Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1931 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, мартын 24, 1990 он
№ 13 (7087)

Сэн 10 мүнгэн.

ПРАВ ДА

ДА ПРАВ

(Плакат «MCs»).

Президентын тушаал... Мүнөөнэй үе сагта президентын тушаалай бии болоhон ушаргаар хүнүүдтэ ехэхэн найдал түрэнхэй. Тиигэжэ административно-захиралтын системэ гэhэн хуурмаг үгөөр бэеэ далдалhан бюрократи одоол эсэстээ хүрэжэ ерэбэ бэшэ гү? Партиhаашье, бюрократиhаашье дулдыдаагүй, бэеэ дааhан президент удаа дараалан манай Эхэ ороной олон тоото арадуудта нэгэдүүлхы эхиншье болоожо шадаха. Тиимэдэ ерээдүйдэ бидэ иигэжэ найдаха аргатайбди. Харин бодото дээрээ юун болохо юм — үшөөл хүсэд мэдэгдэнэгүй. Зогсоошоhон үе сагhаа ходорон гараха үедэмнай бурханшье, хааншье, герой хүншье, үнгэрхэдөө президентшье туhалжа шадахагүй. Бидэ өөhэдөөл оролдохо ёhотойбди.

Манай олон уншагшад президентын тушаалай бии болоhонтой дашарамдуулан, олон бэшэгүүдые эльгээгээ. Тэдээниие та бүгэдэ өөhэдөө уншаад үзэгты.

МАНАЙ БЭШЭ ЗАНШАЛ

«ПРЕЗИДЕНТЫН засаг» гээшэ манай заншал бэшэ гэжэ hанаха байнаб. Энээнгүйгөөр орон дотор шиидхэгдээгүй асуудалнуудай олон байгаашье hаань, мүнөө юундэ энэ асуудал табигдаа гээшэб гэжэ ойлгохын аргагүй. Тэдэ гэбэл, манай Союзай гүрэнэй байгуулалта тухай асуудалнууд, экономическа реформын асуудалнууд, газар тухай хуули бэелүүлхэ асуудалнууд үшөөл hайнаар шиидхэгдээгүй байна бшуу. Мүнөө хабар оршон ерэжэ, таряа тариха саг ерэхэ болохонь. «Үгы»,— гэжэ манай парламент иигэжэ шиидхэбэ: «Президентын засаг гээшэ гол асуудалнай болоно». Тиигэд парламент мэдэжэ, ойлгожо байгаа юм бээзэ. Гансал иимэ байдал огтошье ойлгоногүйб: Михаил Сергеевич Горбачевой партида, парламентда эзэлжэ байhан hууринууд, эрхэнүүд, хуулита, гүйсэдхэхы, ямаршье үүсхэлые ажабайдалда бэелүүлхын тулада тэрэ шухала түлөөлэлгэтэ эрхэнүүдээр хангагдаагүй гээшэ гү? Эдэ бүгэдэн хүсэгын саанахи ямаршьеб политическэ наадандал адлирхуу болоно. Энээнэй шалтагаанууд болон хойшолонгууд юрын hунгагшадhаа байтагай өөhэдтэнь хуули гаргагшадта ойлгогдоногүй ёhотой. Манай парламентаринуудай «Бүхы засаг — Соведүүдтэ» гэhэн лозунгые «Засаг—президентдэ» гэhэн лозунгоор hэлгэхээр түгэс бэлэн байhаниинь ойлгохын аргагүй бшуу. Бодото дээрээ үргэн дэлисэтэйгээр ажал ябуулгаяа hаянайл эхилhэн манай парламентын ажал хүдэлмэридэ hаад тодхор татаха байна.

Мүнөө ороноймнай экономико хоер замаар дабшана. Нэгэдэхеэр, айхабтар ехэ налог ашаhанhаань уламжалан, коопераци ажалаа ябуулха аргагүй болоо, предприятинуудта бэеэ дааhан байдал олгоногүй. Хоердохеор, түбэй засаг бүри шангадаа. Нютагуудта түлөөлэлгэтэ эрхэнүүдэй ехэнхи хубиие дамжуулан үгэхын орондо бии байhан өөдэгүйхэн эрхэнүүдые усадхажа эхилээ.

Энээнэй hүүлээр зандаран зонхилдог гурим хубилгаха тухай хөөрэлдэhэнэй хэрэг бии гү?

Святослав РОДИОНОВ,
кооператор.

ГЭНТЭ ПРЕЗИДЕНТТЭЙ БОЛОШООБДИ

МҮНӨӨ манай орон президенттэй болобо гээшэ. Хэдэн мянгаад жэлэй туршада тэрээнгүйгөөр оромнай яагаад байгааб гэжэ ойлгохын аргагүй. Би Михаил Сергеевичэй президент болоhондо дураа гутана бэшэб, харин орон доторнай тэрээнhээ ондоо президент болохо хүн үгы гэжэ ойлгоноб. Хэрбээ президентые тойросд байhан Политбюрогой гэшүүдэй, тусхайлбал, ороной Верховно Соведэй толгойлогшын, премьер-министрэй, «президентын засагта оролсобол» хуулита засаг гүйсэдхэхы засагта дарагдашаха гэжэ hанаагаа зобоноб. «Президентын засаг» огторгойhоо унахагүй, гансал хуулиин актаар нэбтэрүүлэгдэхэгүй, харин демократическа заншалтай бэлэдхэгдэhэн социально-политическэ, соелой, түүхын үндэhэн дээрэ дэбжүүлэгдэхэ зэргэтэй гэжэ би этигэнэб. Президенттэй болохын тула орон доторнай таатай зохид эрхэ байдал үгы гэжэ hанаха байнаб. Зүгөөр бидэ иимээр хүмүүжүүлэгдэнхэй гээшэбди: партиин (КПСС-эй ЦК-гай пленум) иигэжэ хэлэхэдэнь: «Хэрэгтэй»,— арад иимэ харюу үгэдэг: «Дүүргэхээр түгэс бэлэнбди!». Энээнэй hүүлээр манай ажабайдал ямараар хубилхаб? Хүдэлмэрилэгшэд хэhэн ажалайнгаа үрэ дүнгүүдээр hонирходог болохо гээшэ гү? Хүнүүд ёhотойл эзэнэй мэдэрэлтэй болохо гү? Эсэгэ оронойнгоо аша туhада амжалтатайгаар хүдэлжэ эхилхэ гү? Хэрбээ эдэ асуудалнуудта хангалтатай харюу абаа hаа, би президентын түлөөб. Хэрбээ үгы hаань, яаха ёhотойб?

Андрей БАШКОВ,
хүдэлмэришэн.

(2-дохи, 12—13-дахи хууд. харагты).

АША ҮРЭ ДЭЭШЭЛҮҮЛХЭ

1989 ондо экономикые али бүхы талаарнь хубилган шэнэдхэхэ, тэрэниие социальна шэглэлтэй, мүнгэн һангые тогтууритай болгохо талаар шэглүүлэгдэһэн хэмжээнүүд бэелүүлэгдэһэн байгаа гэжэ СССР-эй Гүрэнэй статистикын комитедэй 1989 ондо СССР-эй социально-экономическа хүгжэлтэ тухай мэдээсэл соо хэлэгдэнэ. Үйлэдбэриин хэрэгсэлнүүдтэй сасуулхада, хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилэн гаргалгын эршэ дэлисэ улам ехэ болобо. Оборонно промышленностиие хубилган шэнэлжэ, ондоо шэглэлтэй болгохо хүдэлмэри эхилээ. Социальна һалбарида урьһаламжануудые үгэлгэдэ гол анхарал хандуулагдадаг болоһон байна. Национальна доходто хэрэглэмжын нөөсэнүүдэй хубита, үйлэдбэридэ хэбэагүй барилга үгыдэ жэлынь 82,3 процент болоһон байгаа һаа, энэ жэлдэ 83 процентһээ дээшэ гараһан байха юм. Арадай һуудал байдалые һайжаруулгада дээрэһээ ябуулагдаха талаар жэл соо бэелүүлэгдэхээр хараалагдаһан хэмжээ ябуулганууд дүүргэгдэһэн байгаа. Пенсинүүдэй доодо захын хэмжээнүүд дээшэлүүлэгдээ.

Үнгэрэгшэ жэлдэ бүхы национальна продукт (юумэнэй сэнгүүдые бодото дээрэнь хубилгалгада нүлөөлэлгые оруулалсангүй) гурбан процентээр, национальна доход — 2,4, ниитын ажалай бүтээсэ 2,3 процентээр ургаа. Ажахы эрхилэлгын шэнэ түхэл шэнжэнүүдые хэрэглэлгэ үргэдхэгдэһэн байна.

Гэхэтэй хамта орон дотор экономическа байдал орео түгшүүритэй байһаар. Эд хэрэглэлгын дэлгүүр дээрэ хүндэ хүшэр байдал улам үргэдэбэ. Экономико хүгжөөлгын эршэ дэлисэ буураа. Олохон шухала дүнгүүдээр ороной экономическа ба социальна хүгжэлтын жэлэй түсэб дүүргэгдээгүй.

Мүнгэн һангые тогтууритай болгохо талаар бүлэг хэмжээнүүдые бэелүүлһэнэй ашаар ашаг олзоһоо гүрэнэй бюджедэй гаргашанууд 120,8 миллиард түхэригтэ хүргэгдэхеэр хараалагдаһан һаа, сэгнэлтын еһоор 92 миллиард түхэриг хүрэтэр доошолуулагдаһан байха юм. Гүрэн доторой үри шэри 300 миллиард түхэригтэ дүтэлөө.

Эрьесын налогһоо бюджедтэ 111,1 миллиард түхэриг ороһон байгаа. Энэнь 10,1 миллиард түхэригеер гэхэ гү, али урда жэлэй хэмжээнһээ 10 процентээр үлүү ехэ байна. 1989 ондо ашаг олзо урда жэлэйхиһээ ехээр абтаа. Зүгөөр юумэнэй сэнгүүдые ямаршье үндэһэ баримтагүйгөөр ехэдхэһэнэй ашаар энэ ургалтын горитой хубинь түйлагдаа.

Эрьесэдэ мүнгэ гаргалга 1988 оной хэмжээнһээ 56 процентээр дээшэлүүлэгдэжэ, 18 миллиардһаа дээшэ түхэригтэ хүрэбэ.

1988 онойхитой жэшэбэл, хэрэглэмжын эд бараанай ба хүн зониие түлбэритэйгөөр хангалгын бодото сэн 2 процентээр дээшэлүүлэгдээ. Хүн зоной эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые гүйсэд хангаагүй ушарһаа эд хэрэглэмжын секторто саарһан мүнгэнэй үнэ 7,5 процентээр унаһан байна.

1990 оной эхиндэ СССР-эй хүн зоной тоо 288,8 миллиондо хүрэбэ. Жэл соо 2,1 миллион хүнөөр гэхэ гү, али 0,7 процентээр ургаа. Гол түлэб нялха үхибүүдэй үсөөнөөр гараһанһаа уламжалан, хүн зоной үдэсэ доошолбо. Жэлэй туршада 1000 хүнэй хүртэсэдэ нарай үхибүүдэй тоо 18,8-һаа 17,6 хүрэтэр хороо. Хүн зоной дундуур наһан 69,5 жэлдэ хүрэжэ, бодото дээрэ 1988 оной хэмжээндэ үлэһэн байгаа.

1989 ондо ороной ажалай нөөсэнүүд 164 миллион хүн болобо. Жэлэй туршада 0,9 миллионоор олошороо. Арадай ажахыда 139 миллион хүн хүдэлнэ. Ажал хэхэ эргэтэй зоной дундаһаа 13 миллион шахуу хүнүүд ниитын үйлэдбэридэ хэбэадэнэгүй.

Үнгэрһэн жэлдэ гүрэнэй үйлэдбэриин предприятинууд болон эмхинүүдһээ 1,3 миллион хүн сүлөөлэгдэжэ, хүн зониие хангалгын предприятинуудта, эмхинүүдтэ хүдэлхөөр ороһон байгаа.

Арадай ажахын бүхы һалбаринуудта ажалай журам муудаа. Ажалһаа һалшаха ябадал олошороо, ажалһаа гараха, орохо ябадал үргэдөө. Үнгэрһэн жэлдэ ороной зарим нютагуудта буһалгаануудые хэһэнһээ уламжалан, 7 миллионһоо дээшэ хүн зон нэгэ үдэрэй туршада ажалдаа гараагүй байна. Буһалгаануудһаа уламжалан, жэлэй туршада үдэр бүри дунда зэргээр 30 мянган шахуу хүн ажаллаагүй болоно бшуу. Тиигэжэ продукци үйлэдбэрилгын гээлтэнүүд (бэелүүлэгдээгүй ажал хэрэгүүд) 0,8 миллиард түхэригтэ хүрэһэн байха юм.

Арадай ажахыда хүдэлмэришэд болон алба хаагшадай һарын дундын зэргын салин хүлһэн 1988 ондо 220 түхэригһөө 1989 ондо 240 түхэриг хүрэтэрөө, харин колхозникуудай ажалай түлбэри 182 түхэригһөө 196 түхэриг хүрэтэрөө дээшэлээ. Кооперативуудта хүдэлдэг хүнүүдэй, тэрэ тоодо гол хүдэлмэриһөө гадна, ондоо ажалда хүдэлдэгшэдэй һарын дунда зэргын ажалай түлбэри 500 түхэригһөө дээшэ гарба.

Хэрэглэмжын ниитын жасануудһаа хүн зон 187 миллиард түхэригэй нэмэлтэ түлбэринүүдые, хүнгэлэлтэнүүдые абаһан байгаа. Энэнь 1988 онойхиһоо 11,6 миллиард түхэригеер үлүү ехэ болоно. Эдэнэй 50 шахуу процентнь мүнгэн нэмэлтэ түлбэринүүд болоно.

Урда жэлэйхитэй жэшэбэл, хүн зоной мүнгэн ашаг олзо 64 миллиард шахуу түхэригеер дээшэлээ гэхэ гү, али 12,9 процент болоно. Түсэбөөр хараалагдаһанай еһоор, энэнь 57,7 миллиард түхэриг болохо еһотой һэн. Мүнгэн ашаг олзын ургалтын эршэ дэлисэ эд бараанда ба хүн зоной һуудал байдалые хангалгада гаргашануудһаа 1,4 дахин үлүү ехэ болоо.

1989 ондо СССР-эй нөөсэлгын банкын эмхи зургаануудта хүн зоной оруулһан мүнгэн 41 миллиард түхэригеер ургаа гэхэ гү, али 337,7 миллиард түхэригтэ хүрэбэ.

Урда жэлэйхитэйнь сасуулхада, хүдэлмэришэд болон алба хаагшадай бүлэнүүдэй эдеэ хоолой зүйлнүүдые худалдажа абалгада мүнгэ зөөриин гаргашанууд 4 процентээр, эдеэ хоолдо хабаагүй зүйлнүүдые худалдан абалга — 13 процентээр, колхозникуудай бүлэнүүдтэ эдэнь тус тустаа 6 процентээр дээшэлһэн байгаа.

1989 оной октябриин 1-һээ нааһаа гүйсэжэ, пенси абалгын доодо захын хэмжээн һарадаа 70 түхэриг хүрэтэр дээшэлүүлэгдээ. Энэнь 20 миллион пенсионернүүдэй, тэрэ тоодо 8 миллион колхозникуудай материальна байдалые һайжаруулха арга олгоо. I ба II группын 2 миллион инвалидуудай материальна байдал һайжаруулагдаа, эдэнэй пенсинүүдэй доодо захын хэмжээнүүд тус тустаа 85 болон 70 түхэригтэ хүргэгдөө. Дайнда унаһан сэрэгэй алба хаагшадай 800 мянган һамгадта тэжээхэ хүнөө алдаһанайнь түлөө һарадаа 60 түхэригһөө бага бэшэ пенси тогтоогдоо. Гансал 1989 оной дүрбэдэхи кварталда эдэ хэмжээ ябуулганууды бэелүүлгэдэ 1,3 миллиард түхэриг гаргашалагдаба. Хото хүдөөгэй ажагшадые пенсеэр хангалга эдлиргүү болоһон байна.

Арадай хэрэглэмжын эд бараан, эдлэл хэрэгсэлнүүд (тэрэ тоодо архи дарһа оруулалсан) 426 миллиард түхэригэй (розничнэ сэнгүүдээр) үйлэдбэрилэгдөө. Энэнь урда жэлэйхиһээ 30 миллиард түхэригеер гэхэ гү, али 7 процентээр ехэ болоно. Үнгэрэгшэ жэлдэ гадаадаһаа эд бараа худалдажа абалга 1988 онойхиһоо 8 шахуу миллиард түхэригеер гэхэ гү, али 19 процентээр дээшэлүүлэгдээ.

Оборонно промышленностиие хубилгажа, ондоо шэглэлтэй болголгын эрхэ байдалда бүхы промышленностьдо арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилгэ бүри хурдан түргэнөөр дээшэлһэн байна. Эдэ предприятинуудта арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилэн гаргалга 11 процентээр ехэдхэгдээ.

Розничнэ эд бараанай эрьесын түсэб 102,4 процентээр дүүргэгдээ. 1988 онойхитой жэшэбэл, тэрэнэй ниитэ хэмжээн 37,3 миллиард түхэригтэ хүрэбэ. Олохон эд бараа худалдалга ехэдхэгдээшье һаа, эд хэрэглэмжын дэлгүүр дээрэхи байдал үшөөл шахардуу шанга байһаар. Арадай хэрэглэмжын эд бараанай, эдлэл хэрэгсэлнүүдэй шанарай хангалтагүй байһан дээрэһээ ехэ гомдол ороно.

Үнгэрэгшэ жэлдэ колхозой дэлгүүрэй сэнгүүд 1988 онойхитой сасуулхада 7 процентээр дээшэлүүлэгдээ.

Байрын гэрнүүдые, социально-соелой һалбариин бусад объектнүүдые барилгада 60 миллиард шахуу түхэригэй капитальна һомололгонууд гаргашалагдаа. Энэнь 1988 онойхиһоо 6 процентээр ехэ болоно. Арадай ажахыда урьһаламжануудай ниитын хэмжээндэ 1988 ондо 25 процент болоһон байгаа һаа, үнгэрһэн жэлдэ 27 процентдэ хүрэбэ. Нэгэдондо жэл дүн хамта 128,1 миллион дүрбэлжэн метр ниитэ талмайтай 2,2 миллион квартира баригдаа. Энэ түсэбтэ табан жэлдэ түрүүшынхеэ орон дотор байрын гэрнүүдые бариха түсэб дүүргэгдэбэгүй. Урда жэлэйхиһээ 4,3 миллион дүрбэлжэн метрээр бага байрын гэрнүүд ашаглалгада оруулагдаһан байгаа.

Больницын эмхи зургаануудай хүсэ шадал жэлэй туршада 64 мянган ороор, амбулаторно-поликлиникын эмхи зургаануудай — халаанай туршада 267 мянган хүниие үзэхэ арга боломжоор ехэ болоһон байна. Үбшэ шэнжэлжэ үзэхэ, элирүүлхэ түбүүд олон болоо. СПИД үбшэнэй дэлгэрэлгые һэргылхэ зорилготойгоор шуһа шэнжэлхын тула 800-һаа олон лаборатори нээгдээ.

Орон дотор 2,5 миллион гэмтэ ябадал бүридхэлдэ абтаа гэхэ гү, али нэгэдондо жэлэйхиһээ 32 процентээр олон болоно. Долоодохи гэмтэ ябадал бүхэн — илангаяа аюултай, гурбадахи гэмтэ ябадал бүхэн — мүнөө болотороо элиршэлэгдээгүй. Гэмтэ ябадал бодото дээрээ хаа хаанагүй олошороһон байна. Азербайджанай, Арменийн, Грузиин, Казахай, Молдавиин, Узбегэй ССР-нүүдэй зарим нютагуудта олон хүнүүдэй гурим журам эбдэхэ ушарнууд, юумэ һандаргааха, эбдэхэ, шатааха болон бусад имэрхүү үзэгдэлнүүд тэмдэглэгдэһэн байха юм.

Байгаали хамгаалха хэмжээ ябуулгануудта хэгдэһэн гаргашануудай ниитэ хэмжээн (ойн ажахын гаргашануудые оруулалсан) 12 миллиардһаа дээшэ түхэриг, тэрэ тоодо 3 миллиардһаа дээшэ түхэригэй гүрэнэй капитальна һомололгонууд болоно. Байгаали хамгаалха зорилготой хэдэ хүдэн томо объектнүүд ашаглалгада тушаагдаа. Гэхэтэй хамта, бэелүүлэгдэһэн хэмжээ ябуулганууд экологическа оршон байдалые хаа хаанагүй һайжаруулжа шадаагүй.

Эрдэмэй-техническэ программануудые бэелүүлхэ, нөөсэнүүдые алмаха талаар хэмжээ ябуулганууд үнгэрһэн жэлдэ бэелүүлэгдэһэн байна. Гүрэнэй реестрнүүд дотор физикын, химиин, биологиин, медицинын талаар эрдэмэй 15 нээлтэ, 85 мянган ухаалан зохеолто бүридхэлдэ абтаба. Промышленностьдо шэнэ түхэлэй 4,4 мянган зүйлнүүд һаргагдадаг болоо. Эрдэм ба техникэ хүгжөөхэ талаар 1989 оной гүрэнэй захил 86 процент бэелүүлэгдээ. Нөөсэнүүдые алмаха талаар эрид хубилалта болоогүй.

Гүрэнэй захилтай болон хэрэглэгшэдтэй сэхэ холбооной хэлсээнүүдтэй зохилдуулан, продукци эльгээхэ хэлсээтэ уялганууд промышленностьдо 98,6 процент дүүргэгдэһэн байна. 10,6 миллиард түхэригэй продукци хэрэглэгшэдтэ дутуу үгтөө. Табадахи нэгэдэл ба предприяти бүхэн хэлсээтэ уялгануудаа дүүргэжэ шадаагүй.

Промышленна үйлэдбэриин ургалта 1989 ондо 1,7 процент болоһон, сүүдхэ бүхэндэ продукци гаргалга 2,2 процентээр ехэ болоһон байна. Үйлэдбэриин ургалтын иимэ ахир эршэ хадаа 1989 оной хоердохи хахадта промышленностиин хангалтагүйгөөр хүдэлһэнтэй гол түлэб холбоотой юм.

Хүдэлмэрилдэг нэгэ хүнэй продукци гаргалга 3,1 процентээр ургаба. Промышленна продукциин бүхы ургалта ажалай бүтээсэ дээшэлүүлһэнэй ашаар түйлагдаа. Тиихэдээ хүдэлмэрилэгшэдэй тоо бодото дээрээ хороһон байха юм. 1988 онойхитой жэшэхэдэ, оптово худалдаа наймаанай хэмжээн 3 шахуу дахин ехэ болоо. 8 мянга тухай нэрэтэй продукци сүлөө худалдаанда гаргагдаһан байна.

Агропромышленна комплексын продукциин ниитэ хэмжээн 475 миллиард түхэригэй (жэшээлэгдэмэл сэнгүүдээр) болоһон байна. 1988 онойхитой сасуулхада, 1,9 процентээр ургаа. Түсэбөөр хараалагдаһан хүдөө ажахын продукциин валова ургалта түйлэгдөөгүй. 1989 ондо ургалтын эршэ түсэбэй еһоор 6,6 процент байха һаа, бодото дээрээ тэрэнэй хэмжээн жэлэй туршада оройдоол 1 процентээр ехэ болоһон байна. Түсэбтэ табан жэлэй үнгэрһэн дүрбэн жэлэй туршада бүхыдөө хүдөө ажахын валова продукциин жэлэй дунда зэргын хэмжээн урдахи табан жэлэйхитэй жэшэхэдэ, 9,8 процентээр ехэ болоһон байна. Харин табан жэлэй түсэбөөр энэ хугасаа соо 12,9 процентээр ехэ болохоор хараалагдаһан байгаа юм. Ниитын хүдөө ажахыда ажалай бүтээсэ жэлэй туршада 5 процентээр ургаа, тиихэдээ ажал хэдэг хүнүүдэй тоо 0,7 миллион хүнөөр бага болоһон байна бшуу. Колхозууд болон совхозуудта 1989 ондо 45 миллиардһаа дээшэ түхэригэй олзо абтаа, хүдөө ажахын үйлэдбэриин ашаг олзотой байлгань 31 процент болоһон байна. Гэрээтэй ажахынуудай тоо үсөөрөө.

1989 ондо орон доторнай орооһо, хартаабха, наран сэсэг үйлэдбэрилгэ ехэ болоо, саахарна свеклын үндэр ургаса суглуулагдаа юм. Гэхэтэй хамта 1988 онойхиһоо бага овощ, виноград болон хлопок абтаа. Гүрэнэй нөөсэдэ 59 миллион тонно орооһон ороо гэхэ гү, али энэмнай гүрэнэй захилаар хараалагдаһанһаа 27,3 миллион тонноор бага болоно.

Ниитэ союзна жасада мяха ба мяханай продуктнуудые тушааха түсэб 1989 ондо 95 процент, һү болон һүнэй продуктнуудые — 99 процент дүүргэгдэһэн байна.

Агропромышленна комплексые хүгжөөлгэдэ, хүдөө ажахые үйлэдбэриин хэрэгсэлнүүдээр хангадаг һалбаринуудые оруулалсан, мүнгэ һомолдог бүхы газарнуудай 67 миллиард шахуу түхэригэй капитальна һомололгонууд хэрэглэгдэһэн байна. Үгышье һаа, энэмнай арадай ажахын ниитэ хэмжээнэй 31 процент болоно.

1989 ондо бүхыдөө арадай ажахыда элдэб газарһаа 219,4 миллиард түхэригэй капитальна һомололгонууд ашаглагдаа, 189,1 миллиард түхэригэй гол фонднууд ашаглалгада оруулагдаа. Капитальна барилгада зорюулһан предприятинууд болон организацинуудай өөһэдынь мүнгэ зөөриин хубинь гүрэнэй капитальна һомололгонуудай ниитэ хэмжээн дотор 49 процентдэ хүрөө. 1988 ондо 40 процент байһан юм. Мүнөө хүдэлжэ байһан үйлэдбэриин аппарадые техническэ талаһаань шэнээр зэбсэгжүүлхэ ба һэльбэн шэнэлхэ хэрэгтэ 50,8 миллиард түхэригэй гүрэнэй капитальна һомололгонууд (үйлэдбэри хүгжөөлгын бүхы гаргашануудай хахадынь шахуу) хэрэглэгдэһэн байна. Энэмнай урдахи жэлэйхиһээ 3 процентээр ехэ болоно.

Гэбэшье гүрэнэй капитальна һомололгонуудай ашаар (предприятинууд болон организацинуудай түсэбүүдые нэгэдүүлхэдэ) гол фонднуудые ашаглалгада оруулха жэлэй даабари 92 процент дүүргэгдээ. Үйлэдбэриин шухалын шухала хүсэнүүдые ашаглалгада оруулха программа дүүргэгдээгүй.

Барилга-хабсаралгын эмхинүүдэй дүүргэһэн подрядна хүдэлмэриин хэмжээн 108,7 миллиард түхэриг болоо гэхэ гү, али түсэб 99,2 процент дүүргэгдээ, харин тушаагдаха объектнүүд дээрэ — 46,9 миллиард түхэригэй болоо гэхэ гү, али түсэб 98 процент дүүргэгдээ.

Барилгын хэмжээе хизаарлаха хэмжээнүүд бэелүүлэгдэжэ шададаагүй, урдынхидаал эдли барилгын болзор нормативна хэмжээнһээ 2-һоо дээшэ дахин удаан болоно.

Гүрэнэй предприятинууд болон организацинууд 191,6 процент хэрэглэһэн байна. Урдахи жэлэйхитэй сасуулбал, гүрэнэй капитальна һомололгонуудай хэмжээн 1,6 процентээр ургаһан байна. Бүхыдөө арадай ажахыда хэрэглэгдэһэн гүрэнэй капитальна һомололгонуудай хэмжээн гол фонднуудые ашаглалгада оруулалгаһаа 27,6 миллиард түхэригеер ехэ болоһон байна. Тиигэжэ дүүргэгдээгүй барилгын хэмжээн ехэ болгогдоо.

Түмэр замай транспортоор ашаа зөөхэ гүрэнэй захил 16,8 миллион тонноор (0,7 процентээр) дутуу дүүргэгдээ.

Пассажирнуудые транспортын зөөлгэ, урдахи жэлэйхитэй жэшэхэдэ, нэгэ процентээр ехэ болоһон, бүхыдөө 1128 миллиард пассажир-километртэ хүрэһэн байна. Түмэр замай транспорт түсэбөө 98,6 процент, *агаарай* — 104,5 процент дүүргээ. Ниитын хэрэглэмжын транспортоор 1989 ондо 55,2 миллиард пассажир зөөгдэһэн байна. Пассажирнуудые зөөлгын шанар һайжараагүй.

Үнгэрһэн жэлдэ гадаадын худалдаа наймаанай эрьесэ 4,7 процентээр ургаа. Оромнай гадаадада 68,2 миллиард түхэригэй продукци худалдаа. Энэмнай 1988 онойхиһоо 1,1 миллиард түхэригеер гэхэ гү, али 1,7 процентээр ехэ болоно. Гадаадаһаа 70,2 миллиард түхэригэй эд бараан абтаа, энэмнай 1981 онойхиһоо 7,9 процентээр ехэ болоно.

1989 ондо худалдаа наймаанай баланс 2 миллиард түхэригэй үритэйгээр гараһан байна.

Гадаадада худалдаха жэлэй түсэб 98 процент, сүлөөтэ еһоор ондоо валюта болгогдохо мүнгөөр — 91 процент дүүргэгдэһэн байна. Гадаадаһаа худалдажа абаха жэлэй түсэб 99 процент дүүргэгдээ. Урдахи жэлнүүдтэй жэшэхэдэ, 1989 ондо машина болон түхеэрэлгэнүүдые гадаадын гүрэнүүдһээ худалдажа абалга ехэ болоогүй, эдеэ хоолой зүйлнүүдые ба тэдэниие үйлэдбэрилхын тула түүхэй эд худалдажа абалга ургаһан байха юм.

СССР-эй газар дээрэ хамтын 1274 предприяти бүридхэлдэ абтаа. Тэдэниие байгуулгада 60 оронуудай фирмэнүүд ба эмхинүүд хабсарһан байна.

* * *

1990 оной СССР-эй Экономическа ба социальна хүгжэлтын Гүрэнэй түсэбһөө болон СССР-эй Гүрэнэй бюджедһээ, СССР-эй Арадай депутадуудай хоердохи съездын Тогтоолһоо уламжалан гараһан зорилгонууд ажалша бүхы коллективуудэй хүдэлмэриин эсэсэй ашаг үрые дээшэлүүлхэ эрилтэ табина. Имагтал аша үрэтэй, үндэр бүтээсэтэй ажал хадаа 1990 оной нилээд шанга даабаринуудые амжалтатайгаар дүүргэлтын эшэ үндэһэн болохо, арбан гурбадахи табан жэлдэ ороной ашаг үрэ ехэтэйгээр хүгжэлтын материальна эрхэ нүхэсэлнүүдые байгуулжа шадаха байна ха юм.

(ТАСС).

МИНИИ ФЕРМЭ...

Бүри дүрбэдэхи класста Рома Лось түрүүшынхеэ һү һаалкин фермэдэ хүдэлхэеэ ерээ һэн. Тэрэнэй түрэлхид Николай Васильевич болон Валентина Александровна хэдэн жэл үнгэрхэдэ маанадай ажал халан абахань гэжэ уярмашан баярлаа һэн. Тэдэ өөһэдөө фермэдэ һаалишадаар хүдэлдэг. Теэд Роман һургуули дүүргэһэнэйнгээ удаа Каменска училищида орожо, хүдөө ажахыда хабаагүй мэргэжэл шудалжа эхилһэн байна. Теэд жэл үнгэрһэн хойно Роман училищияа орхижо, фермэдэ хүдэлхэеэ ерээ. Мүнөө Роман Лось эгээн залуу һаалишаншье һаа, яһала һайн дүнгүүдые харуулжа, найдамтай халаан болохо байһанаа гэршэлнэ.

Кабанска район.

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

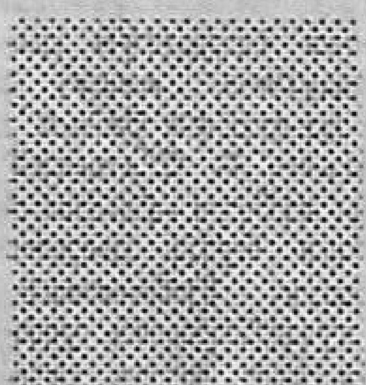

Хуурмаг арендэ...

Үнгэрэгшэ жэлдэ хүдөө ажахыда коллективнэ подряд нэбтэрүүлхэ талаар ехэл шууяатай хүлгөөтэй кампани эхилшэһэн байна. Харин мүнөө болоод байхада, тэрээн тухай хэншье дурдаха дурагүй хэбэртэй. Юугээб гэжэ гү! Ашаг үрэтэй шэнэ гурим нэбтэрүүлбэбди гэжэ ажахын хүтэлбэрилэгшэд найдаһан байгаа. Теэд тэрэнь урагшагүйдэнэ, буруу һүрэбэ. Ямар һалбарида коллективнэ подряд нэбтэрүүлхэдэ, урагшатай һайнаар ябахаб гэжэ гүнзэгыгөөр бодомжолжо үзэнгүйгөөр шиидхэбэри абташаһан байгаа гээшэ ха. Ямар бэ нэгэ шэнэ юумэ нэбтэрүүлхынгээ урда тээ арга боломжонуудаа тон һайнаар хаража үзэхэ ёһотой байгаа бшуу.

Ямар ажал хэхэ байһан тухайгаа тон һайнаар мэдээгүй аад, шэнэ гурим нэбтэрүүлбэбди гэжэ дээдын органуудта рапорт үгэжэрхео. Эндэһээл бүхы юумэн эхилээ һэн. Шэнэ гуримаар хүдэлхэ зүбшөөлөө үгэһэн хүн бүхэн арга боломжоо, хүсэ шадалаа хаража үзөөгүй, гүнзэгыгөөр бодомжолоогүй. Энэнь лэ бүхы юумэндэ һаалта хээ.

Мэдээсэлэй органуудта коллективнэ подряд гээшэ ямар байха ёһотойб гэжэ ходо бэшэдэг байгаа һаань, иимэ юумэн болохогүй һэн гэжэ шэнэ гурим нэбтэрүүлхые һэдэгшэд тоолохо юм. Хүргөө өөдэнь едойлгожо, дээрэһээ ямар захиралта буугша ааб гэжэ хүлеэжэ һурашаһан ноёд бэеэ даагаад шиидхэбэри абажа шададаггүй гэжэ мэдэнэбди. Тиимэһээ иимэ хүтэлбэрилэгшэдһээ ехэ юумэ хүлеэһэнэй үлүү.

Удаань газетэнүүдтэ, радио болон телевидениидэ подрядна коллективүүдэй амжалтатай һайнаар ажаллажа байһан тухай уншахадаа, гайхахаар байгаа һэн. Республикымнай һүнэй ажахыда коллективнэ подряд нэбтэрүүлжэ болохогүй гэжэ статья соогоо тэмдэглэхэдэмни «Правда Бурятии» газетын редакци, республиканска радиодо энээниие буруушааһан байна. Гансал хоёр газетэ — «Буряадай залуушуул» болон «Буряад үнэн» намайе дэмжээ һэн.

Богонихон болзор соо республика доторнай колхозууд болон совхозуудай олохон подразделенинүүд коллективнэ подрядаар хүдэлжэ эхилээ. Агропромышленна комитедэй мэдээсэлэй ёһоор, иимэ подразделенинүүд аргагүй олон. Коллективнэ подрядта ороһон подразделенинүүдэй түрүүшынгээ алхам хэжэ үрдеэгүй байхада, статистикын органууд тоосооной хуудаһа нээһэн байна. Дээгүүр тушаал эзэлэгшэдэй зүгһөө нэрин нягта хиналта доро байһан эдэ подразделенинүүдэй хоорондо мүрысөөн соносхогдоо һэн. Иимэ подразделенинүүдые үшөө олон болгохо гэһэн һэдэлгэ гаргагдажа эхилбэ. Теэд үрэ дүнгүүдынь бирагүйшэг байха ха гэжэ ойлгоошье һаа, зарим хүтэлбэрилэгшэд юрэл саарһан дээрэ тоосоод лэ хэмжээнүүдые абаха гэжэ жаахашье оролдоогүй. Игэжэ гансал саарһан дээрэ ажал хэһэн тухай процент бэшэгдээд лэ дүүрэшэдэг байба.

Ондоо үйлэдбэридэ ажалайнь бүтээсэ, шанар дээшэлжэ, салин хүлһэнииншье ехэ болоо. Харин энэ һалбарида ажалайнь бүтээсэ дээшэлээгүй аад, ехэ мүнгэ абаха ушарнууд али олон дайралдаа. Иимэ байдалда һанса амараар хүдэлжэ болохо юм аал гэжэ уншагшаднай гайхаха байха...

Хэрбээ мүнөө гэдэргээ эрьен хараха болоо һаа, дүнгүүд иимэ. Статуправлениин мэдээсэлэнэй ёһоор подрядна коллективүүд 1987 ондо гектар бүриһөө 13,8 центнер орооһо хуряаһан болоно. Гэхэ зуура, бүхы колхоз болон совхозуудай хуряаһан таряан 13,7 центнертэ хүрэһэн байха юм. Хартаабха — 79,6 болон 78,3 центнер, овощ — 144 болон 143 центнер. Үнеэн бүриһөө дунда зэргээр 2110 болон 2104 килограмм һүн һаагдаа.

Хүдөө ажахын түүхэдэ ямар бэ нэгэ шэнэ кампаниин үнгэргэгдөөгүй үе байхагүй гэжэ эрид хэлэхэдээ, буруу болохогүйбди. Ямар бэ нэгэ кампаниин урагшагүйдөө һаа, тэрэнэй орондо ямар бэ нэгэ шэнэ юумэн һанагдаад лэ байха. Управленческэ аппарадай олон тоото хүдэлмэрилэгшэдэй миин байхагүйн түлөө элдэб арганууд, гуримууд хэрэглэгдэдэг байгаа гэжэ юундэшьеб һанагдана. Игэжэ 1988 ондо «коллективнэ подрядай» орондо «арендэнэ подряд» гэһэн шэнэ үгэнүүд бии болобо. Энэ үедэ газетэнүүдтэ, радио болон телевидениидэ арендэнэ гурим, подряд гэһэн үгэнүүд саг үргэлжэ соностожо эхилээ һэн.

Мүнөө арендэ тухай хаа хаанагүй хөөрэлдэдэг болонхой. Нэгэ формоһоо нүгөө формодо, нэгэ гуримһаа нүгөө гуримда яаһан бэлээр, түргэн гэгшээр ородог зонбибди гэжэ гайхахаар. Арадай депутадууд зөөри тухай, арендэ болон арендаторнууд тухай, газар тухай хуули тушаа хөөрэлдөө үүсхэжэ үргэлжэлһээр. Гэхэ зуура, бүхы Росси дотор шэнэ хүдэлөөнэй эхилһээр табхар хоёр жэл үнгэршэбэл даа. Россин статуправлениин мэдээнүүд энээниие гэршэлэн харуулна.

Шэнэ гуримаар хүдэлжэ эхилһэн бүхы коллективүүд тоосохо гэжэ нэрэ һурагүй яарана. Манай республикашье тэдээнһээ үлэнэгүй. 1989 оной эхиндэ манай Буряадта арендэнэ гуримаар 55 колхоз болон совхозууд гэхэ гү, али республикын гурбадахи ажахы бүхэн хүдэлжэ эхилээ.

Дурдагдаһан тоо баримтануудта тусгаар анхархыетнай уряалнаб. Ушар юуб гэхэдэ, эдэ арендэнэ коллективүүдэй хүдэлмэриин дүнгүүд тушаа мүнөө хөөрэлдэхэмнай.

1988 ондо арендэнэ коллективүүд гектар бүриһөө 13,5 процент орооһо таряа хуряагаа. Харин республикын колхоз болон совхозууд гектар бүриһөө 18 центнер таряа хуряаһан байна. Арендаторнууд гектар бүриһөө ажахынуудта орходоо 4 центнерээр ехэ хартаабха суглуулжа шадаа гэжэ нюунгүйгөөр хэлэхэбди. Теэд сагшаа болоходоо... Үнеэн һүрэгэй 9,5 процент даажа абаһан аад, арендаторнууд ажахынуудта орходоо һураггүй бага һү тушааһан байна. Тиихэдэ мяханшье оройдоол 5,2 процент тушаагдаа. Энэмнай айхабтар бага үрэ дүн гээшэ. Хонин һүрэгэй нэгэ хэды процентые даажа абаһан арендаторнууд бүришье бага дүн харуулаа. Тэдэнэй туйлаһан дүн — 1,3 процент нооһон, 3,2 процент мяхан.

Эндэһээ хараад үзэхэдэ, подрядна коллективүүдшье, мүн арендэнэ подрядаар хүдэлжэ эхилһэн коллективүүдшье ёһотойл зэгд боложо шадаагүй. Иимэ коллективүүд үшөөл бэеэ даагаад хүдэлжэ шаданагүй гэжэ хэлэхэ байнабди Тиигээдшье ажахын хүтэлбэрилэгшэд шэнэ подрядаар хүдэлжэ эхилһэн коллективүүдэй бүхы ажал хүдэлмэридэ оролсодог, заабари үгэдэг, захирдаг байха юм. Үнгэрэгшэ жэлдэ мартын 8-най нэрэмжэтэ колхоздо луговодууд арендэнэ гуримаар хүдэлөө. Колхозой нуга сабшалангуудые арендэдэ абаһан эдэ хүнүүд бэеэ даагаад яһала амжалтатайгаар хүдэлхэ байха гэжэ һанахаар байгаа һэн. Гэхэ зуура, колхозой түрүүлэгшэ ерэжэ, арендаторнууд — луговодуудта захиржа һалахагүй... Удаань колхозой ахалагша агрономон ерэжэ, ямар ажал хэхэ ёһотойб гэжэ зааха... Тобшоор хэлэбэл, иимэ арендэнэ харилсаан алишье талада туһа хүргэхэгүй. Статистическэ управлениин мэдээнүүд ходо үгтэжэ байдаг гэжэ хэлээ һэмди. Харин мүнөө үшөө нэгэ шэнэ арга һанагдаба. Байгша ондо хүдөө ажахыда шэнэ аргануудые нэбтэрүүлхэ талаар бүхы рекорднууд сохигдохонь гэжэ һанахаар. Арендэ тухай шэнэ хуули дотор арендэнэ подряд онсо һуури эзэлнэ. Игэжэ мүнөө хүдөө тосхондо арендэнэ гурим үргэнөөр нэбтэрүүлэгдэжэ эхилэнхэй. Хүдөө ажахын продуктнуудые улам охоор үйлэдбэрилхэ зорилготойгоор иимэ шэнэ гурим нэбтэрүүлэгдэнэ гэжэ хаа хаанагүй хөөрэлдэдэг болонхой.

Материальна талаар һайнаар урмашуулжа байгаагүй һаа, арендэнэ подряд урагшатайгаар нэбтэрүүлэгдэхэгүй гэжэ хүтэлбэрилэгшэд бодомжолно. Игэжэ хүдөө тосхондо арендэ нэбтэрүүлэгшэдэй материальна талаһаа урмашуулагдадаг болоходо ажал хэрэгынь урагшатайгаар ябажа эхилхэ гэжэ һанана бшуу. Теэд иимэ байхагүй ха юм. Колхозууд болон совхозуудай үриһөө гарагүй сагта арендэ тухай хөөрэлдэһэнэйшье үлүү байха. 1989 оной декабриин 5-һаа СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Президиумэй абаһан шиидхэбэриин ёһоор ажахынуудай үринүүдые банкнуудһаа болюулхаар харагдана. Коллективүүд, ажахынууд табан жэлэй болзороор арендын хэлсээ баталха болоно. Үригүй болоһон ажахынууд шэнэ гуримда ульгамаар орожо, урагшатай һайнаар хүдэлжэ эхилхэ гэжэ найдахаар.

Гэхэ зуура, коллективнэ подрядай хайшан гэжэ нэбтэрүүлэгдэһэниие мартажа болохогүй. Тэрэ жэлнүүд ажахынуудта, бүхы хүтэлбэрилэгшэдтэ һургаал болон үлэхэ ёһотой. Ехэ үридэ ороһон ажахынууд мүнөө дээрэ дурсагдаһан шиидхэбэридэ үндэһэлэн шэнэ гуримаар хүдэлхэ тухай хэлсээндэ түргэхэн лэ гараа табиха гэжэ оролдохо байха. Теэд энээнһээ һайн үрэ дүн гарахагүй. Республика доторнай ажахынуудай үри аяар 70 миллион түхэригтэ хүрэнэ. Энэмнай чиилээд ехэ мүнгэн гээшэ ааб даа.

СССР-эй финансын министр, В. Павловта этигэхэ болоо һаа, иимэ шиидхэбэри ехэ зорилгонуудые бэелүүлхын түлөө абтаһан болоно. Колхозуудай, совхозуудай, бусад гүрэнэй хүдөө ажахын предприятинуудай бааза дээр байгуулагдаһан арендэнэ коллективүүд, таряашадай ажахынууд болон кооперативуудай, хамһабариин ажахынуудай (предприятинууд болон эмхи зургаануудай) эрхим һайнаар хүдэлхэ экономическа һайн байдал олгохо зорилготойгоор...» гэжэ 1989 оной 25-дахи номерой «Правительственна вестнигтэ» уншанабди.

Экономическа һайн байдал олгохо хэрэгтэй гэжэ СССР-эй финансын министр тоолоно. Энэ зүб байха. Гэбэшье колхозууд болон совхозуудай үри шэриһээ мултараагүй сагта һайн байдал тухай дурдаһанай үлүү гэжэ мэдээжэ. Үриинь болюулаа һаа, колхозууд болон совхозууд шэнэ гурим дуратайгаар нэбтэрүүлжэ, үндэр дүнгүүдые туйлажа эхилхэ һэн. Ээлжээтэ хүдөө ажахын кампани эхилхынгээ урда тээ бүхы шатануудые хараадаа абаха, тон һайнаар бодомжолжо үзэхэ хэрэгтэй ха юм. Эдеэ хоолой продуктнуудаар хүн зониие хүсэд һайнаар хангаха тухай һүүлэй жэлнүүдтэ эдэбхитэй хөөрэлдөөн болоно. Энэ зорилго бэелүүлхэ хэрэгтэ ажахынууд хоорондын арендэнэ подряд горитойхон үүргэ дүүргэхэ байна. Гансал тэрээндэ айхабтар болгоомжотойгоор, бодомжотойгоор хандаха шухала.

Ороной хүтэлбэрилэгшэдэй хэлэһэн үгэнүүдые мянга дахин дурдаһанай үлүү гэжэ хөөрэлдэдэг ааб даа. Теэд би мүнөө энэ гурим эбдэхэ һанаатайб. Шэнэ аграрна политикые тодорхойлһон КПСС-эй ЦК-гай мартын (1989 он) Пленумэй һүүлээр мэдээсэлэй органуудай хүтэлбэрилэгшэдтэй уулзахадаа, М. С. Горбачев игэжэ хэлээ һэн: «Тосхондо экономическа харилсаануудые эрид хубилгаха зорилготойгоор ажахы эрхилэлгын шэнэ арга формонуудые гүнзэгыгөөр бодожо үзэнгүйгөөр хэрэглэжэ болохогүй».

Тон зүбөөр хэлэгдэһэн үгэнүүд. Хүдөө тосхоной хид өөһэдөө редакцида харюусаха байха гэжэ һананаб.

А. ДЕРИГЛАЗОВ,
экономическэ эрдэмэй кандидат.

Выставкэнүүд

Дахяад дабтагдахагүйн тула

Сталинска репрессинүүдтэ хохидоһон хүнүүдэй дурасхаалда зорюулагдаһан багахан выставкэ политгэгээрэлэй байшан соо үнгэргэгдөө. Һаяар энэ выставкэ Усть-Ордын округой түүхын шэнэ музейдэ табигдаха.

Би энэ выставкэдэ тиимэшье дуратайгаар ошоогүйб. Сталин, сталинизм, сталинщина... Юрэдөө эдэ үгэнүүд залхуутай болошоо.

—Хүнүүдэй зүрхэ сэдьхэл хүдэлгэн доһолгоһон иимэ выставкэ түрүүшынхеэ харуулагдаа,— гэжэ түүхын музейн эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, тус выставкэ эмхидхэһэн группын хүтэлбэрилэгшэ Татьяна Самсоновна Спасова хөөрэнэ.— Хүнүүд выставкэдэ ерэжэ, нюдөөрөө уһа гүйлгэн үни холын жэлнүүдтэ болоһон үйлэ хэрэгүүд тушаа, харата муухай хэрдэлгэ мүрдэлгэ, хамалган тушаа хөөрэхэ юм..

Хэдэн арбаад хүнүүдэй өөһэдынгөө дураар маанадта туһалаагүй һаа, юушье хэжэ үрдихэгүй байгаабди. Минии туһалагша Ольга Андреевна Лубсанова болон уран зураашан Татьяна Изекова материалнуудые суглуулха талаар хэды ехэ оролдолго гаргаабэ. Манай музейн хранилищинуудта тэрэ үеын документнүүд үгэй үсөөн байшоо. Хамалганда ороһон хэдэхэн хүнүүдэй фотографинуудһаа ондоо юумэн олдоогүй. Иигэжэ бүхы экспонадуудай ехэнхи хуби хүнүүдэй асаржа үгэһэн болоно.

Бүхы юумэн «Буряадай залуушуул» газетэһээ эхилээ һэн. Сталинска репресси гэхэ гү, али хатуу шэрүүн хамалганда ороһон хүнүүд тухай юу мэдэхэ байһан тухайгаа бэшыт, хөөрыт гэжэ залуушуулай газетын хуудаһануудта бэшэгдэһэн байна. Бидэ редакцида ерэһэн бэшэгүүдһээ эхилжэ, олон материалнуудые суглуулжа эхилээ һэмди. Бүхы документнүүдые нэгэ нэгээр суглуулха гээшэ маанадта бэлэн байгаагүй. Олохон фотографинууд хоморой шухал гэжэ тэмдэглэлтэй. Жэшээлбэл, һандаргагдаагүй хуушанай дасан болон һүмэнүүдые харуулһан фотографинууд хэды үнэтэйгөөр маанадта һанагданаб! Энээнһээ гадна хамалганда ороһон хүнүүдэй дурдалганууд мүн лэ документнүүд болоно ха юм. Суглуулһан бүхы документнүүдээ выставкэдэ табиха болоо һаамнай, нилээд олон байха. Теэд бидэ 1937—1938 онуудта хабаатай документнүүдые шэлэжэ, выставкэдэ харуулхые оролдообди. Урдамнай үшөө ехэ хүдэлмэри хүлеэнэ. Ушар юуб гэхэдэ, 1937—38 онуудай һүүлээршье хатуу шэрүүн хамалган үргэлжэлһэн байна бшуу. Мүнөө материалнууд суглуулагдажа үргэлжэлһөөр.

Бидэ бүхыдөө дүрбэн выставкэ үнгэргөөбди. Түрүүшынхимнай М. Н. Ербановай түрэһөөр 100 жэлэй ойдо зорюулагдана. Хоёрдохимнай Агын бэлигтэй бэрхэ уран зураашан Эрдынийн гэгшэдэ зорюулагдана. Гурбадахимнай «Мемориалай» учредительнэ конференцидэ, дүрбэдэхимнай 1937 оной репрессидэ зорюулагдаһан байна.

Выставкэдэ хүн зон олоороо сугларжа, документнүүдые сэдьхэлээ доһолгон харана. Түүхын музей «Мемориал» гэжэ бүлгэмтэй хамта нүүдэл выставкэ үнгэргэхэ һанаатай. Минии һанахада репрессидэ ороһон хүнүүдэй дурасхаал мүнхэлхэ зорилготойгоор амяаран музей байгуулха шухала. НКВД-гэй шорон түрмэнүүдтэ, лагерьнуудта ямаршье гэм зэмэгүйгөөр алуулагдаһан, наһа бараһан хэдэн миллион хүнүүдые мартаха ёһогүйбди.

Бухаринда зорюулагдаһан гаршагһаа экспозици эхилнэ. Эндэ Бухаринай дүрэ зураг харуулагдана. Документнүүдэй буулгабаринуудтай танилсахадаа, сэдьхэлээ хүдэлгэхөөр байба. Иимэ документнүүд тушаа түүхын номууд соо уншадаг байхабди...

Троцкий, Ленин, Сталин, Свердлов... Танил фамилинууд, нэрэнүүд. Сталин хүнүүдэй хоорондо эбгүй болгоходоо, үгэ буляалдаа дэлгээхэдээ, хэрэлдээ үүсхэхэдээ бэрхэ хүн байһан. Троцкий болон Зиновьевтой, Кеменевтай, удаань Бухаринтай эбэй таһаржа, тэдэнине хоорондонь баһал хэрэлдүүлжэ шадаа. Сталин Ленинһээшье дурагүй байгаа...

Сталин хатуу шэрүүн абари зантай, хорО үһөөтэй, хүйтэн сэдьхэлтэй хүн байгаа гэжэ элирэнхэй. Нэгэ хүндэ шүтэлгын үедэ хэды ехэ алдуу эндүүнүүд гаргагдаһан, аюул болоһон байнаб гэжэ мүнөө мэдэнэбди. Сэрэгэй-бюрократическа машинын хүдэлжэ байһан үе һэн гэжэ тэрээн тухай хэлэхэ дурэн хүрэнэ. Харин Сталин гээшэмнай коммунист байһан тула ерээдүйдэ коммунизм мандан илаха, тэрэ һайхан сагта би өөрөөшье амиды мэндэ байжа магадгүйб гэжэ һанадаг байгаа бшуу. Гушаад онуудта иимэ сэрэгэй машина эршээ һуладхажа, аалидажа эхилбэ гэжэ тэрэ өбөөржо болоо ха. Иимэ байдалһаа гансал демократизациин замаар гаража болохо гэжэ тэрэ ойлгожо байгаа. Теэд энээнине нилээд хүшэр зам гэжэ мэдэжэ, мэдэржэ байһан тула Сталин ондоо зам шэлэһэн байна. Иигэжэ тэрэ хүтэлбэрилэгшэдые һэлгэжэ, бүхы юумэ гартаа абажа, түрүү һанаатай хүнүүдые хамалганда туужа, хэһээжэ эхилээ бшуу.

Нэгэ иимэ үедэ Сталин эгээн захын республикашье һаа, һүүлэй үедэ түргэн хүгжэжэ эхилһэн Буряадай республикын хүтэлбэрилэгшэ М. Ербановта найдажа эхилһэн байна. Ербановые бидэ национальна герой, ямаршье гэм зэмэгүйгөөр хамалганда ороһон хүн гэжэ тоолодогбди. Теэд тэрэ Молотов, Ворошилов болон бусад ажал ябуулагшадтал адли Сталинай дүтын хүнүүдэй нэгэн болоно бшуу. Республикадамнай сталинска хамалгануудай болоһондо Ербанов мүн лэ зэмэтэй гэжэ тоолохо байнабди. Тэрэнэй хүтэлбэри доро бэеэ даагаад мал хаража байһан хүнүүд колхозуудта хүсөөр оруулагдаа, холын индустриальна барилгануудта эльгээгдээ, газар ажал эрхилжэ эхилээ. Колхозой ажабайдалаар һонео буураһан, дураа гутаһан хүнүүдые тэрэ хэһээдэг байгаа бшуу. 1920 ондо Ербанов болон Сахьяновагай хүтэлбэрилдэг большевигүүдэй Бурсекци буряад автономиин хэрэгтүй байһан тухай документдэ гараа табяа. Теэд һүүлдэнь Ленинэй шүүмжэлэлдэ орожо, иимэ бодолгүй шиидхэбэреэ болюулжа, алдуу эндүү гаргаһанаа мэдэрһэн байна. «Арадуудай эсэгын» — Сталинай үнэн сэхэ шаби, хүбүүн байһанаа харуулха гэжэ бүхы шадалаараа оролдоо бшуу. Ербановай республикые хүтэлбэрилхэ үедэ үндэһэн арад зон ород гуримтай боложо, түрэлхи хэлэеэ мартажа эхилһэн гэхэдэ хамаагүй. Шадаа һаа тэрэ буряадуудые грузин хэлэндэ һургаха гэжэ оролдохо доошье болохо байгаа.

ВКП(б)-гэй зэлжэтэ съезд дээрэ Сталин Ербановта элидхэл хэхыень аяар 1,5 час үгэһэн байна гэжэ выставкэдэ хабаадагшадай нэгэн тэмдэглээ. Гэхэ зуура, Генеральна секретарь иимэ ехэ саг соо элидхэл хэхэ эрхэтэй байгаа ха юм.

Үшөө тиихэдэ Буряад-Монголой делегацие Кремльдэ угталгые абаад үзэе. Фотографи дээрэ Сталин, Молотов, Ворошилов, Ербанов бусад буряадуудтай хамта буулгуулаһхай. Энэ фотографиин хажуу тээ хамалганда ороһон хүнүүдэй список үлэгдэнхэй байба. Кремль соо болоһон уулзалгада хабаадаһан 43 хүнүүдэй фамили эндэ бэшэгдэнхэй байгаа һэн. Списогэй доодо талада Ербановай нэрэ уншабабди. Иигэжэ Сталин үнэн сэхэ шабинараа «сэгнэдэг» байгаа бшуу.

Удаадахи стенд Маркизовтнай бүлэ тухай хөөрэжэ үгэнэ. Республикын хүтэлбэрилэгшэдэй нэгэн Маркизов Кремльдэ болоһон уулзалгада мүн лэ хабаадаа һэн. Энэ уулзалгын һүүлээр жэл үнгэрһэн хойно тэрэ хамалганда ороо. Уулзалгада эсэгэтэеэ хамта Геля Маркизова хабаадаа. Бишыхан Гелиин сэсэг барюулхаяа вождьдо гүйжэ ошоходонь, тэрэ гар дээрээ үргөө һэн. Иимээр буулгаһан фотографи бүхы дэлхэй дээгүүр тараһан байна. Советскэ Союзай бүхы үхибүүдэй эгээн дуратай хани нүхэр гэжэ Сталин тухай хөөрэлдэдэг болоо һэн. Бишыхан Гелие гар дээрээ үргөөд байһан Сталинай бюст дээрэ бэшэг харагдана. Энэмнай бишыхан Гелиин эжыдээ бэшэһэн бэшэг юм. «Хүндэтэ минии эжы. Шамда амар мэндые хүргэнэб. Эжыхэмни, шамаяа хэзээдэшье мартахагүйб. Тааланаб, Геля».

Фотографи болон фамилинууд выставкэдэ угаа олон. Кубальский Т. В., Архипов П. Н., Хамидулин Н. Х., Черкасов М. В., Базарон Ч-П., Ринчино Э-Д., Батоцыренов Ж., Барадин Б., Пилунов М. М., Ромаев В. А., Шулунов П. М., Михайлов Н. А., Кундо М. И... Хамалганда орожо, хатуу шэрүүнээр хэһээгдэһэн зуугаад хүнүүд тухай выставкэ хөөржэ үгэнэ гэжэ Татьяна Самсоновна хэлээ.

«Арадай еһотойл дайсадай харделга мүрдэлгөөр, хуурмаг мэдээгээр хамалганда оробоб»,— гэжэ наһа барахынгаа урда тээ М. И. Амагаев бэшэһэн байна. Бүхы арад зонине арадай дайсадта гэжэ һүрдөөжэ, айлгажа шадаһан Сталин болон тэрэнине тойрогшодые мүнөө үзэн ядана бди! Профессор, бэлигтэй бэрхэ эрдэмтэн М. И. Амагаевшье арадай дайсад бии гэжэ һанадаг байгаа бшуу. Сталин бүхы юумэ элирүүлхэ, зүб мүрөөрнь шиидхэхэ байха гэжэ найдадаг, этигэдэг үе байгаа. Иигэжэ хамалганда ороһон хүнүүд Сталинда хэды олон бэшэгүүдые эльгээгээб. Репресси, хатуу шэрүүн хамалган гээшэ нютагай засагаархидай алдуу эндүүнүүд гэжэ бүхы хүнүүд һанадаг байгаа ха юм. Ямаршье гэм зэмэгүй хүнүүдые хүсөөр түрмэдэ хаажа, хэды ехээр доромжолон баһадаг, зободог байгааб!

«Шажан, һүзэг гээшэ арад зонине, тэдэнэй ухаан бодолые манаруулна» гэһэн гаршагтай хэһэг выставкые түгэсхэнэ. Тэрэнэй хажууда православна һүмэ болон буддын шажангай дасан харуулһан фотографинууд үлэгдэнхэй. Гушаад онуудай эхин багта һүмэ болон дасангууд һандаргагдажа, захалһан байна. Һүмэ болон дасангууд маанадта хэрэгтүй гэжэ нютагай засагаархид арад зондо хэлдэдэг һэн.

СССР-тэхи буддизмын патриарх болохо Агван Доржиев Ленинградай дасангай бүлэг ламанар фотографинууд дээрэ харуулагдана. Тэдэнэй олонхинь ГУЛАГта туугдажа оруулагдаһан байха юм.

Эдэ баримтанууд тушаа ходо бэшэжэ, арад зондо дуулгажа байха хэрэгтэй. Саашадаа иимэ хэрээгы шэрүүн ябадалай болохогүйн түлөө бэшэхэ еһотойбди. Засаг «шанга гарта» дамжуулагдаха еһотой гэжэ зарим хүнүүдэй хөөрэхые дуулана бди. Теэд энэмнай тон буруу ябадал болохо бшуу. Сталинай үедэ мяхан, архи, хүрэпээ элбэг һэн гэжэ зарим бодолгүй хүнүүд хэлсэдэг. Теэд зарим тэды юумэнэй байгаашье һаа, мянгаадсараа бэшэ, хэдэн миллионоороо оронойм-най түрүү хүнүүд хамалганда орожо, наһа бараа бшуу. Энэмнай хэды ехэ хохидол бэ! Выставкэ энээнине гэршэлэн харуулна.

Б. ЦЫРЕМПИЛОВ,
манай штатнабэшэ корр.

ДАРХАН СОЛОТОЙ ШҮЛЭГШЭН

Радна Масланович мүнөө жаран нэгэ наһатай. Тэрэ колхозойнгоо ажалда ябалсаһаар, бүхы наһандаа түмэр түдэгэ носожо, түбһэн юумэ заһабарилжа дээдэ гарай дархан гэжэ бүхы Баргажанай голдо, илангаяа Барханайнгаа Ленинэй нэрэмжэтэ колхоздо мэдээжэ болонхой юм. Ямар нэгэ техникын эбдэрээ һаа, Элһэнэй полевой стан дээрэ ажаһуудаг үнинэй дархан Р. М. Цыреновэй газаань асаржа орхёо һаа, дахин ерэхэдээ, заһагдашаһан юумэ абаашахаб гэжэ тэндэхи ганса механизаторнууд бэшэ, инженернүүдшье лаб мэдэдэг.

Бидэнэй ерэхэдэ, Радна Маслановичай үбэлдөө байдаггүй гэрэйн гэр пеэшэн заһабарилаад, гал түлижэ дулаасуулаанхай, тэндээ элдэб үсын модо, хэбтэгэй асаранхай, өөрынгөө заһабарилжа тодхоһон станок дээрэ столой уран гоёор метерүүлһэн хүлнүүдые тошылдожо байба.

— Радна Маслановичнай колхоздоо ехэл туһатай хүн даа. Хэдэн арбаад жэл эндээ ажаһуудаг, халуун хүдэлмэриин үе сагта «али наашаа» гэхээр саг яһалашье болодог ааб даа,— гэжэ колхозой түрүүлэгшээр арбан гурбан жэл хүдэлөөд, хоёр жэлэй саана райсоведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшээр һунгагдаһан Владимир Дармаевич Цыренов хэлээд,— байза тоолоел даа, тамнай ямар мэргэжэлнүүдтэй бэлэйт — электрогазнуурһан, түмэршэ дархан, модошо дархан, токарь, олон шэнэ юумэ урлан зохёоһон рационализатор, электромонтёр, бүхы эбдэрһэн юумэ заһабарилха шэдитэй хүн гээшэ аабзат. Үшөө тииходэ арбан хүбүүд, басагадай эсэгэ, хори гаран ашата, зээнэрэй үбгэн нагаса баабай Үшөө тииходээ.. шүлэг зохёодог, поэт хүн гээшэ,— гэжэ аймагай түрүүлэгшэ гэйхалыем барабал даа. Радна Маслановичые эрхим бэрхэ дархан гэжэ мэдэдэг байһан аад, энэ зохёохы бэлигтэйень тухайлдагшьегүй байгааб...

1929 ондо түрэһэн Радна Цыренов дайнай һүүлээр Сахалин арал дээрэ гурбан жэлэй туршада сэрэгэй албанда байгаад, нютагаа бусажа ерэхэдээ, Баргажанай леспромхоздо барилгашанаар хүдэлһэн намтартай. Удаань Бархан нютагаа бусажа, таряан ажалда ябаһан, тэрэнэй уран бэрхэ дархан байһые нютагайхидынь уданшьегүй ойлгожо, Радна-дархан гэлсэдэг болоо юм.

— Түрэл буряад хэлэн дээрээ үшөө 30-аад онуудта лата үзэгүүдээр бэшэжэ эхилһэн хүм. Очир Эрдынеевич гэжэ бидэндээ ном ойлгуулхадаа тон бэрхэ, нюдэндөө шэл зүүдэг багшаяа мүнөө болотор мартагшагүйб. Бүри тэрэ үеһөө ганса өөртөө гэжэ шүлэгүүдые сээжээр зохёожо, аман соогоо гүбэр-шэбэр гэжэ ябадаг һэн хаб. Бүри аяар һүүлдэ болотор, хүндэ харагдахаяа эшэжэ, саарһан дээрэ бэшэдэггүй һэм. Теэд сүлөө сагтаа бэшэжэ туршадаг, ханза соогоо хадагалдаг зузаахан дэбтэртэй болоо һэн хаб. Тэрэнээ хододоо гаргажа, гэдэргэнь хадагалжа байхагүйш, ябууд дундаа ухаандам ороһон мүрнүүдые бэшэхэ, хармаандаа хээд ябаха, нимгэхэн дэбтэртэй болобоб. Тииһээршье сугтаа хүдэлдэг нүхэдни минии «нюуса хэрэгыемни» мэдэжэ, баһа эшэхэсайхашье саг гараа һааб даа,— гэжэ Радна Масланович энеэбхилэн байжа хөөрэнэ.

Абаһаар хүдэлмэриин хубсаһа үмдөөд, хара тоһон болоһон түмэр түдэгэ гү, али харуулдаһан хэбтэгайгаа эльбэн-һэльбэн хаража байхадань, энэмнай түрэл һайхан хэлэн дээрээ уран гоё үгэнүүдые холбожо, шүлэг бэшэдэг хүн гэжэ яагаад мэдэхэ бэлэй...

Тииһээршье шүлэг уншалган болобо. Владимир Дармаевич «Аадар» гэжэ шүлэгыень сээжээр шахуу уншаад:

— Үнэхөөрөөшье манай Барханда имэрхүүгээр аадар эхилдэг гээшэ ха,— гэжэ энеэбхилэн нам тээшэ хараха юм. Ханза соонһоо мүнөөхи зузаан дэбтэртэй хамта газетэдэ толилогдоһон олон шүлэгүүд гаргагдаба.

— «Хурамхаанай галнуудта» зарим шүлэгүүдни гараа һэн. Дулгаржаб Доржиева редакцида хүдэлхэдөө, шүлэг бэшэдэг хүнүүдтэ туһалха гэжэ ехэ оролдодог байгаа, мүнөө Улаан-Үдэдэ хүдэлнэ гэжэ дуулагшаб,— гэжэ Радна Масланович хөөрэнэ.

— Зарим шүлэгүүдыетнай «Буряад үнэндэ» толилжо болохо гү? — гэбэб.

— «Буряад үнэндэ» намһаа бэлигтэй хүнүүд зохёолнуудаа гаргуулдаг гэжэ һанагшаб. «Шэнэ нэрэ, танилсагты»: гэжэ гаршагтатнай үе-үе болоод лэ шэнэ хүнүүдэй шүлэгүүд гарадаг. Теэд нам шэнги үбгэжөөлнүүд үгы бэшэ аа гү.., — гэжэ Радна-дархан миһэрнэ.— Ямар юм даа. Байхань бэшэ гү?..

— Басагад хүбүүдтнай бэеэ даажа, гэр бүлэ болоһон ааб даа?

— Батамнай арбан нэгэдэхидэ һурана. Бусадынь бултадаа хүл дээрээ гаранхайнууд, гурбан хүбүүд колхоздоо механизаторнуудаар хүдэлдэг, басагад наймаанда, шүдэ аргалдаг техник, Гелимнай Улаан-Үдын типографида хүдэлдэг, Дарима — Элһэндэ, бидэ Анна Данзановнатайгаа хоюулханаа хүбүүд, басагадайнгаа, ашата зээнэрэйнгээ ерэхые хүлеэжэ, миин гараа хабсараад һуунагүйбди,— гэбэ.

Иимэ уран гартай, дархан солотой, жара гараашье һаа, шүлэг зохёожо туршадаг, үнэр баян гэр бүлын үбгэн баабай, үнинэй коммунист, тэнюун сэдьхэлтэй, түб нам абари зантай Радна Маслановичай сүлөө сагтаа «дархалһан» мүрнүүдые газетынгээ уншагшадта дурадхаха хүсэлэнтэй, зузаан дэбтэрһээнь оройдоо хэдыхэн шүлэг асараа һэм...

Һүүлдэнь Буряадай АССР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдэһэн энэл Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой хонишон Пальжид Иргунцеевна Урабханова иигэжэ хөөрөө һэн.

— Радна Маслановичнай уран шүлэгтэ үнэхөөрөө дурлаһан хүн гэжэ һайн мэдэхэб. Заримдаа Элһэндэ гү, али Барханда суглаанда ошоод, бусажа ябахадаа, ушар болоно, сүлөө сагай дайралдаад, хүн зоной үсөөн байбал, «энээниемни шагныш, шүлэг болоо гү, али ямар бэ?» гэхэ. Түрэл нютаг, оршон тойронхи байгаали, ажалша хүнүүд тухай бэшэһэниинь аятай зохид байдаг. Теэд Радна-дархан шог ёгто хурса хэлэтэй, хэн нэгые ёгтолжо, шүлэг бэшээ һаань, түргэн тарашадаг, нютагай хүн зонине баясуулдаг. Үгы һаа, шүлэгүүдыем шагнахаяа ерээрэй гэхэ. Теэд ходо сүлөө забдагүй ябахаш, газетэдэ толилһыень уншахадаа баясадагбди...

Р. ГАРМАЕВ.

(«Үнэн» газетэһээ абтаба).

УРМАА ХУХАРНАГҮЙБДИ

Бидэ технологическа институтдай 3-дахи хамтын байрада өөрэлтын үдэр Даниловтанай бүлэтэй танилсаабди.

Аннушкын түрэлхид Ирина болон Савелий хоер дагуулаһан хэрэгээ хэжэ, гурба наһатай басагаяа һамаарууулна. Учебнигүүд болон тетрадьнууд стол дээрэ хэбтэнэ. Тэдэ үглеедэр үшөө нэгэ гүрэнэй шалгалта тушаагдаха гэжэ залуушуулда һануулна. Аннушкын эхэ эсэгэ хоер мяха-һүнэй продуктнуудай факультедэй табадахи курсда һурана. Зүгөөр бишыхан басаганиинь эхэ эсэгээ хайрлажа, номынь уэүүлхэ юм бэшэ.

Тэрэ үдэр Даниловтан номоо үзэхэ сүлөөгөө олоо гэжэ һананагүйб. Юундэб гэхэдэ, тэдэнэй хэхэ ажал барагдахагүй юм. Бишыхан басагаяа һэмаарууулан наадуулха, хубсаһа хунэрынь угааха, үтюугдэхэ, хооллуулха хэрэгтэй. Бүхы энэ ажал нэгэл бишыхан нэгэл комнато соо хэгдэнэ бшуу. 3-дахи бүлын хамтын байрада ванна, хубсаһа хунар үтюугдэхэ комнато үгы юм. Нэгэдэхи дабхарта кухнишье байхагүй. Залуу эжынэр уйтахан комнато соогоо эдеэ хоолоо шанаха, бэлдэхэ баатай болодог.

Мүнөөмнай хоридохи зуун жэл түгэсэхэ дүтэлжэ байна. Студентнүүд тухай хэлэхэ зуураа, эстетикын асуудал дайраха, гоё һайхан юумэн тухай хөөрэхэ хүсэлтэйб. Хабартаа, бишыхан хүүгэдтэ витаминууд хэрэгтэй болодог. Хооһон магазинууд соогуур бэдэрхэгүй ха юмши даа. Савелий үнэтэйшэг овощ болон фруктнуудые бэдэржэ, базаар соогуур нилээд һүндэлдэг.

Студентнүүдэй хүүгэдэй орондоол 25 процентнь һургуулиин наһа гүйсөөгүй хүүгэдэй эмхи зургаануудта ябаха аргатай байдаг. Горгүйсэдкомдо, хүүгэдэй саадта һуури абахын түлөө хоер-гурбан жэлэй туршада залжаандэ байха хэрэгтэй. Энэ хугацаа соо хүүгэдынь ехэ боложо, залуу түрэлхид институт дүүргээд, хүдэлхэ газартаа ошодог гээшэ.

Даниловтанай бүлэ түрүүшын үедэ таараха һайн дураараа хүүгэдэй комнато эмхидхэхэ тухай һигэжэ дурадхаба: «Хамтын байрануудай хэдэн комнатонуудые нэгэдүүлээд, өөһэдөө хүмүүжүүлэгшэдээр хүдэлхэ, һуралсалай хоорондохи сүлөөтэй сагтаа графигай еһоор дежурлаха. Тиигэбэл хүүгэд хамтын байрын коридор соогуур харууһагүйгөөр гүйлдэжэ ябахаяа болихо һэн».

Газаа талаһаа үзэмжэгүй болоһон гэр, муухай душнууд хамтын байрада ажаһуугшадай һанаае зобоодоггүй. Юундэб гэхэдэ, тэдэ ондоо асуудалнуудта анхаралаа табина бшуу. Хэрбээ бүлын материальна олзо тоолоод туршахада яахаб?

— Бидэ урмаа хухарнагүйбди. Юундэб гэхэдэ, удахагүй үхибүүнэйнгээ хойноһоо харуулһанайнгаа түлөө стипендиһээ гадна, 50 түхэриг абадаг болохобди. Үбгэмни 50 түхэриг стипенди абана, мүн гүйсэд һайнаар хангагдаагүй гэжэ 12 түхэриг 60 мүнгэ нэмэлтэ абадагбди. Энээнэй эсэстэ 160 түхэриг абажа, гурбуулаандамнай хүрэнэ бээ,— гэжэ Ирина хөөрэбэ.

— Мүнөө Савелиин түрэлхид туһална гэжэ нюунгүйгөөр хэлэхэ байнаб. Гурбадахи, дүрбэдэхи курсын студентнүүдтэл адли хүдэлжэ мүнгэ олоходо болохо юм бээ. Гэбэшье институт дүүргэхэеэ байһан табадахи курсын студентнүүдтэ хүдэлхэнь хүшэр байха.

ВСТИ-гэй машина бүтээлгын факультедэй дүрбэдэхи курсын студент Бельковой бүлэ нилээд олон түбэг бэрхэшээлнүүдые дабажа гараһан. Нэгэдэхи курсда һурежа байхадаа, Сергей һамга абан сасуугаа һүниндөө дежурлаха баатай болоо һэн. Энээнһээ гадна тэрэ факультедэй ниитын ажал хэрэгүүдтэ эдэбхитэйгээр хабаадалсадаг. Хүшэр хүндэ болоходонь, һуралсалаа орхеод, дахяад һөөргөө бусадаг байба. һамганиинь һуралсалаа орхижо, хүүгэдээ саадта һуури абахын тула саадта хүдэлхэеэ ошоо һэн. Сергей нюунгүйгөөр сэхэ руунь иигэжэ хөөрэдэг: «һүниин дежурстваһаа ерээд, хэшээлнүүдэй үедэ һажаад абахаш. Хоердохи хэшээлһээ, гэртээ ошоод, нэгэ бага унтахаш.

Түрэлхидтөө найдаһанай үлүү байгаа. Юундэб гэхэдэ, тэдэ залуугаар һамга бү аба гэжэ хорео һэн. Түрэлхидэйнгөө захил дурдан һанаха зуураа, Сергей бүхы юумээ өөрөө хэхэ гэжэ оролдодог. Сергей Бельков хоердохи үхибүүнэйнгээ гарахадань, 1-дэхи хамтын байрада видеофильмүүдые харуулдаг болобо. Олзо доход тухайгаа тэрэ хэлээгүй. Тиигэбэшье олоһон мүнгэниинь хүрэдэг гэжэ би таагаа һэм.

Бүхы юумэндэ ээзн еһоор хандахадаа, ядамаргүйгөөр ажаһуука бшуу. Ажалша бүхэриг, хатуу зоригтой хүнүүд лэ совет хамтын байрын эрхэ байдалда студентнэрэй бүлэ байгуулжа, ямаршье һаадгүйгөөр ажаһуудаг байна.

Лилия ИВАНОВА, штаткаб(ш)эшэ корр.
Дмитрий АЛТАЕВАЙ фото.

Хөөрэлдөөнэй үргэлжэлэл

Студент наймаашан гү? Гомдолтой байнал!

Февралиин 10-най «Факультет» гэһэн хуудаһан соохи материалнууд соо манай студентнүүдэй ажабайдалһаа абтаһан шухала темэ дайрагдана. Энээн тушаа өөрынгөө һанамжануудые хубаалдаха хүсэлтэйб. Юуб гэхэдэ, бидэ һуража байха үедөө студентнэрэй ажабайдалай түбэг бэрхэшээлнүүдые баһал дабажа гараһан байхабди. Заримдаа айхабтар хүшэр байдалда орохош. Юундэб гэхэдэ, саг үргэлжэ мүнгөөр дуталдажа ябахадаа, урмаа хухархаш. Заримашуул тэсэжэ ядаад, институдаа орхеод, хүдэлжэ эхилдэг гү, али үдэшын, заочно отделенидэ орожо, хүдэлөөд һурадаг һэн. Тиигэбэшье микии нүхэдэй, хамта һураһан студентнүүдэй хэн нэгэнэй, тулюур түйгэн байдалһаа уламжалан, мэхэ гохо гаргаха, хулгайлха, гэмтэ ябадал гаргаха ушар оггошье һананагүйб.

«Үгытэй студент тухай» гэһэн статья соо БГПИ-гэй студентэб гэжэ нэрлэһэн Сергей тухай дурдагдана. Тэрэ хубсаһа хунарай дэлгүүр дээрэ айхабтар үнэтэйгөөр өөрынгөө бараа худалдажа байтараа, ОБХСС-эй хүдэлмэрилэгшэдтэ баригдаа. һүүлэй үедэ энэ дэлгүүртэ ходо ходо ошохо баатай болонобди. Юундэб гэхэдэ, шухала хэрэгтэй олон зүйлнүүд хоморой шухаг болошонхой. Тиимэһээ тэндэһээл энэ тэрэ юумэ худалдажа абаха баатай болонобди. һүүлэй хоер-гурбан жэлэй туршада барахолко дээрэхи наймаалагшад хэды залуу болошооб даа. Эрхим һайнаар хубсалһан аад, эхэнэрэй бюстгалтернүүдые, помада, парфюмернэ наборнуудые, колготконуудые, купальнигуудые болон эхэнэрэй туалетдай бусад зүйлнүүдые худалдажа ябаһан багжагар бата хүбүүдые хаа хаанагүй харахат. Эхэнэрэй хубсаһа хунар, шухала зүйлнүүдые, импортнэ презервативуудые баряад ябаһан залуу хүбүүдые хараад, дураа гутаагүй байхын аргагүй.

Арбан жэлэй урда тээ имэрхүү эд хэрэгсэлнүүдые барахолко дээрэ наймаалжа байха гэжэ хэлээ һаань, үнэншэхэгүй, гайхаха байгаа еһотойбди. Эд бараан хомор боложо, бэлэн мүртэйгөөр мүнгэ олохо ябадал хүнэй зүрхэ сэдьхэлые хубилгажа, эрэ хүнэй нэрэ хүндые бузарлажа, һэшхэлээ гэһэн ябадал болоно гү?

Барахолко дээрэ ябаһан хүнүүд хайшаншье гэжэ һаань баяжаха хүсэлтэйгөөр хонжоо наймаа хэнэ бшуу. Тойроод байһан хүнүүдэй дураа гутажа, доромжолооншье һаа, тэдэнэртэ хамаагүй шэнги байдаг ха. Манай студентнүүдтэ, залуу интеллигенцидэ иимэ зам оггошье таарахагүй гэжэ би һанаха байнаб. Тэдэ 4—5 жэлэй туршада институдта хэнэй туһаламжаар һуранаб гэжэ бодожо үзэхэ хэрэгтэй бэшэ гү? Тиимэ даа, гүрэнэй хүзүүн дээрэ һурана. Жэл соо студент бүхэндэ нилээд ехэ мүнгэн гаргашалагдадаг. Хоморой шухаг зүйлнүүдые үнэтэйгөөр худалдажа, үнэн сэхээр, хара хүлһөөрөө хүдэлжэ олоһон хүнүүдэй мүнгэ тэдэ һуталан абана бшуу. Госбюджедтэшье тэдэнэй хүдэлжэ олоһон мүнгэн ородог гээшэ. Магад, баһал студент гү, али эрдэмэй багша болохо зулгы зохидхон басаган гартаа туфли баряад байна. Тэрэнэйнгээ түлөө эхэр 120 түхэриг эринэ! Энэмнай хабар-намарай пальтогой сэн болоно бшуу. Сабхи 250 түхэригөөр худалдана. Хариин гүрэнэй 30 түхэригэй кофто 100 түхэригөөр худалдажа ябанал! Эдэ бүгэдые гансал залуушуул худалдажа байна бшуу! Тэдэ хаанаһаа олоо, худалдажа абаа гээшэб? Хэн нэгэнэйнь түрэлхид худалдаа наймаанда, танилнуудынь баазада хүдэлдэг байжа болоо ха. Зарим залуу хүнүүд энээгүүр тэрээгүүр зайгуултажа, ондоо тээһээ гүрэнэй сэнгээр худалдажа абаһан хубсаһа хунараа дэлгүүр дээрэ хоер-гурба дахин үнэтэйгөөр худалдадаг байха. Тэдэ өөһэдынгөө эд бараае гансал барахолко дээрэ үнэтэй сэнтэйгээр худалдадаг бэшэ, харин институдай аудитори соо асаржа, хамта һурадаг нүхэдтөө, заримдаа багшанарташье дээгүүр сэнгээр һэнгэргүйгөөр худалдажархидаг. Ямар гайхалтай болошоһон саг гээшэб!

ОБХСС-эй, милициин органууд һулаар хүдэлжэ, хонжоо наймаа хэгшэд дура зоргоороо аашалдаг болошоо ха. «Үгытэй студент тухай» гэһэн статья сооһоо нэгэ жэшээ дурдан харуулаябди: «Мүнөө маанадай дунда барахолкые халуугаар дэмжэгшэд олон болошонхой. Буряадай АССР-эй МВД-гэй ОБХСС-эй оперуполномоченно, хонжоо наймаантай тэмсэхэ талаар группын ахалагша С. Д. Ерентуев хуули сахиха хэрэгтэй гэжэ хэлээшье һаа, дэлгүүр дээрэ эмхидхэгдэһэн хонжоо наймаае хүлисэхэ янзатайгаар һанагдаа һэн».

Хуулиин еһоор засаг хэрэглэхэ газарта хэрэглээгүй байхада, ямар байдалда оруулдагынь мүнөөл элирэнхэй. Оромнай хүшэр хүндэ байдалда оронхой гэжэ бултадаа мэдэнэбди. Теэд би эд зөөриин дэлгүүрые буруушааха хүсэлтэй бэшэб. Тэрэ хүнүүдтэ хэрэгтэй ха юм. Өөрынгөө гараар нэхэһэн, оеһон хубсаһа хунар тэндэһээ бэшэ хаана худалдахабши. Үмдэгдэһэншье һаа, яһала шэнэшэг хубсаһа тэндэл хүнүүд худалдадаг гээшэ. Гансал хонжоо наймаа хэжэ, баяжаха хүсэлтэй хүнүүдтэй ОБХСС-эй, милициин хүдэлмэрилэгшэд хайра гамгүйгөөр тэмсэхэ зэргэтэй.

Статья соо дурдагдаһан БГПИ-гэй студентэб гэжэ нэрлэһэн Сергей тушаа яаха еһотойб? Тэрэниие эсэстэнь хүрэтэр тодорхойлхо хэрэгтэй. Хэрбээ үнэхөөрөө БГПИ-гэй студент байгаа һаань, тэрээнһээ эрэдүйн ямар багша гаралтайб? Багша болон сэхэ сэбэр зан абари хоорондоо таһаршагүй нягта холбоотой. Милициһээ гадна, тэрээн тухай материалнууд деканадта орохо зэргэтэй байгаа.

Дээрэ дурдагдаһан статья соо иимэ үгэнүүд бии: «Иимэрхүү хүнүүд бүхы юумээ орхеод, ажалда орохо гэжэ би этигэнэгүйб»... Хэрбээ бэлэхэнээр мүнгэ олохо дуратай хонжоо наймаа хэгшэдтэй эрид шууд тэмсээд байгаа һаань, ажаһуухын түлөө хүдэлхэ хэрэгтэй гэжэ хүнүүд ойлгохо һэн. Хэрбээ энээнэй туһалаагүй һаань, хонжоо наймаа хэһэнэй түлөө сүүдлэһэнэй һүүлээр тэдэниие хүдэлхыень баадхаха.

Институдта һуража байха үедөө хүүгэдэй саадта хүдэлжэ, мүнгэ олодог байһан тухайгаа би дурдан һанааб. Институт дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр дээдэ партийна һургуулида һураха зуураа, хүндэл адляар яһала гэмгүйгөөр хубсалхын тула ахамни һүниндөө вагонуудһаа ешэа буулгадаг байгаа. Олоһон мүнгэеэ алмаха гэжэ оролдохо. Ахымни бишыхан үхибүүтэй һамган ондоо городто эжытээ хамта ажаһуудаг һэн. Ахамни партийна һургуули дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр өөрынгөө һамганда һайндэр эмхидхэхэ гэжэ шиидхэбэ гээшэ. Хүдэлжэ олоод, нөөсэлһэн мүнгөөрөө һамгаяа Хара далай абаашажа, тэдэ амараа һэн. Пляжай хажууда уйтахан комнато соо байжа амараад бусахадаа, хэды баяртай ерээ һэм. Тэрэ гэһэн сагһаа хойшо хэды олон жэлнүүд үнгэрөөб даа. Мүнөө ахамни үндэр тушаал эзэлдэг, һамгантаяа хсагуур ябаагүй гэжэ һананабта, хилын саана эрхим һайн түхеэрэлгэтэй отельнүүд соошье ажаһуугаа юм. Тиигэбэшье түрүүшынхеэ Хара далайда ошожо, амарһанаа мүнөөшье хүрэтэрөө тэдэ дурдан һанаха дуратай байдаг.

Манай эдир залуу наһан тогтошоһон жэлнүүдтэ үнгэрөө юм. Энэмнай хүнүүдэй митинг, буһалгаа эмхидхэдэггүй, харин абяа шэмээгүйхэнөөр ажалладаг хаһа саг байгаа. Юрын хүнүүд үгэшье хэлэхэ эрхэгүй, бүхы анхаралаа ажалдаа хандуулдаг һэн. Дайнай һүүлэй хүшэр хүндэ жэлнүүдтэ түрэһэн дүшэ наһатайшуулай минии үетэн бага балшар наһанһаа ажал хэжэ һурадаг байгаа. Харин мүнөө ямар байдалтай ушарнабибди! Бүхы наһандаа үнэн сэхээр ажаллаһан, сэхэ сэбэрээр ажаһууһан түрэлхид хүүгэдтээ иимэрхүүгээр захидаг: «Хэрбээ һураагүй, диплом абаагүй һаа, барилгада дээрэ ошожо хүдэлхэш, хиппиисэнүүдые зөөхэш...». Тиихэдээ үхибүүдээ бага балшар наһанһаань хара ажалда дурагүйгөөр хүмүүжүүлнэбди. һургуулидаа эрхим һайнаар һурахын тула гэр соохи ажал хүүлэхэгүй гэжэ оролдодогбди. Сеашадаа юун болохоб? Өөрынгөө дураар институдта ороо һаа, һайн лэ юм бээ. Заримдаа дурагүйшье һаа вузда орохо гэжэ зарим хүүгэд оролдодог байна.

Хүдэлмэришэд хэды олоор дуталданаб даа. Хэрбээ мүнгэтэйхэн ябаха хүсэлтэй байгаа һаатнай, студентнүүдэй хэхэ ажал хаа хаанагүй олдохол. Ажалда орохын аргагүй гэжэ хэлэхэдэнь, би хэзээдэшье этигэхэгүй байнаб. Үнэн зүрхэнһөө хүдэлхэ хүсэлтэй байгаа һаа, ажал олдонгүй яахаб даа. Больницануудта һүниин нянинууд, харуулшад, шорой хамагшад, үглөөнэй почто тараагшад, почтальонууд хододоо хэрэгтэй байдаг. Эндэ гансал сүлөөтэй сагаа хэрэглэн, хүдэлмэриин график зүбшэн табиха хэрэгтэй. Хүүгэд, һурагшад почтальоноор хүдэлдэг ха юм. Машинка дээрэ сохижо, гэртэхи приборнуудые заһажа шадаха хүнүүдтэ ажал олдоод лэ байха даа. Хүсэд бэшэ хүдэлмэриин үдэр соо электригэй, сантехнигэй ажал хэхэдэ яахаб. Мүн хэрэгтэй антеннэнүүдые газаа гэрнүүдэй орой дээрэ тодхохо ажалда анхархада ямараб. Үнгэрэгшэ жэлдэ технологическа институдай студент,— зулгы зохид залуу хүн намда газаахи антеннымни һэлгэжэ үгөө һэн. Тэрэ түргэнөөр, шанар һайнтайгаар бүхы ажал хээд, абахал мүнгэеэ абаа юм. Тэрэ үдэр студент хүбүүн манай подъездын хэдэн квартира хангаа һэн. Тиигээ тиитэрээ түрэлхидтээ хамта яһала гэмгүйгөөр ажаһуудаг манай студент басаган мүнгэтэйхэн ябахын тула үдэшэндөө нэгэ конторын поол угаадаг. Хэрбээ һуралсалай жэлэй туршада факультедэй орео хүшэр байһанһаа улемжалан, хүдэлхэдэ хүшэр байгаа һаань, зундаа барилгын отрядуудта хүдэлжэ, мүнгэ олоходо болохол. Орео хүшэр факультедтэ һураад, гэр бүлын талаар хүшэр байдалда оробол, урмаа хухарһанай хэрэггүй. Иимэ байдалһаа гараха арга хододоо олдохол. Эрдэм мэдэсээ дээшэлүүлхэ, һанаандаа таараһан, дуратай мэргэжэлээ абаха хүсэлтэй хүн үдэшын гү, али заочно отделенидэ һуржа, өөрынгөө хүсэл бодол заатагүй бэелүүлжэ шадаха.

Н. КУЛИНИЧ, уншагша.

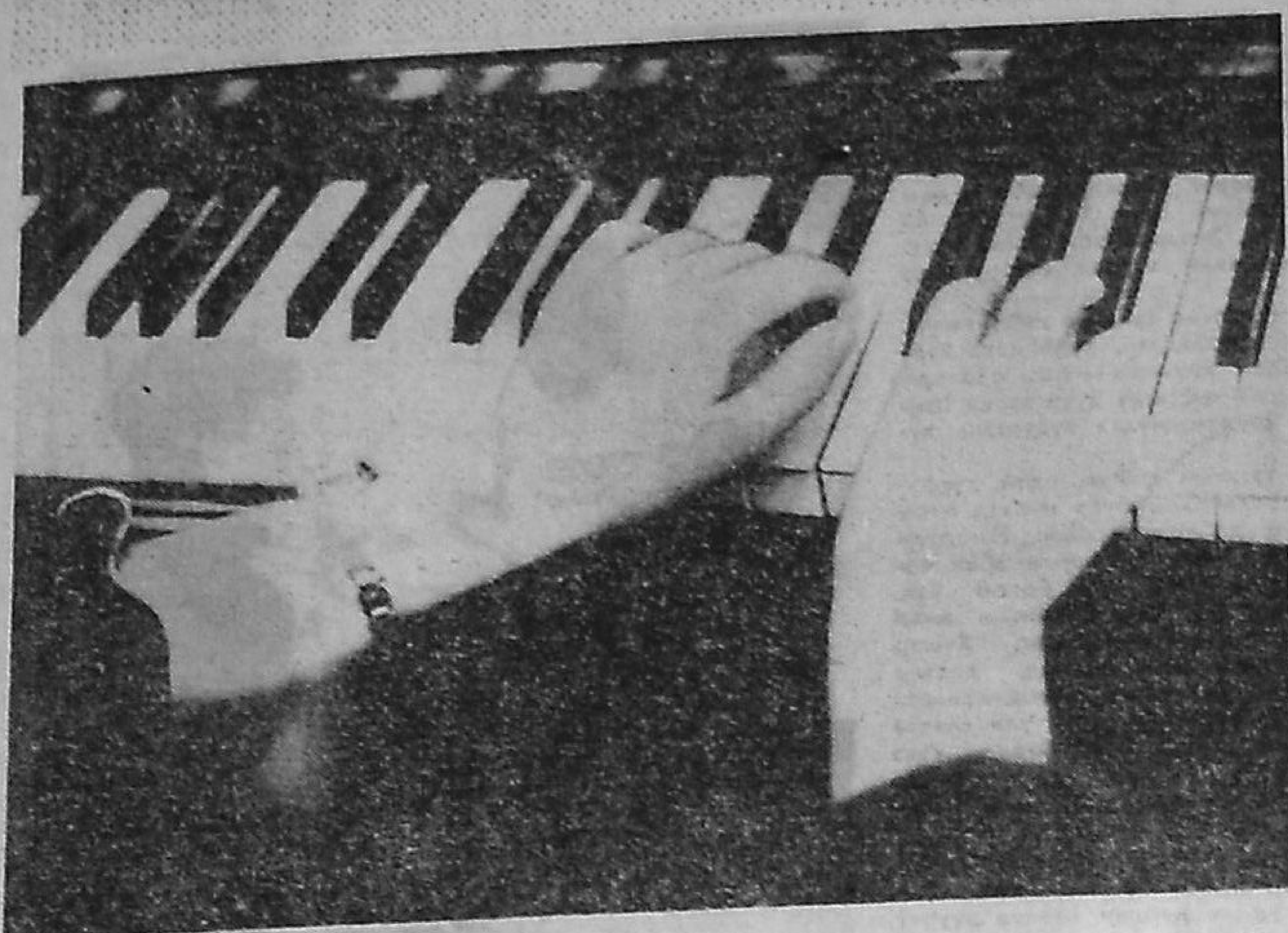

Хүүгэдэй оперо шагнахада гоёл даа!

Гэхэ зуура, канализациин муухай үнэрэй хамар уруУ сорьеходонь, подвал соо наадахань хайшаа юм...

Шэнэ жэлэй урда тээхэнэ хүүгэдэй хүгжэмэй 5-дахи һургуулида гайхамшаг ушар болоо. Һурагшадай бэелүүлһэн ажал хэрэгые ёһотоор сэгнэхэ хэрэгтэй. Хүүгэдые гоё һайханиие гүнзэгыгөөр ойлгожо абаха мэдэрэлтэйгээр хүмүүжүүлхэ гээшэ һайн һайхан хэрэг болоно бшуу.

5-дахи ДМШ-дэ болоһон үшар манай городто хоморой шухаг — тэндэ хүүгэдэй хүгжэмтэ театр мүндэлөө. Якубовскиин «Про Бабу-Ягу, ее сына Цыпу и царевну Матвеевну», Островскиин «Загадочная посылка» гэһэн хоёр оперо табигдаа. Режиссёр Роман Арменакович Петросян һурагшадтай болон багшанартай хамта намарһаа хойшо үсэд нэтэрүүгээр хүдэлжэ эхилээ юм. Эдэ хоёр оперо һурагшадта, багшанарта, түрэлхидтэ харуулагдаа.

Хүүгэд шэнэ жэлдэ һайн бэлэг бэлдэһэн байна. Бүхы һургуули зүжэг найруулан табилгада хабаадалсаа гэхэдэ болохо. Фортепианын классай багша Татьяна Климентьевна Саверченко «Баба-Яга» гэһэн зүжэгтэ шэмэглэл зураа. Баянист Геннадий Андреевич Карпов «Загадочная посылка» гэжэ оперын хүгжэм арадай инструментнүүдэй оркестрэй наадахаар урагшатай һайнаар найруулан зохёогоо. Багшанартай хамта һурагшад оркестртэ наадаа. Баян заадаг багша Ольга Тимофеевна Василенко Баба-Ягын роль гүйсэдхөө. Эдир пианистканууд Лариса Голодницкая, Аня Игошина гэгшэд тэрээнтэй хамта наадаа. Соёлой институт дүүргэхэеэ байһан Николай Рещиков хоёр оперодо хоор бэлдээ. Элдэб инструментнүүд дээрэ наадахаар һуража байһан хүбүүд болон басагад хоорто дуулана.

— Хүүгэд болон ехэшүүлэй хамта хүдэлхэ гээшэ манай хүгжэмэй театрта эгээл гол шухала гэжэ тоолохо байнабди,— гээд һургуулиин директор Людмила Александровна Гончарова хөөрэбэ.— Манда бултандамнай хэды һонирхолтой байгааб даа. Бидэ, хүүгэд болон багшанар, оперо бэлдэжэ, бэе бэеһээ һурадаг байгаабди. Сэхыень хэлэхэдэ, энэ бодол үнинэй досоогоо хадагалжа ябадаг һэм. Тиимэһээ үнгэрэгшэ жэлдэ хори гаран жэлдэ хамта хүдэлһэн нүхэдэйнгөө директорээр намайе һунгахадань, хүүгэдэй хүгжэмтэ театр байгуулха гэжэ өөрынгөө программа соо түрүүшын мүрнүүд болгожо оруулаа бэлэйб.

Нэгэл үзэл бодолдо шунал абьястайгаар анхаралаа хандуулһан хүнүүд заатагүй бэе бэеэ олодог гээшэ. Нэгэшье город хүгжэмтэ театргүйгөөр байха ёһогүй гэжэ филармониин ахамад режиссёр Роман Арменакович Петросян хэлэбэ. Тэндэ хүүгэд өөһэдөө наадаха зэргэтэй. Имагтал тэрэнэй һанамжын ёһоор, хүүгэдэй хүгжэмтэ театр хүүгэдые гоё һайханиие ойлгожо һургаха аргатай бшуу.

Искусствын 9-дэхи һургуулида Виктор Усовичой «Принцесса на горошине» гэһэн оперо тэрэ найруулан табяа һэн. Эндэл 5-дахи хүгжэмэй һургуулида тэрэнэй хүүгэд Катя Габик хоер һурана. Петросян ёһотойл нэгэн һаналтантай эндэ уулзашоо. Харин һургуули энхэргэн һонор багшатай болоо.

Би Роман Арменакович Петросянай хүүгэдтэй хүдэлжэ байхыень хараа һэм. Рольнуудаа сээжэлдэгты гэжэ хүүгэдые баалан баадажа байһыень хүүгэдэй коллективүүдтэ үнгэргэгдэһэн репетицэнүүдэй үедэ яһала хараһан байхаб. Харин Петросян тад ондоогоор ажалаа эмхидхэн ябуулдаг.

«Хэншье хүүгэдые хашаха эрхэгүй,— гэжэ тэрэ тоолоно. Хэрбээ үхибүүн эсэбэлтэй гэжэ ойлгоходоо, тэдэниие абаһаар емаруулдагби. Хүүгэдтэ эрхэ сүлөө олгобол, бүхы юумэ тэдэнэртэй хамта хэхэдэ болохо».

Тиимэһээл богонихон хугасаа соо хүүгэд сценэ дээрэ бэеэ баряад ябажа, эрхим һайнаар наадажа һураа ёһотой (жэшээлхэдэ, «Загадочная посылка» гэһэн зүжэг соо 6-һаа 10 хүрэтэр наһанай хүүгэд наадана. Хүүгэдэй оперодо наадаха, дуулаха дуратай байһаниинь гол шухала. Тэдэ репетицэ хүлеэжэ ядадаг.

5-дахи хүгжэмэй һургуулиин хүүгэдэй хүгжэмтэ театрайхид үшөө нэгэ гол шухала шэглэл баримталдаг. Петросян Гончарова хоер хүүгэдые энэрхы сэдьхэлтэйгээр хүмүүжүүлгэдэ онсо анхаралаа хандуулдаг.

Оперын, водевилиин туһаламжаар хүүгэдые энэрхы һайхан сэдьхэлтэйгээр яагаад хүмүүжүүлхэб?

«Бүхы юумэн энэрхы сэдьхэлтэйгээр хэгдэхэ зэргэтэй,— гэжэ Роман Арменакович хэлэнэ.— Хэрбээ үхибүүн тэндэ, юунэй түлөө зүжэгтэ нааденабиб гэжэ һайнаар ойлгожо абаагүй һаа, ухаан бодолой талаар ургахагүй. Дотор сэдьхэлынь хооһон байха. Бидэ зүжэгтэ наадажа, һайн һайхан ябадал хэнэбди гэжэ хүүгэдшье, ехэшүүлшье ойлгохо зэргэтэй».

Февралиин эсэсэй нэгэ үдэртэ би нэгэ зүжэг хараа һэм. Тиихэдэ хүгжэмтэ театр 3-дахи хүүгэдэй саадай үхибүүдтэ һургуулидаа зүжэг харуулаа. Зүжэг харуулжа, 83 түхэриг, хүмүүжүүлэгшэд 75 түхэриг, 5-дахи ДМШ-гэй багшанар 160 түхэриг суглуулжа, «Аистенок» гэһэн хүүгэдэй байшангай ахамад врач Алла Алексеевна Дуриновада баярай оршон байдалда барюулаа һэн (энээнһээ урда тээхэнэ тэдэ Горький поселогто санаторно түхэлэй хүүгэдэй байшанда нүүдэл зүжэг харуулаа һэн. Тэндэһээ ороһон мүнгэеэ Байгалай жасада эльгээгээ юм).

Хүүгэд болон тэдэнэй багшанар «Энэрхы сэдьхэл» гэһэн республиканска ябуулгада хубитаяа оруулалсаһан байха. Арбан үдэрэй үнгэрһэн хойно республикын ажалша коллективүүд болон хүн зон энэ республиканска ябуулгада хабаадалсаа. «Абанар, эжынэргүй хүүгэдтэ туһаламжа хүргэхэ хүсэлэнтэйб»— гэһэн үгэнүүд энэ ябуулгын үедэ яһала олоор зэдэлһэн байха. Һургуулиин завуч Галина Алексеевна Кучинскаягай үнэн зүрхэнһөө хэлэһэн үдэ үгэнүүдтэ этигээгүй байхын аргагүй. Тэрэ үдэр артистнууд хабаадалсажа, энэ ябуулгые бүри гое болгоһон, шэмэглэһэн байна.

Үншэн хүүгэдтэ туһаламжа болгон мүнгэн суглуулагдаа. Харин зүжэгтэ хабаадагшад бүхы хүүгэдтэ зорюулан ямар нэгэ һайн һайхан юумэ хэхэ хүсэлтэй байгаа. Зүжэг харуулһанайнгаа һүүлээр хүүгэдэй халуудажа хүлэршоод, зүрхэ сэдьхэлээ хүдэлгэн байхые хараа һэм. Сава Валькович «Загадочная посылка» гэһэн зүжэгтэ Чижик гэжэ нэрэтэй нохой наадаһан аад, бишыхан үхибүүнэй шагта шагталжа, үбдэгэлдэн һуухые хараа б. Хүүгэдэй хүгжэмтэ театр үнэхөөрөө ажабайдалай замые тодорхойлхо аргатай байха гэжэ тиихэдэ һанаа һэм.

Хэрбээ сэхэ руунь хэлэхэ болоо һаа, хүүгэдэй хүгжэмтэ театрта дутагдалнууд олон гэжэ тэмдэглэхэ байнаб. Тэрэ зүжэгүүдые бэлдэжэ, харуулжал байха юм бэзэ. Энээндэ һэжэглэһэнэй үлүү. Манай соелой бүхы талые дайраһан дутагдалнуудтай эндэ баһал ушархат. Материальна талаар ехэл тулюур байдалтай. Энээн тушаа дахин дахин бусеха баатай болохобди. Үмхирэшэһэн поолтой, жэбэржэ хуушаршаһан дулаасуулдаг соргонуудтай һургуулида гое һайханда хүүгэдые һургахань хүшэр байнгүй яахаб даа. Канализационно худагай нээлтэтэй байһандал адляар тэндэһээ муухай үнэр гутадаг. «Бидэ хэды муухай агаараар амилнабибди,— гэжэ Л. А. Гончарова хэлэбэ.— Манда һанаагаа зобохо хүн олдоногүй. Капитальна заһабарилгашье асуудал шиидхэхэгүй. Бидэ подвал сооһоо гаража, хүгжэмэй һургуулиин шэглэлдэ таарама һайн байшанда ороходо зэргэтэйбди. Манда соелой министерстваһаа нүлөө ехэтэй туһаламжа, шефүүд хэрэгтэй. Замай отделени, прибор бүтээлгын нэгэдэл шефүүд болохо аргатай. Юундэб гэхэдэ, тэдэнэй олон хүүгэд мандэ һурадаг лэ!».

Людмила Александровна нигээжэ хэлээд, толгойгоо һэгсэрэн байгаа һэн. Зандараан зонхилдог жама ёһонууд хэды олон жэлнүүдтэ бүхэжэшоо гээшэб даа. Людмила Александровна энээндэ тон ехээр дураа гутадаг. Һургуулида һурадаг һурагшадай олохон түрэлхид эдэ предприятинууд дээрэ хүдэлдэг хадань түмэр замай отделени болон «прибор» шефүүд болохо аргатай гэжэ һананашьегүй яахаб. Теэдшье хүгжэмэй һургуулида материальна талаар туһалха нимэрхүү томо эмхинүүд хажуудань үгы юм. Һургуули соо хадаһаншье олохогүйт...

Һаплан хүшэр хүндэ байдалда ороходоо, Гончарова Улаан-Үдын түмэр замай отделениин начальник А. И. Касьяновта ошохо баатай болоо һэн. Александр Иванович тэрэнэй хөөрөөе һанаагаа зобоһон янзатайгаар шагнаба. Түмэр зам урдынайхидал бэшэ болонхой, бидэ өөһэдөөшье энээгүүр тэрээгүүр гүйрангшалха баатай болодогбди, миллион түхэриг үритэйбди гэжэ олон шалтаг бариба. Тиибэ ябабашье, туһаламжа хүргэхэбди гэжэ найдуулаа. 400 хүүгэдэй хэхэ юумээ оложо ядаад, сүлөөтэй сагтаа үйлсөөр зайгуултажа ябахагүйн тула тэдэниие ямар нэгэ ажалда хабаадуулха хэрэгтэй бшуу. Хүүгэдэй хүгжэмэй һургуули энээндэ туһалха аргатай. Эрхим һайн хүтэлбэрилэгшэ гээшэ хододоо холын хараатайгаар бодомжолдог ха юм. 5-дахи ДМШ дүүргэһэн хүүгэд хожомоо түмэр зам дээрэшье хүдэлхэдөө болохол. Бага наһанһаа гое һайханда дурлажа һураһан үхибүүд соелой байшангай богоһо алхан сасуугаа бүхы юумэндэ хабаадалсажа, эндэ һайн һайхан мүр сараа үлөөхэ.

— Хүгжэмэй һургуули дүүргэһэн нэгэшье һурагшын буруу харгыгаар дабшажа, элдэб ябадал гаргаһыень һананагүйб,— гэжэ Людмила Александровна хөөрэбэ.

...Субботын үдэр үдэшэлэн Роман Арменаковичай Катя басагантаяа ябахадань, уулзаа һэм. Тэдэ хоер эсэшэнхэй яаралгүйхэн алхална. Репетициһээ бусажа ябаа. Юушьеб хөөрэлдөөд, миһэрэн энеэлдэнэ. Шэнэ оперо найруулан табихаар бэлдэнэ». «Энэмнай «Загадочная посылка» гэһэн оперын үргэлжэлэл болохо. Тэндэ Буратино, Миисгэй, Чижик гэгшэдтэй дахяад ушархат»,— гэжэ зургаа наһатай Катюша хөөрэжэ эхилбэ. Тэрэнэй нюдэд ялалзан байгаа һэн.

А. ФАДЕЕВА.

«БИДЭ—ӨӨҺЭДӨӨ»

Мартын 1-һээ республикын бүхы пионерэй организацинуудта тоосоото-һунгалтын кампани эхилээ. Хүүгэд хэһэн ажалдаа сэгнэлтэ үгэхэһөө гадна, хүнүүдтэ һонирхолтой, ашатай туһатай ажал хэхын тула һургуулиин, районой, республикын пионерэй организацинуудай хараа замуудые тодорхойлхо.

Пионерэй областной организациин совет звенодо, отрядта тоосоонуудые үнгэргэжэ, тоосоото-һунгалтын кампани эхилхээр дурадхаба. Апрель һарада дружинануудай сбор үнгэргэхэ шухала. Тиихэдээ тэндэ дружинын соведэй тоосоо шагнахаһаа, шэнэ бүридэл һунгахаһаа гадна, һуралсалай шэнэ жэлдэ пионерэй дружинын бэелүүлхэ программа хараалха.

Тоосоонууд болон һунгалтануудта бэлдхэлэй үедэ пионерэй эдэбхитэнэй һургуулинуудта, ахалагша пионервожатануудай семинарнуудта В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ бүхэсоюзна пионерэй организациин Уставай проект зүбшэн хэлсэхэ талаар пионернүүдэй дунда үгэ булялдаануудые эмхидхэхэ.

Дружина бүхэндэ тоосоонууд болон һунгалтануудай хэмжээндэ «Бидэ — өөһэдөө» гэһэн ябуулгада эхин табигдаха («10 мянган һайн һайхан ажал хэрэгүүд», «Энээниие хүнүүдтэ зорюулжа хэхэ аргатай», «Һайн һайхан ажал хэрэгүүдые хүнүүдтэ», «Хүүгэд — хүүгэдтэ» гэхэ мэтэ ябуулганууд болоно).

Пионер бүхэндэ ойлгуулха, өөрынгөө хаба шадал харуулха арга боломжо тэрээндэ олгохо, хүнүүдэй ажабайдал, ажаһуудал, эрхэ байдалнуудые хубилган шэнэдхэлгэдэ хубитаяа оруулха гээшэ ябуулгын зорилго болоно. Тэрэ һуурижаһан газарнуудта үнгэргэгдэхэ. Тэрээндэ пионер бүхэн хабаадаха аргатай байха.

Манай республика дотор энэ ябуулга февралиин 17-һоо эхилээд, пионерэй организациин городской совет пионернүүдэй байшанда «Хүүгэд — хүүгэдтэ» гэһэн уряа доро «Энэрхы сэдьхэлэй үдэр» үнгэргөө. Энэ үдэр концертнүүд, куклануудай театрай зүжэгүүд харуулагдаа, ярмагууд эмхидхэгдээ. Хүүгэд тэндэһээ ороһон хоер мянган түхэриг үншэн хүүгэдтэ эльгээгээ.

Байгша оной сентябрь һарада үнгэрхэ пионернүүдэй Бүхэсоюзна X слет болотор ябуулга үргэлжэлхэ. Тэрэ һургуулиин амаралтын үедэ таһалдуулагдаха зэргэгүй. Хэрбээ энэ хэрэгые үргэлжэлүүлхэ хэрэгтэй гэжэ дружинын тоолоо һаань, һуралсалай шэнэ жэлдэ тэрэ үргэлжэлүүлэгдэхэ.

Ябуулгын үедэ олоһон бүхы мүнгэ зөөри «Пионерэй ноосэ» гэһэн тэмдэгтэйгээр 00700305 счедто эльгээгдэхэ зэргэтэй.

Республиканска слет үнгэргэлгөөр тоосоонууд болон һунгалтанууд түгэсэхэ. Следой абаһан шиидхэбэриин нүлөө ехэтэй байхын тула республикын пионерэй организациин ажал ябуулга һайжаруулха талаар дурадхалнуудые таанадһаа хүлеэнэбди.

М. ТУШЕМИЛОВА,
пионерэй организациин областной Соведэй түрүүлэгшэ.

ПОЧТОВЫЙ ДИЛИЖАНС

УНШАГША ДУРАДХАНА

АРБАН ТҮХЭРИГТЭЛ!

МҮНӨӨ архиин зүйлнүүдтэ талонууд нэбтэрүүлэгдэжэ, тэрэниие хэрэглэлгэ огтошье хороогдоогүй гэжэ мэдээжэ болонхой. Энээнһээ байтагай элдэб дутуу дунданууд, муу муухай ябадалнуудые гаргалга олошоршоо. Наркоманууд болон токсикоманнуудай тоо хараа байса ургаа. Элдэб хорото бодосуудые ууһан хүнүүд больницануудаар дүүрэшэнхэй. Талонуудаар хонжоо наймаа хэлгэ үргэдэн олошорно. Танай газетын һүүлшын нэгэ номерто республикын МВД-гэй министрэй орлогшо Г. К. Языковтай үнгэргэһэн интервью толилогдоһон байна. Тэрэ тэндэ 135 мянган хуурмаг талонтой хүн баригдаа гэжэ нэгэл жэшээ харуулаа. Хэрбээ тэрэ эды олон талонуудые худалдабал, 1,5 миллион түхэриг олзо оруулха байгаа бшуу.

Хуурмаг талонтой хэды олон хүн маанадые тойроод ябанаб даа. Ямар гайхалтай саг болошоо гээшэб! Нэгэ багахан саарһанай түлөө арбан түхэригэй шарбуунса эринэл! Үдэшын ба һүниин сагта архи наймаалга хэды эдэбхитэйгээр ябуулагдадаг бэ. Шадаһан хүнүүд хэды ехэ мүнгэ удхаад абанаб даа. Зүгөөр юундэ иимэ байха ёһотойб? Гүрэмнай мүнгөөр баян болошонхой гү? Олохон регионууд талонно гуримһаа үнинэй арсанхайл. Манай эндэ тэрээндэ яатараа шангагалдана гээшэб? Минии һанахада, нэгэ газетэдэ иимэ туһатай һанамжа хэлэгдэһэн байгаа һэн: үдэшын ба һүниин сагта дэлгүүрэй сонгоор архи наймаалга эмхидхэхэ. Энэ зүйтэйл һанамжа гэжэ хэлэхэ байнаб. Тиигэбэл, гүрэндэ нилээд ехэ олзо доход орохо, архида дуратай хүнүүд сэдьхэлээ ханааха, гэмтэ ябадалнуудшье үсөөнөөр гаргагдаха һэн.

Энээн тушаа засагаархид юун гэжэ һанана хэб?

Л. ЦЫРЕНОВ,
ЛВРЗ-гэй хүдэлмэришэн.

РЕДАКЦИҺАА: Энэ бэшэг январь һарада манда ерээ һэн. Бидэ тэрэ дарыдань асуулта эрижэ, горгүйсэдомой худалдаа наймаанай таһагта эльгээһэн байгаабди. Зүгөөр мүнөөшье хүрэтэрөө харюу абагдүйбди. Горгүйсэдкомой хүдэлмэрилэгшэд хуулида хамаагүйгөөр хандадаг байжа болоо гү? «Нэгэ һара хүрэтэр болзор соо эрхэтэдэй дурадхалнууд хаража үзэгдэхэ зэргэтэй»,— гэжэ хуули соо хэлэгдэнхэй (1980 оной мартын 3-һай «Эрхэтэдэй дурадхалнууд, мэдүүлгэнүүд болон гомдолнуудые хаража үзэлгын дүрим тухай», СССР-эй Верховно Соведэй Указ бии ха юм).

ӨӨРЫН «ЗАРЯ» БАЙГУУЛХА

МҮНӨӨ олохон хүнүүдтэ туһаламжа хэрэгтэй болонхой. Теэд олон хүн туһаламжа хүргэхэ аргатай. «Заря» гүхэлэй фирмэ гү, али кооператив байгуулха үүсхэл гаргахада болохо бэшэ гү? Тиигэбэл үлбэр бэетэй, гансаардаһан хүнүүдтэ туһаламжа хүргэжэ, сонхынь гү, али поолынь угаажа үгэхэдэ, үндэр наһатай үбгэжөөлэй гү, али үхибүүнэй хойноһоо харууһалжа, магазин ошожо эдеэ хоол абажа үгэхэдэ болохол һэн. Энэ фирмэдэ һурагшад, студентнүүд, гэрэй эзэн эхэнэрнүүд, мүн хүдэлхэ хүсэлтэй бусад хүнүүд ажаллаха аргатайл байха.

Е. НИКОЛАЕВА,
пенсионерка.

...МАГТАНА

Бидэ өөһэдынгөө үхибүүдые мэдэдэг гүбди?

БИДЭ үхибүүдээ ходо иигэжэ хараадагбди: бэеэ абаад ябажа шададаггүйт, хулиган аяг ааша гарганат, һургуулидаа аашалжа, муу сэгнэлтэ абажа голхоруулнат. Зүгөөр бидэ өөһэдынгөө хүүгэдые мэдэдэг гээшэ гүбди?

Улаан-Үдэ станциин түмэр замай вокзал дээрэ болоһон нэгэ ушар тухай хөөрэхэ хүсэлтэйб. 39-дэхи һургуули вокзалһаа холо бэшэхэнэ оршонхой. 1989 оной ноябриин 30-да забһарлалай үедэ зургаадахи классай һурагшад Виталий Мирошников болон Сергей Лопушинский станциин город шадарай зал соо ороод, нэгэ эрэ хүнэй эхэнэрэй орхиһон чемоданай хажуугаар эрьелдээд, тэрэниие абажа, түмэр замшадай парк тээшэ шэглэн ошожо ябахыень харабад. Хүбүүдтэ энэ хүн һэжэглэмээр шэнгеэр һанагдаа һэн. Тиигээд тэдэ тэрэнэй хойноһоо адаглан хараха гэжэ шиидэбэ. Энэ эрэ хүнэй парк соо ороод, чемодан нээжэ байхыень Виталий Сережа хоер хараба. Тиигээд тэдэ Улаан-Үдэ станциин ЛОВД-гэй дежурна таһагта гүйлдэжэ ошобо. Энэ үедэ чемоданаа үгы болоһон эхэнэр эндэ ороод байба. Хүбүүд хараһан юумэн тухайгаа гүйсэдөөр хөөрэжэ үгэбэ.

Гэмтэн тэрэ дарыдаа баригдаа. Тэрэмнай урдандаа оло дахин сүүдлүүлһэн Димов байцоо. Гэмтэ ябадал элишэлэн тодорхойлологдо туһаламжа хүргэһэнэйнгөө түлөө хүбүүд гартаа зүүхэ «Электроника» гэһэн часуудаар шагнагдаба.

Хоер хүбүүдые бага балшар наһанһаань хүнэй юумэ абажа болохогүй гэжэ хүмүүжүүлэн һургадаг байгаа. Сережа Лопушинскиие эхэ эсэгэ хоерынь хүмүүжүүлнэ. Аюул усалай болоһоной һүүлээр 182-дохи СМП-гэй мастер абга эгэшэнь Г. Н. Иванова Виталий Мирошников болон тэрэнэй дүү хүбүүе хүмүүжүүлнэ. Виталий энэрхы һайхан сэдьхэлтэй, гэртэхи ажалаа гүйсэдгүй һайнаар хэдэг, үбшэн хүгшэн эжынгээ хойноһоо харууһалдаг, эдеэ хоол бэлдэхэ дуратай гэжэ Галина Никитична намда хөөрэбэ. Виталиин урдаа табиһан зорилгоео зэатагүй дүүргэхэ гэжэ оролдодог түхэл шэнжэтэй байһаниинь намда һайшаагдадаг.

Маанадай урда иимэ асуудал гарана: бидэ өөһэдынгөө хүүгэдые мэдэдэг гээшэ гүбди?

Т. КАНИЦКАЯ,
Улаан-Үдын станциин ИДН-гэй инспектор, милициин капитан.

...НАЙДАНА

ЭНЭМНАЙ ҺУРГУУЛИ ГЭЭШЭ ГҮ?

УРДАНДАА мориной байра байһан байшан соохи һургуули, гурбан гэр соо тараагдаһан классуудтай бараг соохи һургуули таанад хараа һэн гүт? Спортзалгүй, столовогүй, мастерскойнуудгүй, актова залгүй һургуули байдаг юм гү! Пеэшэн түлидэг (15 пеэшэтэй), газаагаа туалетдэй һургуули. Манай һургуули 30-дахи Октябрьска районой Тайлса поселогто оршонхой. Тэрэ Улаан-Үдэ хотодо, бүхы Буряад соошье эгээл тулюур байдалтай һургуули байжа болохо. Хэрбээ манай һургуули хараха хүсэлтэй байбал, расписаняар тон үсөөхэнөөр ябадаг 1-дэхи номерой автобусто һуугаад, һүүлшын буудалай урдахида буухат. Тиихэдэтнай ямаршье хүн танда һургуули заажа үгэхэ. Бидэ тулюур түйган байра тухайгаа бэшэжэ, «Правда Бурятии» газетэдэ хандаа бэлэйбди. «Энэ темэ манай газетэдэ мүнөө дээрэ хорюултай темын тоодо ородог»,— гэжэ манда нүхэр Кальмина харюусаа һэн. Манай үе сагай — хубилган шэнэдхэлгын, олондо мэдээсэлгын, демократиин сагай һүлдэ тэмдэг мэтээр тэрэнэй бэшэгые хадагалжа ябадагбди. Горгүйсэдкомдо хандаа һэмди. Бултадаа маниие хайрладаг, иимэ эрхэ байдалда һуража гэжэ гайхадаг, найдуулдаг. Зүгөөр хэлэһэн үгэдөө хүрэжэ, ажал хэрэгэй түлөө хам орохо, харюусаха хүн олдоногүй.

Директор Т. АНТОНОВА,
Завуч КАРЕЛИНА.

УҺАГҮЙ БОЛОШОО

БИДЭ, Загарайн районой Доодо-Тайлса поселогой Түбэй үйлсэдэ ажаһуугшад, манай поселогые уһаар хангаха тухай элдэб газарнуудта оло дахин хандаабди. Зүгөөр энээнһээмнай туһа гаранагүй.

Манай худагуудые уһаар хангадаг (манай үйлсэ 2,5 километр болодог, бултадаа худагуудтай) булагуудтай намаг газарта Тайлсын совхоз тэрэниие хатааха талаар мелиоративна хүдэлмэри ябуулна. Энээнһээ боложо 5 бүлэ уһагүй болошоо.

Энэ ажал үргэлжэлүүлбэл, тосхоной бусад айлнууд уһагүй үлэжэ, яаха ёһотойб? Россида хаягдашаһан тосхонууд нилээд олон бэшэ гү? Эндэ ажаһуудаг олохон хүн зоной наһаншье үндэр, тэдэ уһа бүлэжэ гарһадаг газарһаа уһаяа зөөхэ хэбэ шадалгүй байха.

Манда туһалыт гэжэ тон ехээр гуйнабди. Манай хандалгануудые совхозой директор И. В. Ашаров, ахамад агроном Ю. Д. Жигалин гэгшэдтэ һөөргэнь эльгээдэг. Теэд тэдэ хоер дээрэһээ үгтэһэн заабариин ёһоор ажал хэнэбди гэжэ бэеэ сагааруулаад, маанадые ойлгохые оролдоногүй. Бидэ баһал совет хүнүүд байһан тула һүн шэнгеэр ажаһууха хүсэлтэйбди.

Казазаев, Степанов, Михайлов, Хасанов, Дульский, Махмудов.

КРАНҺААШЬЕ УҺАН ГАРАНАГҮЙ

Уһа асаржа үгэхэ гэжэ найдуулаад, подъездын үүдэнүүдтэ соносхол бэшэжэ үлгөөд, мартын 7-ной үглөөнэй 9 сагта хүйтэн уһыемнай болюулжархиба. Теэд манда уһа асаржа үгөөгүй, эбдэрһэн аюулые усадхаһа талаар ямаршье хүдэлмэри ябуулагданагүй. Гурбан суудхын туршада түүдэг табижа, газар гэдхээгээ гээшэ ка. Утаа уняарпаа уламжалан, форточконуудаа нээхын аргагүй болошонхойбди.

Үнгэрэгшэ жэлэй март һарада энэл газарта аварийна хүдэлмэри үнгэргөө һэн. Жэл бүхэнэй хабар, намар эндэ ходол аюул боложо байдаг. Тиихэдэ үдэрэй үнгэрһэн хойно уһа асаржа үгөө һэн. Жэл бүхэндэ засабарилга хэхын тула манай заводто үлүү мүнгэн бии гээшэ гү? (Бидэ энээниие ойлгоногүйбди).

Бидэ халуун уһаар үдын хоол бэлдэжэ, хубсаһа хунараа угаанабди. Манда туһалыт, танай туһалхада, хүлеэжэ зэилхэ аалам? Манай захиргаан, ЖКУ энэ хэрэгтэ анхаралаа хандуулха хүсэлгүй хэбэртэй!

С. ХОДОШКИНОВА, Е. МАТВИЕВСКАЯ,
Улаан-Үдэ хотын Восточный поселогой Туполевай үйлсэ, 2.

Үнгэрһэн жэлэй «Харилсаха арга» гэһэн хүүдаһанда колониһоо эльгээһэн Сергейн бэшэг толилоо һэмди. Тэрэнэй нэрэ дээрэ нилээд олон харюугай бэшэг ерээ. Бүхы Буряадһаа басагад харюусаа гэхэдэ болохо. Мүнөө Сергейһээ хоердохи бэшэг абаабди: «Газетын туһаламжаар бидэ бэе бэеэ олообди, хэзээдэшье хахасахагүй байхабди гэжэ би һананаб».

Энээндэ этигэдэ дурамнай хүрэнэ. Хүн бүхэмнай зол жаргалта ушарта этигэжэл ябадаг байха. Илангаяа урагшаагүйдэһэн хуби заяатай хүнүүд энээндэ найдадаг гээшэ. Эрхэ сүлөөгөө хаһуулһан газарнуудта болзороо үнгэргэжэ байһан залуу хүнүүдэй хоер бэшэг мүнөөдэр толилхомнай.

«Найдаха зуураа, ажабайдал тушаа асуудалтайгаар таанадта би ханданаб: эрхим һайн хани нүхэдые олоходомни туһалха байхат гэжэ һананаб. Би 19 наһатайб, аварец яһатанайб. Энээхэн наһан соогоо решеткоһоо, хадхуууртай проволокоһоо бэшэ юумэ хараагүйб. Магад, би хэн нэгэндэ хэрэгтэй байжа болохоб. Намда нүхэр хэрэгтэй!

МАГОМЕД.

* * *

«Би 25 наһатайб, дундүүршаг бэетэйб. Игорь гэжэ нэрэтэйб. Энээнһээ урда тээ Шэтын областиин Боорзо нютагта ажаһуугааб.

Намайе багахан үхибүүн бэшэ гэжэ ойлгобот. Тиимэһээ би һайн хани басагаа олохо хүсэлтэйб. Минии бэшэгтэ анхаралаа хандуулангүйгөөр үлөөхэгүй, туһалха байхат гэжэ би найданаб».

Хоер адрес редакцида бии.

«Хүндэтэ редакци, Таанадта халуун мэндэ хүргэнэб!

Би 9-дэхи класста һуранаб. Багаханшье һаа, намда һайшаагдадаг гое һайхан Хойто-Гол тосхондо ажаһуудагби. Эндэ хэды гое байгаалитайб, ой тайга, гол горхонууд, хада уулануудбии. Хада уулануудта эм домто «шумааг» гэһэн булаг бии. Шумаагта 109 аршаан ородог. Жэл бүхэндэ зундаа тосхоной хүн зон олоороо тэндэ ошожо, бэеэ аргалдаг, амардаг. Тэндэхи байгаали үзэсхэлэнтэ һайхан гэжэ хэлсэдэг...

Манай ажахы, манай совхоз район соогоо түрүүшүүлэй нэгэн юм. Тосхондо гое һайхан, дулаахан клуб бии. Тэрэ уужам ехэ юм. Шэнэ магазин нээгдээ. Сэхыень хэлэхэдэ, тосхон танихаар бэшэ болотороо хубилжа байна. Ажаһуухадашье һонирхолтой болошоо. Ехэшүүл, хүүгэдшье хамтадаа агитбригадада ябадаг. «Алтан мундарга» гэһэн фольклорно ансамбль байгуулагданхай. Районой олохон тосхонуудаар ябажа, Ахын районой түбтэшье концертнүүдые табиһан байха.

Би өөрөө хатардагби. Сүлөөтэй сагтаа шүлэг зохеодогби. Саянай мундаргануудые, Эрхүү голые, Түнхэн гэжэ нэрэтэй гое һайхан голоо харуулхал һэм».

671016, Түнхэнэй район, Хойто-Гол тосхон, Центральная үйлсэ, 3, Сотникова Баярмаада.

Маэстро

20 ЖЭЛ СОО ХҮЛЕЭГЭЭ

МАРТЫН 28-һАА АПРЕЛИИН 2 БОЛОТОР МАНАЙ УЛААН-ҮДЭ ХОТОДО БОРИС РУБАШКИНАЙ ГАСТРОЛЬНУУД ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ЮМ.

BORIS RUBASCHKIN

ОРОД болон цыган дуунуудые гүйсэдхэжэ, дэлхэй дээрэ үргэнөөр мэдээжэ болоһон дуушан Борис Рубашкинтай үнгэрэгшэ жэлэй феврапь һараһаа совет харагшад танилсажа эхилээ һэн. Дуушан тухай нилээд олон домогууд дэлгэрэнхэй. Өөрынгөө дуунуудые дуулаха аргагүй болохадаа, ороноо орхижо ошоһон байгаа гэхэ мэтээр хэлэдэг. Юундэ иимэ һураг суу дэлгэрэн тараһайб гэхэдэ,ород болон цыган дуунуудые гүйсэдхэгшын нэрэ олон жэлнүүдэй туршада манда дурдагдадаггүй байгаа. Бодото дээрээ Рубашкин Россида хэзээдэшье ажаһуугаагүй. Харин мүнөө СССР-тэ айлшаар ерэжэ, хоердохео концертнүүдые харуулжа байна. Хэдэн арбаад жэлнүүдэй туршада хоригдоһон номуудай толилогдожо, олон жэлдэ тооһондо дарагдажа, тагууд дээрэ хэбтэһэн фильмүүдэй экранууд дээрэ харуулагдажа эхилхэдэнь, бидэ огтошье гайхахаяа болинхойбди. Орон доторнай бүхы юумэнэй хубилжа эхилһэнэй ашаар Б. Рубашкин СССР-тэ гастролеор ерэхэ арга-тай болоо. Дуушан совет харагшадтай уулзахын тула хорин жэл соо хүлеэгээ ёшуу.

Тэрэнэй эсэгэ Доной хасагуудһаа гарбалтай юм. Болгарида шэнэ ажабайдал эхилхэм гэжэ шиидэзэд, революциин һүүлээр уданшьегүй нютагаа орхижо ерилаад, болгар басага һамга абаа һэн.

Борис Семенович Болгарида түрөө. Хори наһатайдаа тэрэ Чехословаки ошоод, хатарай һургуули, экономическа институт дүүргэһэн байна. Тиигээд Венскэ арадай оперодо орожо, гол түлэб опереттэнүүдтэ хатарнуудые гүйсэдхэдэг һэн. Нэгэтэ хатаржа байха үедөө усалтаа'д, хүлөө нилээд ехээр гэмтэһэн байна. Врачнууд хатаржа шадахаяа болеош гэһэн шиидхэбэри гаргаа бэлэй. Харин тэрэ хүгжэмдэ дуратай байһаараа үлөө һэн. һүүлээрнь бүлэнь Зальцбургда ажаһуудаг болоо. Тэрэ оюун бэлигээ мүлин заһаха зуураа, урагшаа эршэмтэйгээр шармайн дэбшэбэ, Венскэ хүгжэмэй академидэ профессор Мария Брант гэгшэдэ заалгажа, хожомоо оперно гайхамшаг дуушан, Венскэ арадай оперын баритон хоолойтой түрүү дуушан болобо. Борис Рубашкин Зальцбургска театрта оперно 35 парти гүйсэдхөө. Гайхамшаг габьяатай байһанайнгаа түлөө Зальцбургда хүдэлжэ байхадаа, мүнгэн тэмдэгтэ хүртөө һэн. Эндэ иимэ шагнал абаһан ори ганса артист болоно. Болгарида ажаһуудагород эмигрантын хүбүүн Борис Рубашкин Зальцбургда хүндэтэй эрхэтэн, Европодо болон океанай саагуур үргэнөөр мэдээжэ артист болонхой.

Тэрэ хэзээород дуунуудые дуулажа эхилээб! Б. Рубашкин бага балшар наһанһааород дуунуудые дууладаг байгаа. Хасаг гарбалтай тэрэнэй эсэгэ 1,5 мянганород болон цыган арадай дуунуудые мэдэдэг һэн. Тэндэ эмигрантнууд олоороо ажаһуудаг байһан. Тэдэнэрһээшьеород арадай, городской, Сибириин, Одессын «блатной» дуунуудые мэдэжэ ябадаг байһан юм: Россиһаа холо ажаһууха зуураа, тэрээн тухай хододоо дурдан һанажа ябадаг, Пушкинай, Гоголиин, Лермонтовэй номуудые уншадаг, эсэгынгээ түрэһэн нютагта ошохоб гэжэ хододоо хүсэжэ ябадаг һэн.

Тэрэнэй түрүүшын гастрольнууд Москвада, Ленинградта, Кишиневто, Одессэдэ үнгэрөө. Рубашкинай концертдэ хүнүүд олоороо суглардаг байба. Теэдшье манай харагшед тэрэнэй ерэхэһээ урда тээ магнитофонно пленко, пластинка дээрэ бэшэгдэһэн уянгата һайхан дуунуудыень мэдэхэ байгаа.

25 жэлэй урда тээ магнитофон гээшэ манай квартира соо *хоморой шухер зүйл гэжэ тоологдодог һэн.* Гэбэшье хилын саагуур тамаралгада ябадаг моряогуудай гү, али командировкодо гараһан хени нүхэдэйнгөө асарһан хонгео һайханаар гүйсэдхэһэн тэрэнэй дуунуудые миндаһан дээрэ буулгаһан пленконуудые, шагнахадаа, совет хүнүүд баярладаг байгаа. Манай орон дотор гол түлэб заочноор артистые мэдэхэ гэжэ хэлэебди. Тэрэнэй гүйсэдхэһэн олохон дуунууд юундэшьеб «блатной» гэжэ тоологдодог.

Борис Рубашкинай дуунай репертуар нилээд үргэн байха.Ород фольклор үнэнхэ зүрхэнһөө идхан дэлгэрүүлхэ гэжэ оролдодог дуушан шагнагшадай зүрхэ сэдьхэлые хүдэлгэһэн дуунуудые гүйсэдхэдэг. Олонхи ушарта зал соо һууһан хүнүүд тэрэнэй хонгео һайханаар дуулахадань уяржа, нелбоһоошье гоожуулаад абедаг. Тэрэнэй концертнүүдтэ залуушуулай олоороо ерэдэг байһаниинь һайшаамаар. Нэгэтэ тэрэнэй концертын үедэ зал соо һууһан наһажаал эхэнэр толгойгоо һэгсэрэн, иигэжэ хэлээ бэлэй: «Бидэнэй өөһэдынгөө дуунуудые мартажархиһан тухайгаа бодоодшье үзэхэнь аюултай байна...».

Дуушанай гуйлтын еһоор концертын үедэ зал соо зайн гал унтараадаггүй. Юундэб гэхэдэ, актер концертдэ ерэһэн хүнүүдэй шэг шарайе хаража, дуунай хэлээр тэдэнэртэй хөөрэлдэхэ хүсэлтэй байдаг. Харагшад тэрэниие хэдэн часаар табижа үгэдэггүй, дахин дахин дуулахыень гуйдаг. Концерт бүхэнэй һүүлээр дуушан автографуудые бэшэжэ үгэдэг, харагшадай асуудалнуудта харюусадаг.

Концертын ябажа байха үедэ дуушан репертуараа хубилгадаг. Харагшадай ямар мэдэрэлтэй һууһыень хараһаар ойлгодог. Дуунһаа дуунда тэрэ хубилжа, ямар дуу дуулаһаб, тэрэнэйнгээ удхые гүнзэгыеөр харуулжа, ойлгуулха гэжэ оролдодог. Борис Рубашкин Доной хасагуудай удха түгэлдэр уянгата дуунуудые, Есенинэй шүлэгүүдэй удхаар найруулагдаһан дуунуудые хонгео һайханаар гүйсэдхэдэг.

«Чубчик кучерявый», «Ямщик, гони-ка к яру», «Очи черные», *«Семнадцать лет», «Мурка» гэһэн дуунууд программада* оруулагданхай. Эдэ дуунууд Одессын цикл гэжэ нэрлэгдэдэг. Имагтал энэ репертуарые онсо өөрсэ дуунай фольклор гэжэ нэрлэхэдэ болохо. Борис Рубашкин эдэ дуунуудые айхабтар гоеор дууладаг.

«Рассвет» ДК болон ЛВРЗ-гэй ДК соо зургаан үдэшэ Буряадай харагшад Борис Рубашкинай хонгео һайхан хоолойгоороо дуулаһан дуунуудые шагнажа, сэдьхэлээ ханаха байха.

Танил хоолоймнай суурятан зэдэлхэл... Тэрэ манай дуунуудые мандаал бэлэглэхэ.

Н. ЕГЕРЬ,
филармониин редактор.

Дахинаа хараха хүсэл түрэнэ

Энэ уран зурагшын бүтээлнүүд харуулагдахань гэжэ дуулахадаа, Ц. Сампиловай нэрэмжэтэ уран зурагай музейдэ дары ошоё гэжэ шиидэбэб. «Мисс-фото» гэжэ зурагуудые харахын тула хоер түхэриг, харин Цырен-Намжил Очировай зурагуудые харахын тула оройдоол түхэриг түлэхэ еһотой байба. «Мисс-фото» гэжэ зурагуудые хараха гэжэ ута гэгшын ээлжээн зогсошонхой... Харин би Цырен-Намжил Очировай бүтээлнүүд тээшэ ябабаб. Эртэ урда сагай түүхэһээ, угай бэшэгүүдһээ эхилээд мүнөө сагай байдалые тон һайнаар мэдэдэг байһаараа ехэтэ гайхуулна. Гадна Цырен-Намжил Очировай зураһан уран зурагуудые харахада, онсо түхэл маягтайгаар тэдэнээ бүтээдэг байһыень анхармаар. Тон нарихан утаһаар угалзатуулан нэхэһэн мэтээр зурагдаһан зурагуудынь буряад зоной урданай ажабайдал, түүхэ домогуудые харуулна. Жэшээлхэдэ, Онон голой Бабжа-баатарай арьягар томо гераараа теряанай хоолос хэды болгоомжотойгоор барьяад байхые сэдьхэлээ хүдэлгэн харабаб. Мэлмэрэн байһан тунгалаг сэбэр уһан, улаабхилан байһан улаалзай сэсэг... Юрэдөө энэ бэлигтэй бэрхэ уран зурагшын бүхы бүтээлнүүд сэдьхэл уяруулна...

Очировай зураһан огторгойдол адли иимэ һайхан огторгой ямаршье уран зураашa зураагүй байха гэжэ һанахаар. Ямараар зураһан бэ гэжэ һайнаар ойлгуулха тусгаар үгэшье олоногүйб. Харин тэрэнэй зураһан нараан хэды һайхан бэ! Иимээр зурагдаһан нара нэгэл дахин хараа һэмби. Теэд хэн зураһан байгааб гэжэ һанажа ябабаб.

Энэл выставкэ эмхидхэһэн Светлана Цыбиктаровагай М. К. Чюрленис тухай дурдахадал хаана хараһанаа һанажархибаб. Үнгэрэгшэ жэлдэ Каунасай музейдэ Литвагай агуу ехэ композитор болон уран зураашa М. К. Чюрленисэй выставкэ туйлай ехэ амжалтатайгаар үнгэрһэн байна. Тэндэл Очировай зураһан огторгой болон наранһал адли һайхан зурагуудые хараа һэм.

Түрэл арадайнгаа ажабайдал ойлгосотой тодоор харуулжа шадаһан уран бэрхэ график, уран зураашa байгаа гэжэ зурагуудынь харахадаа, мүнөө ойлгожо байнабди. Тобшоор хэлэбэл, Цырен-Намжил Очировай зурагуудтал адли иимэ һайхан бүтээлнүүдые би хаража үзөөгүйб. Буряад орондоо, тоонто нютагтаа үнэн зүрхэнһөө дуратай байһанаа уран һайхан зурагуудаараа гэршэлэн харуулна. Европеец Чюрленис, азиат Цырен-Намжил Очиров... Эдэ хоер уран зураашадай бүтээлнүүд хоорондоо нягта холбоотой гэжэ һанахаар.

1987 ондо хүндөөр үбшэлһэн уран зураашa клеенко дээрэ тушь болон гуурһаар «Могсохон» гэжэ һүүлшынгээ бүтээл зуража дүүргээ һэн.

Цырен-Намжил Очирович Очиров 1920 ондо Хэжэнгын районой Тураасгай нютагта түрэһэн байна. Агын багшанарай училищи дүүргэжэ, 19-тэйхэн хүбүүн Яруунын районой Тэлэмбэ нютагта багшалжа эхилээ. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай үедэ Комсомольск-на-Амуре хотодо сэрэгэй албанда ябаа. Сэрэгһээ табигдажа, нютагаа бусаад, Тураасгайн долоон жэлэй һургуулида эхин классуудта багшалаа. Удаань бага һууринуудай хамтадхагдажа, ехэнүүд ажахынуудай байгуулагдахада, Тураасгай нютагынь Могсохонтой нэгэдүүлэгдээд, иишэ зөөжэ ерэхэ баатай болоо һэн. Могсохоной дунда һургуулида зурагай, черчениин багшаар олон жэлдэ хүдэлжэ, наһанайнгаа амаралтада 1970 ондо гараа. Энэл даган оһоо эхилжэ, зурагуудаа зуража эхилһэн гэхэ. Тэрэ дүрбэн басага, хоер хүбүү хүмүүжүүлжэ, хүл дээрэнь гаргаа. һүүлэй арбан жэлэй туршада Цырен-Намжил Очиров 500 зураг зураһан байха юм.

Сампиловай нэрэмжэтэ музейдэ дэлгээгдэһэн выставкэдэ тэрэнэй 200 зураг харуулагдана. Тэдэнэй олонхинь түрүүшынхеэ харуулагдаса гэжэ тэмдэглэебди. Бэлигтэй бэрхэ самодеятельна уран зураашa гэжэ тэрэниие тоолодог байгаа. Уран зураашадай холбооной гэшүүн болоожо үрдеэгүй байһаниинь хэды халагламаар бэ. Амиды мэндэ байхадань оройдоол гурба дахин тэрэнэй хэреод бүтээлнүүд выставкэдэ харуулагдаһан байна. Бэлигтэй бэрхэ уран зураашын иимэ выставкэ амиды мэндэ байхадань дэлгээгдээ гээшэ һаа, хэды һайн байгааб даа! Теэд бүхы юумэ унжагайруулан хойшолуулдаг үе байгаа ха юм...

Түрэл һайхан нютаг орондоо үнэн зүрхэнһөө дуратай, арад зонойнгоо һайн һайхан еһо заншалнуудта үндэһэлжэ, урданай үе сагһаа һабагша абажа, иимэ һайхан зурагуудые бүтээгээ гэжэ сэдьхээ һэм. Эхын портрет намда хэды һайшаагдааб! Багахан хуудаһан дээрэ уран зурагша түрэһэн эхэдээ хэды энхэргэн һайханаар хандадаг, тэрээндэ дуратай байһанаа харуулжа шадана. Хажуу таладань хууша монголоор аржытар бэшэгдэһэн үгэнүүдые уншажа болоно. Бэлигтэй бэрхэ уран зураашa хууша монгол бэшэгые тон һайнаар мэдэдэг байгаа.

...һанамжануудай дэбтэр соо Цырен-Намжил Очировай зурагуудые харагшадай хэһэн тэмдэглэлнүүд олон байба. «Еһотойл эди шэди мүн! Таһалгарлагүй ходо харажал байхаар! Бүтээл, зураг бүхэниинь зүрхэ сэдьхэл хүдэлгэнэ, баярлуулна... Иимэ һайхан зурагуудые үсөөн харадаг байхабди. О. Титова, уран зураашa». «Бүхы наһан соогоо иимэ һайхан графика болон уран зурагуудые хаража үзөөгүйб. Оршон тойронхи байгаалида, дэлхэйдэ, арад зондо үнэн зүрхэнһөө дуратай байһыень ойлгохоор. Юрэдөө иимэ зурагуудые хаража үзөөгүйб. Гоёл байна! Д. Новгородов, Москва хото».

Цырен-Намжил Очировай репродукцинуудтай альбом хэблэн гаргаха гуйлта, эрилтэ хүн бүхэн табина. Иимэ бэлигтэй бэрхэ уран зураашада доро дохин баяр баясхалан хүргэхэ дуран дүрэнэ.

А. ФАДЕЕВА.

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: «Бэлшээрн дээрэ» гэһэн зураг. Саарһан, тушь, гуурһан, 1976 он.

Гэмээ мэдэрһэндэ дүтэрхы гэбэл...

«ҺҮНИИН ТЭН ДҮТЭЛБЭ, ХАРИН ГЕРМАНИ ЕРЭХЭ ЮМ БЭШЭ».

Пессимистһээ, хүнгэн ябадалтай нарайлха оптимистһээ эхэнэрһээ болон лирикһээ нэгэл юумэн тухай иигэжэ асууба: таанад ВЛКСМ-эй Буряадай обкомдо тохеолдоһон байдал тухай юун гэжэ һанаха байнат?

Пессимист иигэжэ харюусаба: комсомол һанаашалан хараалдаг, бюро өөрынхөөрөө хэрэглэдэг.

Наранхаа оптимистка иигэжэ мэдүүлбэ: магад, бүхы юумэн һанаһанһаа үлүүгөөр дүүрэжэ болохо.

Хүнүүдэй зүрхэ сэдьхэлэ хүлгүүлхэ зуураа, лирик иигэжэ хэлэбэ: феврал үнгэршоо, март эсэс тээшээ алхалан ябана, «һүниин тэн дүтэлбэ, харин Германи ерэхэ юм бэшэ».

Гениин зохеол сооһоо абтаһан үгэнүүдээр хэлэһэн бирииые би шэлэнэб. Хара һанаата эхэнэрэй нюуса ябадалда гурбан хээртэ байгаа юм: тройка, семерка болон туз, харин намайе туз һонирхуулба. 36 хээртэ соогоо тэрэ ямар байдаг хэб?

«Елбэрэй хатанай» эпиграф январиин шэмэрүүн хүйтэн нэгэ үдэр үглөөгүүр шахуу болотор үнгэргэгдэһэн областной конференцидэ таарана гэжэ һанагдаха байна.

«Буруулган бүрхэг үдэрнүүдтэ тэдэ ходо суглардаг байгаа.

Табиньһаа зүү хүрэтэр эрюжэ, шүүдэг, мөлөөр бэшэдэг һэн. Тиин буруулган бүрхэг үдэрнүүдтэ тэдэ хээртэ наадажа, сагаа барадаг һэн»,

Комсомолой областной конференциин үедэ бэшэжэ абаһан магнитофонно лентэеэ дахин дахин табижа, шагнаха хүм.

Үнгэрһэн конференциин үедэ би бээ һуна табяагүйб, харин илалтануудые тунхагладань, сэдьхэлээ ханан һуугааб. Конференциин бүхы делегадууд манай түүхэдэ эгээн түрүүлэн бүхы секретарьнар болон бусад тусхайта хүнүүдые сэхэ дуугаа үгэлгөөр һунгаа юм. Урдандаа иимэ байдалтай ушардаггүй һэмди. Нюусаар һунгагдаһан түлөөлэгшэд обкомой гэшүүд болоо гэжэ тоологдодог байгаа.

Түрүүшынхеэ манай түүхэдэ газетын статус хубилгагдаа. Мүнөө тэрэ бүхы комсомолой организациин мэдэлэй болоо бшуу.

Альтернативатайгаар үнгэргэгдэһэн һунгалтанууд тухай би эндэ хөөрэжэ үгэхэ хүсэлтэйб. Нэгэтэ юушье мэдээгүй ябатараа албан хойрог ябадалай мешинын эрьюулгэ соо орошохо зуураа, бюрократ бэшэ байһандаа халаглажа эхилхэш. Юристнүүд иигэжэ хэлэдэг: хуулиие өөрынгөө дура зоргоор хэрэглэхэдэ болохо.

Комсомолой гэшүүн болоһон сагһаамни хойшо хэды олон конференцинүүд үнгэргэгдөөб даа. Энээниие анхаралтайгаар тоолоно гаргаха хэрэгтэй. Гэбэшье бүхы юумэн хэм хэмжүүр соо, нэгэл янзаар үнгэргэгдэдэг һэн. Конференциин һүүлээр абаһаар эмхидхэлэй түрүүшын пленум дээрэ ВЛКСМ-эй Буряадай обкомой «Спутник» гэһэн уласхоорондын залуушуулай туризмын бюрогой түрүүлэгшые баталдаг һэн (тогтооһон үе сагта сэхэ һунгалтанууд болодоггүй байгаа бшуу). Зүгөөр бюрогой түрүүлэгшые абаһаар баталха гээшэ хэлбэришэгүй баримта байһан юм. Мүн «Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшэ заатагүй ВЛКСМ-эй обкомой гэшүүн байха зэргэтэй.

Шэнэ агуухэ тушаал ээлдэг болоошье һаа, ВЛКСМ-эй обкомой гэшүүн мэтээр удаадахи пленумүүдтэ хододоо хабаадалсадаг «Спутнигай» Виктор Петровые (партиина ажалай талаар өөдөө ургажа, «Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшын тушаал орхиһон) би хайрлан харадаг һэм. Тэрэ комсомолой пленумүүдтэ хабаадалсахадаа, намайе комсомолой обкомой бүридэлдэ заатагүй һунгаха гэжэ найдадаг байгаа ха.

Конференциин урда тээ болоһон түлөөлэгшэдэй зүблөөн дээрэ Петровой тушаал ээлһэн Светлана Сахарова ВЛКСМ-эй обкомой гэшүүдэй уридшалан табигдаһан список соо түрүүшээр оруулагдаагүй байгаа гэжэ би мэдэдэгби. Энээн тухай хагаглаха хүн байгаагүй. Һүүлээрнь гэнтэ ухаа ороһондол адляар түрүүлэгшэ гээшэ заатагүй обкомой гэшүүн байха зэргэтэй гэжэ конференци дээрэ маанадые этигүүлхэ гэжэ оролдоо. Делегадууд конференци дээрэ сэхэ дуугаа үгэлгөөр Сахаровае нюусаар дуугаа үгэхэ хүнүүдэй список соо оруулбагүй. Портфельнүүдые хубаарилха үедэ кандидатурануудые зүбшэн хэлсэлгын шатада делегадууд Сахаровада гомдолтой байһанаа мэдүүлжэ, тэрэнэй орондо урдандаа ВЛКСМ-эй обкомой пропагандын таһагта хүдэлдэг байһан аад, һүүлээрнь эмхидхэхы, эдэбхи үүсхэл гаргаха бэлиг шадабаритай байһыень хараада абалсан, ВЛКСМ-эй ЦК-гай агитпоездын начальнигай орлогшоор хүдэлжэ байһан Андрей Измайловые конференциин дилээнхи делегадууд һунгажа, түрүүлэгшын тушаалда баталба. Һунгалта эмхи гуримтайгаар үнгэрөө гэжэ хэлэхын аргагүй. Хэрбээ Измайловай шэнэ тушаалда хүдэлхэеэ гэнтэ арсаа һаань, тэрэнэй кандидатура дэбжүүлһэн Муйска делегациие хэһээжэ шадахаб гэжэ нэгэ делегадай зэмэһье мартадаггүйб.

Андрей Измайлов шэнэ тушаал ээлхэеэ арсабагүй. Мүнөөшье хүдэлхөөр түгэс бэлэн. Зүгөөр тэрэ өөрынгөө тушаал ээлжэ шаданагүй. Юундэб гэхэдэ, түрүүлэгшын тушаал мүнөө хүрэтэрөө ээлжэ байһан Светлана Сахарова энэ ажалаа орхихоео яарнагүй. Харин тэрэ юундэ яараха̇б! Нэгэдэхи секретарь түрүүтэй бюро байһал яарахагүй. Сахарова ажалдаа ерэжэ үргэлжэлһөөр. Тэрэ обкомой аппаратна зүблөөнүүд дээрэ тоосоно, бүхы саарһанууд дээрэ гараа табина, батална. Зүгөөр тэрэ хэнэй түлөө гараа табинаб гэжэ бодоодшье үзэхэнь айдаһа хүрэмөөр байна.

Энэ хугасаа соо би А. Измайловтай хэдэн дахин уулзаа һэм. Редакциһаа стул асараад, тэрэнэй стулай хажууда табяад һуугыш гэжэ би тэрээндэ дурадхааб. Дайшалхы түхэл шэнжэтэй байһандань Светлана Сахаровае хүндэлхэ хэрэгтэй. Өөрынгөө һуури тэрэ бэлэглэхэ янзагүй. Демократизаци болон конференциин хэдэн зуугаад делегадууд эндэ ямар хабаатайб гэжэ хэн нэгэн һанажа магад. Теэд Сахарова эрэгтэй бэшэ, харин эхэнэр хүн ха юм. Газетын номерто толилогдоһон конференци тухай мэдээсэл сооһоо «Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшэ һунгаха тухай мүрнүүдые абажа хая гэжэ Светлана намда дурадхаа һэн. Зүгөөр би юундэ тэрэнэй хэлэһэн соо болохо һэнбиб. Информационно мэдээсэлэй толилогдоһон номер металл дээрэ барлагдашаһан байгаа юм. Үдэрэй үнгэрһэн хойно энээн тушаа телефоноор хонходожо, никслэл хотоһоо аюултай телекс бии болобо:

Конференци дээрэ батлагдаагүйшье һаань, «Спутник» БМТТ-гэй бюрогой түрүүлэгшые ээлжэ байһан тушаалһаань сүлөөлхэ үндэһэ баримта байха ёһогүй. «Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшэтэй ВЛКСМ-эй обкомой бюро ажалай хэлсээ баталдаг гээшэ. Тэрэ гансал РСФСР-эй КЗоТ-оор херэглэгдэһэнай үндэһөөр тэрэниие болюулха аргатай.

Энээнтэй дашрамдуулан, ВЛКСМ-эй ЦК-гай «Спутник» БМТТ-гэй мэдэлэй подразделени болодог Буряадай обкомой «Спутник» кадрнуудые, түрүүлэгшые шэлэн олохо баталха асуудалнуудые Центральна бюрогой зүбшэхэ зэргэтэй, ВЛКСМ-эй Устав, ВЛКСМ-эй ЦК-гай бюрогой шиидхэбэри, 1984 оной ноябриин 30-най РСФСР-эй КЗоТ-ой «Спутник» гэһэн уласхоорондын туризмын бюро тухай дүрим гэхэ мэтэ документнүүдые хүтэлбэри болгообди.

Залуушуулай туристическэ бюро. Рогожников.

Һайнаар мэдээгүй байһанаймни түлөө хүлисэнэ бээзт. Рогожниковые би мэдэхэгүй байшооб. Харин «Идиот» соохи Рогожиниие, Настасья Филипповнагай хажууда байдаг тэрэниие би мартаагүйб.

Тиигэбэл ондоо телекс абахадатнай болохо:

— Тодорхой бэшэ болзор соо обкомой бюротой «Спутник» БММТ-гэй түлөөлэгшэтэй ажалай хэлсээ баталаа, тиихэдээ Пленум гү, али конференци дээрэ түрүүлэгшые баталха эрхэгүй болоно гэжэ мэдээсэнэбди. Гансал ажалай хуулиин ёһоор түрүүлэгшые сүлөөлхэ зэргэтэй.

Орджоникидзе.

Бултадаа «бариниие» хүлеэбэ, харин тэрэнь ерэхэ юм бэшэ. Москвагай телекс райкомуудаар тараба. Гэнтэ районно организацинууд обкомдо телеграммануудые эльгээжэ, тэрээндэ эдэбхитэйгээр харюусажа эхилбэ.

Баунтын районой организациин делегадууд конференциин шиидхэбэриие дэмжэнэ. Обкомой бюрогой гэшүүд тодорхой һанамжагүй байха ёһогүй гэжэ тоолонобди. Комсомолой уставай нормонуудые нарин нягтаар сахихые эрилтэ табинабди.

Райкомол. Задевалов.

«Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшые һунгаха асуудалаар областной конференциин шиидхэбэриие дэмжэнэбди.

ВЛКСМ-эй Бэшүүрэй райком.

«Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшые баталха талаар областной XXXIV конференциин шиидхэбэри зүб гэжэ баталаад, «Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшын талаар кадрова асуудалнуудые гансал областной конференци шиидхэхэ зэргэтэй гэжэ тоолохо байнабди. ВЛКСМ-эй горкомой бюрогой эдэбхитэн, ВЛКСМ-эй горкомой нэгэдэхи секретарь Б. Д. Гармажапов.

Гүрэнэй предприяти тухай хуулиин ёһоор (статья 6 п. 2.3) хүтэлбэрилэгшэ хадаа конференциин шиидхэбэриин үндэһөөр болзорһоо урид тушаалһаа сүлөөлэгдэхэ аргатай. Обкомой телеграмма хуулиин ёһоор үгтэнэ. Нүхэр Сахарова конференциин шиидхэбэреэр ажалһаа гаргагдаһан байна.

Комсомолой райкомой секретарь Саламатин, конференциин делегадууд Колесник, Болдырева, Латышев, Ковалевский.

Конференциин шиидхэбэриие болюулха һэдэлгэ тон буруу гэжэ делегадууд болон эдэбхитэд тоолоно.

Прибайкалиин комсомолой райком.

Энэ ушар тушаа зүбшэн хэлсэхээ ерэһэн этигэмжэтэ нюуршье юумэ шиидхэжэ шадабагүй. Городой райкомууд тэрээндэ хэрэг байдалаа ойлгосотой тодоор хөөрэхэ гэжэ оролдоо. Теэд энээнһээнь ямаршье үрэ дүн гарабагүй.

Һүүлэй һүүлдэ иимэл юумэн болошоол даа. Московско телекс үгышаа һаа дээрэ ха. Энэ телексын һүүлээр зарим хүнүүдэй хасар улайшаха байха...

Хаягдаһан хаарта урагшатайшье байжа болохо һэн. Теэд ВЛКСМ-эй обкомой бюро хуушанайнгаа заншал алдахагүйе оролдоо. Залуушуулай ажахын тоосооной подразделенинүүд һүүлэй үедэ угаа олоор байгуулагдана. Тиигэжэ эдэ подразделенинүүдые хүтэлбэрилхэ бэрхэ хүнүүдые комсомол лэ һунгана, баталан табина ха юм. Теэд юундэ заабол комсомолой бюро иимэ залуушуулай коллективүүдые удэридхэ хүнүүдые һунгаха болооб гэһэн асуудал ушаршадай һанаа зобоожо магадгүй. Обкомой бюро конференциин хиналта дороһоо хэзээдэшье гараха ёһогүй бшуу. Залуушуулай туризмын эмхидхэлэй түб эгээн түрүүн комсомолой урда тоосохо болоно. Өөрөө мэдээд бүхы юумэ шиидхэжэрхихэ аргагүй байһанаа тэрэ мэдэнэ гү! Обкомой бюро энэ асуудал шиидхэхэ талаар ямар хэмжээ абахаб!

Наһатай болошоһон аад, комсомолой значок зүүгээд ябаһаар зандаа гэжэ хүнүүдтэ хэлсүүлхэгүйн түлөө яаха ёһотойб? Наһатай болооб гээд комсомолой ажалһаа гаража ошохые уряална бэшэб. Намайе зүбөөр ойлгогты. Хүн гээшэ зүрхэ сэдьхэлээрээ, ухаан бодолоороо, һэшхэлээрээ шэлэһэн ажалдаа, тушаалдаа тааража ёһотой бшуу. Үгы гэбэл, ямаршье үрэ дүн туйлажа шадахагүйбди. Гансата хоёр статьягаар бюрогой бүхы гэшүүдые ээлжээтэ бэшэ хуралдаан дээрэ тушаалнуудһаань болюулжархихада болохоор байна бшуу. Теэд энэ асуудалда олонхи комсомолшууд балай анхарнагүй. Хоёр һарын үнгэржэ байгаашье һаа, һунгагдаһан Измайлов ВЛКСМ-эй обкомой парадна подъездын дэргэдэ эрьелдэһээр зандаа. Тэрэ юундэ өөрынгөө һууридаа байхала болооб?

Александр ДРУЖИНИН,
манай корр, ВЛКСМ-эй обкомой бюрогой гэшүүн.

Постскриптум: Германи хаанаб гэжэ намһаа асууха байхат. Харюусаһуу: «Германи ухаа муутай болоно. Обуховска больницын 17-дохи номерто абаашагдаа. Тэрэ ямаршье асуудалнуудта харюусажа шаданагүй, хаартануудые дурдаад лэ ондоо юумэ хэлэнэгүй». Теэд энэмнай классика ааб даа. Иимэл юумэн бү болог гэжэ зальбарха хэрэгтэй.

ХЭЗЭЭ СҮЛӨӨРХЭБ?

Хуурмаг байшоо

ЯПОНИДО ҺУНГАЛТАНУУД ТУХАЙ ХУУЛИ ДҮРИМ ЭБДЭНЭНЭЙ ТҮЛӨӨ ТОЛГОЙН СААЗАДА ХҮРТҮҮЛДЭГ. ОНДОО ОРОНУУДТА ДЕМОКРАТИ МҮН ЛЭ АЙХАБТАР НАРИН НЯГТААР, ХЕРХООР ХАМГААЛАГДАДАГ. ХАРИН МАНАЙ ОРОН ДОТОР ИИМЭ ДҮРИМ ХАЗАГАЙРУУЛАА, ЭБДЭЭ ГЭЭШЭ ҺАА, ХОЕР ЖЭЛЭЭР ЭРХЭНЭЭ ХАҺАГДАДАГ.

Редакцида ороһон бэшэгээр бодоод үзэбэл, иимэ хэмжээн балайшье айлгадаггүй байна...

«...Селенгинск поселогой һунгуулиин 112-дохи округһоо депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдэһэн СЦКК-гай директор В. О. Гейдебрехт илажа гараа...».

Теэд бидэ комбинадай директорые өөрсэдэл шалгаха бү вереэбди. Ушар юуб гэхэдэ, энэ удаа һунгалтанууд тухай хуули дүрим эбдэгдээ бшуу. Һунгалтын үдэр участогай һунгуулиин комиссиин түрүүлэгшэ Г. Н. Пихелиин зөөбэрлөөр нэгэ хүндэ аляр 6 бюллетень (дуугаа үгэлгын) тараагдаһан байна. (117 болон 112-дохи округууд).

Мааннадта хэншье ойлгуулжа үгөөгүй, юушье мэдэхэгүй байшообди гэжэ комиссиин гэшүүд үлэ мэдээшэг болоо. Поссоведэй комиссиин гэшүүд удаадахи бүридхэлтэйгөөр ороһон байна: О. М. Татаринов (райсоведэй гүйсэдком), Г. И. Сурепов (поссовет), А. С. Балсунаев (кандидадай этигэмжэтэ нюур), А. И. Романцева. Дуугаа үгэхэеэ ерэһэн һунгагша бүхэндэ юундэ зургаан бюллетень үгэһэн байгааб гэжэ хөөрэлдөөнэй гарахада, бээз сагаасруулха һэдэлгэнүүд гаргагдаһан байна. Эндэ түбэй һунгуулиин комиссиин түрүүлэгшын орлогшо Л. К. Хардаева байлсаа.

117 болон 112-дохи округуудта юундэ зургаан бюллетень һунгагшадта тараагааб гэжэ нүхэр Литвинцев асуудал табяад, бүхы юумые элирүүлхые оролдоо гэжэ нүхэр Татаринов хэлэһэн байна. Юундэ студентнүүдтэ дуугаа үгэхэ эрхын олгогдоогүй байһан тухай нүхэр Пихель медучилищиин багшанар Бернеева болон Коневагай хажууда ойлгуулха гэжэ оролдоо. Тэрэнэй юун гэжэ хэлэһые дурдалбди: «...хэрэгтыгши — ондоо участогһоо иимэ олон бюллетень асарагдаад байна. Тэндэ һунгагшад үсөөдөө. Тиимэһээл хоер округоор тарааха баатай болообдин».

Нүхэр Татариновай байхада иимэ хөөрэлдөөн болоо һэн. Теэд юушье дуулаагүйб, юушье мэдэнэгүйб гэжэ комиссиин дээрэ тэрэ хэлээ. Бюллетенүүдые хайрсаг руу табижархиһанайнгаа удаа һунгаха хуули дүрим хазагайруулагдаа гэжэ хашхарһанай бүхы хүнүүдые гэмнэһэнэй үлүү гэжэ тэрэ хэлэһэн байна.

Бүхы юумэ хаража үзөөбди, дахяад иимэ юумэн болохогүй гэжэ Татаринов найдуулаа һэн. Теэд 14 сагта һунгагшад үнөөхил зургаан бюллетень абаһан байна.

Хуулиин урда хэды эхэ харюусалгатай байһанаа мэдэрхэ хэрэгтэй, энэ асуудал өөбөөр шиидхэе гэжэ нүхэр Хардаева комиссиин гэшүүдтэ хандаа. Иигэжэ педучилищиин багшанар Бернеева болон Конева асуудалгадаһан байна.

Теэд бодото дээрээ юун тухай хөөрэлдөөн болоо гэжэ һанахабта? Хуули дүрим хазагайруулһан тухай бэшэ, харин нам тухай зүбшэн хэлсээ. Нютагай Соведүүдтэ бюллетенүүд үгтэһэн байгаа гэжэ комиссиин 8 гэшүүд хэлээ. Теэд юундэ нютагай Соведүүдтэ үлүү бюллетенүүд байха болооб гэһэн асуудалда комиссиин гэшүүд тодо харюу үгэжэ шадаагүй.

5 бюллетень һунгагша бүхэндэ үгэдэг байгаабди гэжэ комиссиин гэшүүн худалаар хэлээ. Бодото дээрээ 6-шье, 5-шье, 4-шье бюллетенүүд тараагдаһан байна.

Һунгуулиин комисси мэдээнүүдгүй хооһон протоколдо гарнуудаа табяа. Пихелиин гэртэ протоколнууд үлөө еһотой гэжэ хоер басагадай хэлэхэдэ, Пихелиие дуудаха гэжэ бодообди. Теэд тэрэ ерэхэеэ таһа арсаа. Райгүйсэдкомой секретарь Пихелиие асархыень машинаяа эльгээбэ. Теэд тэрэ һогтуу байһан тула ерэхэеэ таһа арсаа. Пихель гэмэлтэжэ, ерхи үүһан үндэл адляар харагдаа еһотой гэжэ Татаринов тэрэниие хамгаалхые оролдоо.

Юундэ бюллетенүүд списогуудтай тудалдаагүйб, таараагүйб гэжэ нүхэр Хардаева Пихельһээ асуужа һалабагүй. Харин этигэмжэтэ нюурнууд болохо Балсунаев болон Татаринов «дипломат» соошни списогууд байна ха юм гэжэ Пихельдэ ойлгуулхые оролдоо. Теэд тэдэнэр «дипломат» тухай хаанаһаа мэдэхэ байгааб! Энээниие ойлгохын аргагүй.

Удаань Балсунаев Пихельтэй хамта гэрээнь ошожо, хүрин үнгэтэй хуудаһануудые асарба. Бюллетенүүд оройдоол хоер дуугаар үлүү гараһан байшоо.

Тоолохоодоо алдажа болообди гэжэ маанадта һэнгэ амгаар хэлээ һэн. Бюллетенүүдые юундэ гэртээ хадагалжа болооб гэһэн асуудал тон шангаар табигдаха еһотой. Һунгалта тухай хуули дүрим эбдэһэн хүнүүд хэһээгдэхэ бээ гэжэ найдаха байнабди.

Дуугаа үгэлгын дүнгүүд нүлөөлхэеэ болоо, баһа аюултай юумэн үгы гэжэ нүхэр Хардаева хэлээ һэн. Иигэжэ би түбэй һунгуулиин комиссида мэдүүлгэ бэшэжэ, буулгабаринь редакцида эльгээбэб.

В. ЛИТВИНЦЕВ,
һунгагша.

ХАРАА БОДОЛ

Политика болон һурагшад

Һурагшад политикаар һонирходог гү? 17-дохи һургуулиин арбадахи «б» класста анкетын асуудалнуудта харюусаа. Орон доторнай боложо байһан политическэ үйлэ хэрэгүүдтэ хабаатай асуудалнууд табигдаһан байна. Һурагшад ороноймнай ажабайдалда боложо байһан үйлэ хэрэгүүдэй хойноһоо айхабтар анхарралтайгаар адаглан хаража, тобшололнуудые хэнэ, һуртаал абана. Гэбэшье үхибүүднай үхибүүд лэ ха юм даа. Түргэн түүхэй гадаргаал адли тэрэ дары тобшолол хэжэрхихэ, бодомжогүйгөөр хэлэжэрхихэ ушарнууд болодог ааб даа. Үшөө тиихэдэ дүршэл болон эрдэм мэдэсэшье дуталдаха... Гэбэшье ахаклассай һурагшад политическэ эрдэм мэдэсэтэй, болбосоролтой байха ёһотой.

Хубилган шэнэдхэлгэ гээшэмнай юун бэ? Тэрээндэ ямараар ханданабши? Иимэрхүү асуудалнуудта һурагшад элдэб янзын харюунуудые үгөө: «Хубилган шэнэдхэлгэ гээшэмнай хии хооһон газар, ноль, юуншье бэшэ» (Н. Борисовагай һанамжа). «Хубилган шэнэдхэлгэ — ута гэгшын хэлэжээн, эд бараанай хоморой шухаг байлгаа» (иигэжэ Т. Осипов тоолоно).

Эндэһээ хараад үзэхэдэ, арбадахи классай һурагшад элдэб янзын һанамжануудтай байна бшуу. Ямар юумэ тэдэнэртэ ойлгуулха хүсэлтэйбиб гэхэдэ, хубилган шэнэдхэлгын үедэ ямар юумэн мууб, һайн бэ гэжэ илгаруулдаг, ойлгодог болообди. Хүнүүдэй эдэбхи үүсхэлшье дээшэлээ.

Һургуулинуудта политическэ һуралсал гүнзэгырүүлхэ, улам үргэдхэхэ гээшэ мүнөө юунһээшье шухала асуудал болоно. Хуулиин наһа гүйсөөгүй үхибүүд һүүлэй үедэ элдэб мэдээсэлнүүдые шагнахадаа, һайнаар бодожо үзэнгүйгөөр буруу тобшололнуудые хэжэрхихэеэ һанана. Болбосоролой аттестат соо һайн сэгнэлтэ табюулхын түлөө бэшэ, харин ехэ юумэ мэдэдэг болохын түлөө политическэ һуралсал шудалха хэрэгтэй. Хоер жэл үнгэрһэн хойно һунгалтада хабаадаха ха юмбибди. Тиимэһээ политикын асуудалнуудта анхарангүйгөөр гараха еһогүйбди.

О. КУЛЬГАВЧУК,
Н. ЗЕЛЕНКИНА.

«БЗ»-гэй фотокорреспондент Ж. Халбазыков энэ зураг Октябрьска райондо буулгаа. Политика болон түүхээр һонирходог һаа, гэрэй ханануудта иимэ юумэнүүдые үхибүүд эреэлхэгүй һэн.

ҺАЙН ЭХИЛЭЛТЭ

Нэрэ зүүнгүйгөөр...

Украинын агуу ехэ поэт, гуманист болон интернационалист, дүлэтэ революционер Тарас Григорьевич Шевченкын фамилитай аяар 600 хүн манай Буряадта ажаһуудаг. Харин бүхыдөө республика доторнай 70 мянган украинецууд (1979 ондо үнгэргэгдэһэн хүн зоной тоо бүридхэл хаража үзэхэдэ) ажаһууна.

Мартын 12-то Горькиин нэрэмжэтэ республиканска научна библиотекэ соо театральна ажал ябуулагшадай холбооной, ВСГИК-гай Буряадай АССР-эй уран зохёолшодой, республиканска научно-методическа түбэй эдэбхитэй хабаадалгаар Т. Г. Шевченкын дурасхаалда зорюулагдаһан поэтическэ үдэшэ үнгэргэгдөө. Жэлэй саада тээ мүн лэ иимэ үдэшэ үнгэргэгдэһэн байна. Тиихэдэшье һайхан сай аягалагдажа, украин дуунууд зэдэлээ, уран гоё шүлэгүүд соностоо бэлэй. Шевченкын шүлэгүүд буряад, тува, якуд хэлэнүүд дээрэ оршуулагданхай. Элдэб үндэһэ яһанай хүнүүд энэ үдэшэдэ эдэбхитэйгээр хабаадажа, украин поэдэй шүлэгүүдые уншаһан байна. Иимэ һайн һайхан үүсхэл ганса Улаан-Үдэдэ бэшэ, мүн республикын бусад регионуудта дэмжэгдэхэ байха гэжэ найдагдана.

Мүнөө шухала асуудал тушаа тогтохомнай. Буряад орондо украин культурын общество гэхэ гү, али бүлгэм байгуулха тухай асуудал жэлэй саада тээ табигдаһан аад, һаял шиидхэгдэжэ эхилээ. Иигэжэ одоошье эдэбхитэдэй бүлэг байгуулагдажа, тэрээндэ поэт Б. Дугаров, В. Корсун, Ю. Шевченко болон эдэ мүрнүүдэй автор оруулагдаһан байна. Украинын мэдээжэ композитор С. Гулак-Артемовскиин «Запорожец за Дунаем» гэһэн опера манай сценэ дээрэ түрүүшынхеэ мартын 25-да 19.00 сагта харуулагдаха. Агуу ехэ украин арадай соел культуратай дүтэ танилсаха дуратай хүнүүдэй энэ бүлгэмдэ хандахада болохо.

Манай общество ямар байха еһотойб?

Дээрэһээ заабари, захиралта хүлеэжэ байхагүй, бээз дааһан общество болохо еһотойбди гэжэ һанагдана. Түрүүшээр харилсаанай клубшье гэжэ нэрлэгдэхэдэмнай хамаагүй. Юрэдөө бүхы юумэн өөһэдһөөмнай дулдыдаха болоно. Тиимэһээ клубта хабаадагшад тон эдэбхитэйгээр ажаллаха, шунал абьяас харуулха ёһотой.

Украин самодеятельностиин творческо үдэшэнүүдые хододо үнгэргэжэ байбал, һонирхолтой байха һэн. Иигэжэ Украинаһаа, ороноймнай бусад регионуудһаа творческо коллективүүдые урихада, выставкэ болон ярмагуудые, туристическэ аяншалгануудые үнгэргэхэдэ болохол. Украин хэлэ шудалалга мүн лэ гол анхаралда табигдаха еһотой. Уншалгын зал нээжэ (Горькиин нэрэмжэтэ библиотекэ соошье болохо), украин хэлэн дээрэ хэблэгдэһэн журналнууд болон газетэнүүдые, уран һайхан литература үргэнөөр харуулха арга боломжо бии.

Украин культурын ханинарай клуб нээгээ гээшэ һаа, ганса украинецууд бэшэ, мүн ондоошье үндэһэ яһанай хүнүүд тэрээндэ дуратайгаар ерэжэ магадгүй һэн.

Общество тогтонижон бэхижээ гээшэ һаа, Канада, США, Аргентина, Уругвай, Австрали, Великобритани, ФРГ, Польшо, Чехословаки болон Бразилидахи украин диаспоротой уласхоорондын харилсаа холбоо тогтоожо магадгүй. Буряад «Швейцаритай», нангин далай болохо Байгалтай дүтэ танилсаха дуратайшуул олдохол һэн.

Үшөө нэгэ ажаглалта. Бидэ, украинецууд, Буряад орондо ажаһуунабди. Тиимэһээ үндэһэн арадай соел культуратай, түүхэтэй, еһо заншалнуудтай дүтэ танилсаха ёһотойбди.

В. КОЛОМИЕЦ,
БНЦ-гэй ахалагша инженер.

ЭГЭЭН ҮНЭТЭЙ БАЯЛИГНАЙ

1988 оной эсэс багта бумбэрсэг дэлхэйн хүн зон сүүдхын туршада 7 миллиард кубометр уһа хэрэглэһэн байна. Хүндэ ажамидархын тула сүүдхын туршада оройдоол хэдэхэн литр уһан хэрэгтэй болодог гэсшэ ааб даа. Теэд социально-ажаһуудалай һайжарха бүри уһан ехээр хэрэглэгдэнэ. Колонкоһоо, худагһаа сүүдхын туршада 30—50 литр уһан абтадаг байһен һаа, болбосон түхэлтэй гэрнүүдтэ сүүдхын туршада аяар 250—300 кубометр уһан гаргашалагдана.

Промышленность болон хүдөө ажахы хэды ехэ уһа хэрэглэнэб! Жэшээлбэл, тонно цемент абахын тула 10 тонно, тонно булад шудхахын тула 100 тонно, синтетическэ бүд болон этиловэ спирт гаргахын тула 4—5 мянган тонно уһан хэрэгтэй болоно. Нуга сабшалангуудые, ургамалнуудые ундалуулха гэжэ мүн лэ ехэ уһа гарганабди. Тобшоор хэлэбэл, жэл бүхэндэ уһа хэрэглэлгэ улам дээшэлнэ. Гэхэ зуура, сэбэр уһанай нөөсэ тиимэшье ехэ бэшэ.

Манай Сибирь сэбэр уһанай айхабтар ехэ нөөсэтэй гэжэ мэдэнэбди. Гэбэшье барагдашагүй ехэ нөөсэтэйбди гэжэ һанажа болохогүй. Манай Буряадта сэбэр уһанай нөөсэдэ айхабтар гамтайгаар хандаха хэрэгтэй гэжэ огто мэдэдэггүй байнабди.

Үнэхөөрөөшье манай Буряад орон сэбэр уһанай айхабтар ехэ нөөсэтэй. Газар доромнайшье сэбэр уһан элбэг. Жэл бүхэндэ республикымнай хүн зон болон промышленность газар доохи нөөсэһөө 150 миллион кубометр уһа хэрэглэнэ. Эгээн ехэ уһа Улаан-Үдэ хэрэглэдэг байха юм. 360 мянган хүн зонтой, хэдэн олон промышленна предприятинуудтай городской коммунальна системэ сүүдхэ бүхэндэ 180—190 мянган кубометр уһа бүлэжэ гаргана. Тобшоор хэлэбэл, город уһа хэрэглэхэ талаар нэгэшье хизаарлагдадаггүй гээшэ. Тиигэшье һаа, городоймнай сэсэрлигүүд, үйлсэ гудамжануудаа, газонууд багаар уһалагдадаг. Фонтан болон бассейнүүд городтомнай угаа хомор. Водопроводой уһа айнгүйгөөр уухада болохо гэжэ мэдэнэбди. Үнэхөөрөөшье яһала сэбэр уһан маанадта үгтэдэг гээшэ. Ондоо тээһээ ерэһэн хүнүүд амтатай уһатайт гэжэ тэмдэглэдэг байха юм.

Тиимэшье байжа болоо. Ушар юуб гэхэдэ, манай Улаан-Үдэ ороной бусад городуудта орходоо газар доохи эгээн сэбэр уһа хэрэглэнэ бшуу. ГОСТ-ын нормативна документ уһанай химическэ бүридэлдэ, минерализацида санитарно-гигиеническэ эрилтэнүүдтэ табина. Улаан-Үдэдэ ямар шанартай уһанай хэрэглэгдэдэг байһан тухай мэдэхэ гэбэл, ГОСТ-ын гол эрилтэнүүдтэй танилсажа болоно.

ГОСТ-ын эгээн үндэр эрилтэнүүдтэ харюусама уһа хаанаһаа абадаг гээшэбибди? Энэмнай Сэлэнгэ шадарай Богородско болон Спасска олтирогуудай газар доохишье, газар дээрэхишье уһан болоно.

1960 ондо Богородско олтирбг дээрэ түрүүшын городской водозабор ашаглалгада тушаагдаа һэн. Түрүүшээр тэрэ 50—60 метр гүнзэгы 6 нүхэнһөө бүридөө. 1980 ондо Спасска олтирогой дэбисхэр дээрэ городской гол водозаборой түрүүшын ээлжээн ашаглалгада тушаагдаа. Мүнөө Улаан-Үдын коммунальна водопроводой системэ 45 водозаборно нүхэнүүдһээ, хэдэн станцинуудһаа, элдэб янзын хэдэн зуугаад километр утатай соргонуудһаа бүридэһэн айхабтар орео инженернэ системэ болоно гээшэ. «Бурятводоканал» гэжэ республиканска үйлэдбэриин нэгэдэлэй инженерно-техническэ хүдэлмэрилэгшэд болон ажалшад тус системын ажалые нарин нягтаар адаглан хаража, харууһалжа байдаг юм. Энээнһээ гадна, городой санэпидстанци болон «Бурятгеология» нэгэдэлэй тусхай албан городойхидто үгтэдэг уһанай шанар нарин нягтаар шалгажа байдаг.

Хэрэглэгдэдэг уһанай ГОСТ-ын үндэр эрилтэнүүдтэ хүрэдэг байтасшье һаа, маанадай, мэргэжэлтэд - гидрогеологуудай, сенитарна албан болон ашаглагшадай һанаа юун зобоодог болооб гэхэдэ, һүүлэй жэлнүүдтэ Улаан-Үдэдэ экологическа байдалай муу болоһонһоо уламжалан, уһан соо нитрат нормоһоо ехэ болохоһоо гадна, минерализацинь дээшэлнэ, шэрүүн болоно, Богородско болон Спасска олтирогуудай дэбисхэрһээ абтаһан уһан мүн лэ иимэ байхаяа һанана.

Предприятинууд болон транспортнууд агаарта хорото бодос хаядаг гэжэ мэдээжэ. Иигэжэ үдэр бүхэндэ манай городой дүрбэлжэн метр бүхэндэ 10—12 тонно минеральна ба органическа бодосууд туноно. Тэдэнэй ехэнхи хуби уһанда шэнгэнэ.

Спасска олтирогтохи гол водозаборто дүтэхэнэ оршодог «Ранет» гэжэ коллективнэ саад уһанай шанарые муухай болгодог, бузарладаг гэжэ хэлэбэл, зүбтэй байха. Барилгын нормонууд болон дүримүүдэй еһоор уһа абадаг газарай зонодо элдэб янзын хорото бодосуудые, үтэгжүүлгэ хэрэглэжэ болохогүй гэһэн хорюул бии. Гэхэ зуура, саад ургуулагшад минеральна үтэгжүүлгэ, шэбхэ, элдэб янзын пестицидүүдые хэрэглэдэг гэжэ мэдэнэбди. Тиимэһээ «Ранет» гэжэ коллективнэ саадые энэ зонын газарһаа ондоо тээшэнь зөөлгэхэ, үгы гэбэл, хорото бодосууд болон пестицидүүдые, минеральна үтэгжүүлгэнүүдые хэрэглэхыень хорихо хэрэгтэй. Участок дээрэ овощ болон жэмэс ургуулхадаа, элдэб янзын хорото бодосуудые, минеральна үтэгжүүлгэ хэрэглэхэеэ болиел гэжэ саад ургуулагшадта хандаха дуран хүрэнэ. Үхибүүдэйнгээ, өөһэдынгөө элүүр байхын тула иигэжэ уряалнабди. Энэ хабарһаа эхилжэ, пестицидүүдые хэрэглэхэеэ болиел! Оршон тойронхи байгаалида, тэрэнэй гол нөөсэ баялиг болохо уһанда гамтайгаар хандажа һурая! Байгаалида химическэ болон органическа бодосууд гансал хоро хүргэдэг гэжэ мартажа болохогүй. Газар дээрэ гү, али уһан соо хаягдаһан химическэ болон органическа бодосууд экологическа аюулда асаржа магадгүй гэжэ ходо һанажа ябагты.

Газетымнай залуу уншагшад экологическа гэнэ аюул усадхахын тула байгаалида хорша ябадал гаргагшадые гарһаань бажуужа тогтоогоод, һануулга хэхэеэ зэмэлхэеэ зүрхэ бү алдагты. Голой эрьедэ машинаяа гү, али мотоциклаа угаажа байһан хүнүүдтэй али олон ушардагбди. Теэд тэдэнние тогтоохо, хорихо һэдэлгэ хэншье гаргадаггүй бшуу.

Үшөө хоер асуудал тушаа тогтохо хүсэлтэйб. Статьягайнгаа эхинд городойхидой хэды шэнээн уһа сүүдхын туршада хэрэглэдэг байһан тухай дурдаа һэмди. Тооложо гаргахада, нэгэ хүн сүүдхын туршада 500 литр уһа хэрэглэһэн болоно. Энэмнай хүгжэнги оронуудай городуудтай сасуулхада, хэрэгүй ехэ уһан болоно бшуу. Энэ ямар юумэ гэршэлнэб гэхэдэ, ямаршье болбосоролгүй, культурагүй байһыемнай эли тодоор харулна. Һая хүгжэжэ эхилһэн бага оронуудһаа юугээрээшье илгарнагүйбди гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй ха.

Европын оронуудта нэгэ хүн сүүдхын туршада 250—300 литр уһа хэрэглэдэг байха юм. Эндэһээ бодоод үзэхэдэ, маанадай гаргашалдаг уһанай хэхедһээ ехэнхинь юрэл адхагдана. Заримдаа крануудаа болюулангүйгөөр гэрһээ гаража ябашаха ушарнуудшье али олон дайрагдадаг байха. Уһанай нөөсэ баялигта айхабтар гамтайгаар хандаха гээшэ хүн бүхэнэй уялга болохо еһотой. Дуһал уһаншье гамнадаха еһотой гэһэн сэсэн үгэнүүдые бү мартаял.

Нэгэ квартирада сүүдхын туршада кранай муугаар хаагдаһан байгаа гээшэ һаа, хэдэн арбаад кубометр сэбэр уһан хаягдашана. Гэхэ зуура, город соо муу крануудтай хэды олон квартиранууд байдаг бэ! Городой сэбэрлэлгын түхеэрэлгэнүүд забда залигүй хүдэлдэгшье һаа, бүхы уһа тон һайнаар сэбэрлэжэ үрдинэгүй. Энээние гол хараадаа абаха шухала.

Городой сэбэрлэлгын түхеэрэлгэнүүд сүүдхын туршада 180 мянган кубометр хэрэглэгдэһэн муухай уһа сэбэрлэхэ аргатай.

Городой сэбэрлэлгын түхеэрэлгэнүүдтэ ганса коммунальна бэшэ, харин городой бүхы предприятинуудай промышленна үлэгдэлнүүдэй муухай уһан асарагдана. Иимэ уһан соо түмэрэй зүйлнүүд, синтетическэ болон органическа бодосууд угаа олон дайралдана. Гэхэ зуура, сэбэрлэлгын түхеэрэлгэнүүд бүхы химическэ болон синтетическэ, органическа бодосуудые хүсэд һайнаар сэбэрлэжэ шадахагүй бшуу. Сэлэнгэ болон Байгал руу хорото бодосууд орожо, тэндэхи гидрохимическэ байдалые эбдэнэ, бузарлана. Һүүлэй үедэ энэ ушарһаа элдэб түрэлэй загаһад болон ургамалнууд хосорон һалажа эхилээ.

Угаабарида хэрэглэгдэдэг порошок байгаалида, уһанда хэды ехэ хоро хүргэдэг бэ гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй. Иимэ порошогой бүридэлдэ органическа бэшэ кислота, элдэб янзын бодосууд ородог байха юм. Хүгжэнги оронуудта синтетическэ порошок багаар хэрэглэхые оролдодог байна. Зарим оронуудта порошок бэшэ, харин мылоэр бүхы юумэ угаадаг болонхой.

Тиимэһээ угаабариин порошок багаар хэрэглэдэг болоел гэжэ гэрэй эзэн эхэнэрнүүдтэ хандажа байнаб. Порошогой бүридэлдэ ородог элдэб янзын бодосууд оршон тойронхи байгаалида болон хүнэй бэедэ гансал хоро хүргэдэг гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй.

Ф. ШУЛЬГА,
«Бурятгеология» ПГО-гой түрүү гидрогеолог.

Автор статьягайнгаа түлөө гонорар хүүгэдэй жасада оруулна.

ЮУНДЭ МАРТАГДААБ?

Бэшүүрэй районой Шэбэртэ нютагта гурбан жэлэй саана хизаар ороноо шэнжэлгын багахан музей дунда һургуулиин байшангай нэгэ таһалгада бии болгогдоһон юм. Энэ ушар угсаата зоной нойнгоо баян түүхэтэй, еһо заншалтай, байгаалиингаа баялигтай, ажалай ба дайнай ветерануудай алдарта хэрэгүүдтэй, нютагайнгаа бэлигтэ хүнүүдтэй залуу үетэниие танилсуулжа, тэдэнэй саашанхи хүмүүжүүлгэдэ нилээд ехэ нүлөө үзүүлхэ жэшээтэй һэн.

Сагһаа урид наһа бараһан Буряадай мэдээжэ поэт Дондок Улзытуевай 50 наһанай ойе 1986 оной декабрь һарада нютагаархидтайнь хамта Буряадай бүлэг уран зохеолшод дуушад тэмдэглэлсээ бэлэй. Тиихэдэ музей соо нютагай уран зураасша ба уран зохеолшо Дамдин Дамбиевай зураһан Ц. Дон Д. Улзытуев хоерой томо портредүүд үлгөөтэй, тэдэнэй зохеолнууд табяатай, урданай байдалай элдэб зүйлэй зэр зэмсэгүүл байгаалиие харуулһан буһан гэхэ мэтэ экспонадууд дэлгээтэй. Ц. Галсановай бэлэг болгожо бариһан өөрынь номууд мүн лэ эндэ табяатай байгаа агша һэн.

Музейн гэр байрын тон багаханшье, эхин тобигдаһан экспонадуудайнь үсөөхэншье һаа, ехэхэн түхеэрэлгын ажал хэгдэһэн байгаа бэлэй. Сгещукка нютагаймнай зоной оролдолгоор, засаг түрын хүсөөр энэ музей һалбаран хүгжэхэ ёбза гэһэн найдал тиихэдэ зосоомни түрэһэн юм. Зүгөөр һаяхан Шэбэртээрээ ябангаа, музейдэнь ороһомни, тэрэмнай огто мартагдажа хаягдашаһан, һандаржа, хэндээшье хэрэггүй болошоһондол үзэгдэбэ. Шаланьүни галабай һэлгэгдээгүй аад, үмхиржэ доошоо унажа эхилээ. Уһаар халаагдадаг батарейнь гү, али соргонуудайнь тэһэ дэлбэрхэдэ, уһан сэсрээд, зарим экспонадууд уһанда орожо, ургашыжа шэргэшэһэн байна. Иимэ ушар Шэбэртын сельскэ Соведэй, Бэшүүрэй совхозой хүтэлбэрилэгшэдэй, мүн дунда һургуулиин багшанарай, ниитын хэрэгтэ хабаатай уялгатанай энэ музейдэ хайхарамжагүйгөөр хандаһанай гэршэ болоно гээшэ. Тиимэһээ эдэ эмхи зургаануудай түлөөлэгшэд хамтаржа, энэ музейгээ ондоо гэртэ оруулжа, һэргээхэ арга боломжонуудые түргэхэн бэдэрхэ байгаа. Гадна музейдэ тусхай харюусалгата нюурай тушаал бии болгоо һаа, ямар гээшэб гэжэ хаража үзэхэдэ яанаб?

Һаяхан Хориин районоор ябахадаа, хоердохоео баригдажа эмхидхэгдэһэн хизаар ороноо шэнжэлгын музейдэ (түрүүшыньхинь түймэртэ шаташоо) орожо хараа һэм. Тэндэнь директорэй, харууһалагшадай уялгатай хүнүүд хүдэлнэ. Олон залнууд соонь Анаагай дасанай макетһээ, һээбы гэрһээ эхилээд, мүнөөнэй байдалай түхэл шэнжые харуулһан экспонадууд табяатай. Газаань ехэ һаребша доронь арһа элдэдэг талхи, гар тээрмэһээ захалаад, шарпа, тэргэ мэтын — ажабайдалда хэрэглэгдэдэг зэр зэмсэг бии.

Шэбэртэдэ тиимэ ехэшье бэшэ һаа, хизаар ороноо шэнжэлгын булан эмхидхэжэ эхилбэл, гарза гаргашыншье, арга боломжыншье талаар даб дээрэ таарамжатай байха һэн гэжэ һанагдана. Тэрэнь, жэшээлхэдэ, «Нютагаймнай хүнүүд», «Тоонто газарай түүхэһээ», «Алдар солын булан» гэхэ мэтээр нэрлэжэ боломоор байгаа. Энэ буландань Ц. Дон, Д. Улзытуев, революцида хабаадагшад, хамтын ажал эхилээшэд, дайнда унаһан хүбүүд, дайнай ба ажалай ветеранууд гэгшэдһээ гадна, нютагай суута ажалшадай, наука, литература ба искусствада бэеэ зорюулһан нютагуудаймнай, уһа голнуудаймнай хүбүүд, басагадай намтар байха еһотой гэжэ һананаб. Тэдэнэй тоодо Юрий Рандалов, Цырен-Дондок Шагжиев, Владимир Жалсанов, Бальжинима Намдаков, Дамдин Дамбиев, Цырен-Дондок Хамаев, Юрий Ирдынеев, Арья Дашиев, Ольга Аюрова, Лариса Егорова болон бусад мэдээжэ хүнүүдэй намтарнууд оролсохо байгаа.

Тиин энэ булангай гү али музейн саашанхи ябадалда ВООПИК-гай республиканска таһаг, тэрэгай республиканска таһаг, тэрэнэй харюусалгата секретарь Анатолий Дамбаевич Жалсараев һанаагаа хандуулжа, хубитаяа оруулха байха гэжэ найдамаар.

В. ДАБАЕВ.

ГОРБАЧЕВОЙ ҺҮҮЛЭЭР ХЭН БЭ?

Нүхэнэй оеорһоо хэзээ гарахабибди гэжэ бүгэдэ хүлеэнэбди. Гэхэ зуура, нүхэнэй оеорто унашоод бэшэ, харин үшөөл унажа ябана ха юмбибди. Ингэжэ хэлэхэдээ, ехэдүүлнэ бэшэбди. Бодото байдал энээнние гэршэлэн харуулна.

Эрид хубилалтанууд хэзээ болохоб гэжэ бултанһаа ехээр хэшхарагдаһан хүнүүд багай ехэ юумэ хэнэгүй, бэлэн юумэ хүлеэгээд лэ байна гэжэ һанагдана. Арадай депутадуудай съезд дээрэ оло дахин үгэ хэлэһэн, бултанһаа ехээр хэшхэрэлдэһэн хүнүүд мүнөө болоторо эсэшоо, гүнзэгыгөөр бодомжолжо, ондоо хүнүүдэй һанамжа тэсэмгэйгээр шагнажа шаданагүй гэжэ хэлэхэ байнабди.

Нэгэ гарһаа нүгөө гарта засаг дамжуулха гүрим тодоруулха тухай асуудал эгээн шухала политическэ асуудалнуудай нэгэн болоно. Гэхэ зуура, арадай депутадуудай съезд дээрэ энэ асуудал анхарагдангүйгөөр үлэшоо. Оронойнгоо түүхэдэ засаг дамжуулха тухай асуудал бүгэдэнэй анхарал хандуулдаг, һанаа зободог байһан. Һүүлэй долоод жэлэй туршада гүрэнэй түүхэдэ хэды ехэ үйлэ хэрэгүүд боложо үнгэрөөб. Хэды ехэ алдуу эндүүнүүд, дутагдалнууд дайралдааб! Үшөө тиихэдэ 16—17 зуун жэлнүүдтэ Россида мүн лэ нимэрхүү байдал тохеолдоһон гэшэ. 1533 онһоо 1613 он хүрэтэр мүн лэ хүлгеэтэй, һүреэтэй жэлнүүд байгаа. Иоанн Грозныйн засаг гартаа барижа байхада, хэды шэрүүн жэлнүүд һэм бэ!

Иоанн Грозный Иван гэжэ ехэ хүбүүндээ аргагүй ехээр уур сухалаа хүрэжэ, тулуураараа толгой руунь сохино алажархиһан юм. Эгээн бага Дмитрий хүбүүниинь Углича наһа бараа. Ухаа муутайшаг Федор гэжэ дунда хүбүүниинь 14 жэлэй туршада хаанай һуури эзэлээ. Тэд тэрэ хаан гэжэ юрэ тоологдодог, нэрэ зүүдэг байһан һааб даа. Бодото дээрээ Борис Годунов засаг гартаа бэряэд байгаа.

Иимэ хүлгеэтэ жэлнүүдтэ гүрэн доторнай гүн ухаатай нэгэшье герой мүндэлөөгүй гэжэ В. Ключевский тэмдэглэнэ. Юрын лэ хүнүүд гүрэн түрые хүтэлбэрилжэ, түрүү зэргэдэ гаргажа шадахагүй гэжэ хэндэшье мэдээжэ ха юм. Шэнэ уг болохо Романовтанай засагта ерэхэдэ, гражданай дайн дүүрээ һэн.

16 зуун жэлэй эсэс болотор ород гүрэндэ засаг дамжуулгын гүрим хуушанай заншалаар эсэгэһээ хүбүүндэнь дамжуулагдаа. Һүүлээрнь московско хуушан угай таһалагдахада, Учредительнэ суглаан үндэр дээдэ засаг һунгадаг болоо һэн.

Агуу ехэ Петр хаан засаг хэндэ дамжуулха тухай шэнэ хуули гаргаһан түүхэтэй. Тэд Петр хаан өөрөө наһа барахадаа, хэндэ засаг дамжуулха байһан тухайгаа хэлэжэ үрдеэгүй. Тэрэ Иоанн IV хаандал адли ехэ Алексей хүбүүгээ өөрөө хэһээһэн юм.

Росси дотор эрид хубилалтануудые хэбэшье, Петр хаан нүхэдэйнгөөшье, түрэлхидэйнгөөшье дунда засаг дамжуулжа болохоор хүниие олоогүй гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй. Тэрэнэй наһа бараһанай һүүлээр засагай түлөө шанга тулалдаан эхилшоо һэн.

Преображенецүүд болон семеновецууд Екатериные шэлэжэ тэбяа. Гварди Петр II болон императрица Аннын дворянууд тухай табиһан асуудал шиидхэжэ, фельдмаршал Миних нэгэ рототойгоор регент Бирониие унагаажа шадаа һэн. «Петрой дщерь» Елизавета жэл үнгэрһэн хойно гренадернүүдэй ротые ударидажа, засаг гартаа бариха эрхын түлөө тэмсээ. Удаань Екатерина II гвардиин туһаламжа эриэн байна. Һүүлээрнь өөрөө гварди Павел хаанай засаг гартаа бариха болзоо тодорхойлоо.

Эсэгэһээнь хүбүүндэнь, ахаһаань дүүдэнь засаг дамжуулагдаха еһотой гэһэн шэнэ хуули Павел хаан абаһан байна. Тэрэ өөрөө гурбан хүбүүтэй байгаа.

Александр I хаан эсэгынгээ наһа бараһанда зэмэтэйб гэжэ ходо һанажа ябадаг байһан гэхэ. Ингэжэ өөрөө тээгдэхээр бэшэ ехэл һонин байдалда наһа бараһан түүхэтэй. Павел хаанай бага хүбүүн, Николай Константиние хаан болохо еһотой гэжэ хэлэһэн байна. Тэд Константин засагһаа таһа эрсэһэн шэрүүн бэшэг Варшаваһаа эльгээгээ. Энэ бэшэгынь мүнөөшье хүрэтэр хэблэлдэ гаргагдаагүй. Эсэгынгээ алуулһан тухай һураг суу дуулахадаа, Константин ингэжэ хэлээ гэхэ: «Дүү хүбүүнэйнгээ хаан болохые зүбшөөнэб. Би засаг гартаа бариха хүсэлгүйб».

Александр хаанай наһа бараһан үдэрһөө хойшо ноябриин 27-һоо декабриин 14 болотор Россида хаан байгаагүй. Ингэжэ гварди өөрынгөө дураар Россин байдалые хубилгаха һэдэлгэ гаргаад туршаа.

Гушан жэл үнгэрһэн хойно Николай I хаан наһа бараба. Тэрэ өөрыгөө алаа гэһэн һураг суу тараа бэлэй. Николай I хаанай хүбүүн Александр II хаан боомбодо дайрагдажа, наһа бараа. Һүүлшын ород император болохо Николай II хаан арсажа, Михаил дүүдээ засагаа дамжуулаа. Тэд Михаилшье засагһаа арсаһан байна.

Жэл үнгэрһэн хойно хаанай бүлэ хюдэгдэжэ, Романовтанай уг таһарһан юм. Бүхы юумэ үндэһөөрнь хубилгажа, шэнэ дэлхэй байгуулхабди гэһэн уряа хэа хаанагүй зэдэлжэ эхилбэ. Тэд засаг түрын һэлгээшье һаа, Россин байдал бэлай ехээр хубилаагүй. Сталинда засаг дамжуулжа болохогүй гэжэ агуу ехэ Ленин хэлэдэг байгаа гэжэ мэдэнэбди. Революциин һүүлээрхи жэлнүүдтэ Сталиние найдабаригүй хүн гэжэ мэдэхээр байгаа һэн. М. Шатровой «Дальше... дальше... дальше!» гэһэн зүжэг соо энэ тон элеэр харуулагдана.

1917 оной июль һарада партиин VI съезд дээрэ Сталин ЦК-гай зүгһөө политическэ тоосоото элидхэл хэхэдээ, Лениние ямаршье үндэһэ баримтагүйгөөр зэмэлээд ябаһан байна. Эндэл Сталинай хара муухай һанал бодол элеэр харагдаа бэлэй.

Зэбсэгтэ бүһалгаанда арад зон дары түргэн бодохо еһотой гэжэ уряалһан агуу ехэ Ленинэй бэшэгүүдые хэблэлдэ гаргахагүй гэжэ Сталин хэды ехээр оролдоһон байгааб. Бүхы юумэн эбэй еһоор шиидхэгдэхэ еһотой гэжэ Сталин арад зондо, Соведүүдэй съездэдэ хандаа. Зэбсэгтэ бүһалгаанда бодожо болохогүй гэжэ Зиновьев болон Каменевай РСДРП(б)-гэй ЦК-гай шиидхэбэридэ эсэргүүсэхэдэ, Ленин тэдэниие партиһаань гаргаха эрилтэ табиһан байна. Харин Сталин энэ шиидхэбэриие буруушаагаа.

Граждан дайнай үедэ Сталин хүйтэн сэдьхэлтэй, хэрээгы шэрүүн абари зантай байһанаа харуулаа. ЦК-гай зэхирэвшье һаа, Сталин нэгэдэхи морин армиие, баруун урда фронтын 12-дохи армиие Варшава тээшэ эльгээнгүйгөөр өөрөө Львов хотые эзэмдэхэ гэжэ оролдоо. Сталин өөрөө Варшавые эзэлжэ, илалта туйлахые хүсэһэн байгаа бшуу. Тэд һүүлэй һүүлдэ Львовшье, Варшавашье хотонууд абтагдангүй үлэшоо. «Хэн Львов хотые дабажа, Варшава тээшэ гарадаг юм»,— гэжэ Владимир Ильич Ленин хэлэһэн байна.

Партиин группировконуудай тэмсэлдэ Сталин Лениние дэмжэдэг байгаа. Энээниень Ленин һайса үндэрөөр сэгнэдэг һэн.

Ленинэй дурадхалаар Сталин национальностнууд болон гүрэнэй хиналтын наркомой хэрэгүүдэй талаар наркомоор томилогдобо. Удаань энэ нарком хүдэлмэришэн-таряашанай инспекциин наркомат болгогдоо һэн.

Партиин XI съезд дээрэ Е. А. Преображенский Сталиние олон тушаал эзэлнэ гэжэ зэмэлээ. Энээндэнь Ленин ингэжэ харюусаһан гэхэ: «Сталин хоёр комиссарнадта хүдэлнэ гэжэ нүхэр Преображенский хэлэжэ байна. Тэд бидэ бүгэдэ хэдэн үлгэнүүдые дүүргэнэбди. Дүүргэжэ шадахаб гэжэ һанахадаал зүбшөөлөө үгэнэ ха юмбибди. Хэрэг байдалые һайнаар хөөрэжэ шадаха ондоо кандидатура харанагүйб...» (т. 45, 122-дохи хууд.).

Хэды ингэжэ хэлээшье һаа, Владимир Ильич Ленин национальна республикануудта Сталинай хүндэгүй байһаниие мэдэжэ байгаа. Грузин хүдэлмэришэдэй урда Сталинай үгэ хэлэхээ гарахада, тэндэ суглараһан хүнүүд нэгэшье үгэ хэлүүлээгүй һэн. Ингэжэ тэрэ ород чекистнүүдэй үдэшэлгэ доро митингһээ гаража ошохо болоо. 1918—1921 онуудта Ленин Кремль соо «аалин намдуу» квартира Сталинда оложо үгөөд, тэрэниие эмшэлдэг врачта хандажа, Кобын бэе тамир тухай ходо мэдээсэжэ байхыень гүйгаа бэлэй.

1922 оной апрель һарада үнгэргэгдэһэн ЦК-гай пленум дээрэ Сталин Генеральна секретарь болоһон байна. Партиин аппарадта гол һуури эзэлһэн Сталин дура зоргон соогоо аашалжа ороо һааб даа. Ингэжэ тэрэнэй үүсхэлээр РСФСР-тэ адли эрхэтэй республиканууд бэшэ, харин автономинууд болгогдон союзна республиканууд оруулагдаһан байна. Грузиин КП(б)-гэй ЦК-гай хүтэлбэрилэгшэдтэй үни хада эбээ таһарһан Сталин Орджоникидзиешье баһал Грузитай эбгүй болгохые оролдоо. Үшөө ямар алдуу энэ үедэ Сталин гаргааб гэхэдэ... Владимир Ильич Ленинэй үбшэн хэбтэхэдэ, Сталин һамгандань хэды шэрүүнээр хандааб...

М. Шатровой зүжэг соо иимээр харуулагдана:

СТАЛИН. Крупская, шагнагтыл-ши, Владимир Ильич Ленинэй бэе ямар байнаб? Би тэрэндэ виноград, груша эльгээгээб....

КРУПСКАЯ. Баярые хүргэнэб.

СТАЛИН. Орон доторнай боложо байһан үйлэ хэрэгүүд тушаа Лениндэ мэдээсэхэ эрхэ танда хэн үгөөб? Ильичэй хэды хүндөөр үбдөөд байһые мэдэнэгүй гүт? Тэрэ ямаршье юумэндэ һанаагаа зобохо еһогүй. Партиин хүби заяагаар наадахыетнай зүбшөөхэгүйбди.

КРУПСКАЯ. Юрэдөө юушье ойлгоногүйб.

СТАЛИН. Ойлгоногүй гүт? Партида нэгэл гүримтэйбди. Ленинэй һамганби гэжэ дуран соогоо аашалха юумэнтнай үгы? Ленинтэй политическэ темэдэ бү хөөрэлдэгты.

Энэ хөөрэлдөөн 1922 оной декабрь һарада болоо һэн. Крупская туһаламжа эрижэ Л. Каменевта хандаа. Ленин өөрөө Сталинай иимэ ябадал тушаа 1923 оной март һарада дуулахадаа, иимэ удхатай бэшэг эльгээгээ:

«Нүхэр Сталинда. Онсо нюусаар. Һамгантаймни иимэ хэрээгы шэрүүнээр хөөрэлдэһыешни хэзээдэшье хүлисэхэгүйб. Һамганайми урда хүлисэл гуйха болоот. Үгы гэбэл, хэзээдэшье эбтэй болохогүйбди». Ленин. 1923 он, мартын 5. (т. 54, 329—330-дахи хууд.).

Сталинда эльгээһэн энэ бэшэг болон грузин большевигүүдтэ Сталиние дэмжэхэгүй гуйлтатайгаар эльгээһэн бэшэг Ленинэй һүүлшын документнүүд боло.

Сталин Крупскаяһаа хүлисэл гуйгаа һааб даа. Тэрэ Ленинэй бэшэгые столойнгоо һугалга соо наһа бараха болотороо хадагалаа. Үшөө тиихэдэ тэрэнэй кабинедэй сейф соо съездэдэ эльгээһэн бэшэг (ЦК-гай гэшүүдэй характеристикэнүүдтэй) хадагалаатай байгаа.

Сталин? «Мүнөөнэй ЦК-гай агуу ехэ вождь»— хэрээгы шэрүүн абари зантай, хүйтэн сэдьхэлтэй, нугарлай бэшэ.

Троцкий? «ЦК-да эгээн бэлигтэй бэрхэ хүн»— бэедээ найдангы, ажал хэрэгэй административна талаар һонирходог.

Бухарин? «Партиин эгээн бэрхэ теоретик»— еһотойл марксист.

Пятаков? «Бэлигтэй бэрхэ хүн» — политическэ асуудал шиидхэлгэдэ найдабари багатай.

Владимир Ильич Ленинэй партиин XII съездэдэ хандажа бэшэһэн бэшэг съезд дээрэ уншагдаагүй. Ушар юуб гэхэдэ, съездын урда тээ Ленин ехээр үбдэжэ байгаа. Харин Крупская Ленинэй бэшэг нүгшэһэнэйнь һүүлээр нээхэ еһотой һэн. 1923 оной апрель һарада энэ бэшэг уншагдаа һаа, хэды ехэ нүлөө үзүүлхэ байгааб! Гэхэ зуура, 1924 оной май һарада үнгэргэгдэһэн XIII съезд дээрэ тэрэ уншагдаһан байна.

Троцкий партида хоёрдохи хүн гэжэ тоологдодог байгаа. XII съезд дээрэ уншагдаха элидхэл бэлдэхэ гэһэн даабари тэрээндэ үгтэбэ. Партиин хүтэлбэрилэгшэ тоосоото элидхэл хэхэ еһотой ааб даа. Ингэжэ Троцкий Ленинэй орондо тоосоото элидхэл хэхэеэ арсаһан байна.

XII съезд дээрэ Зиновьев элидхэл хээ һэн.

Сталин намайе хэн һэлгэхэб гэжэ бододоггүй, анхардаггүй байгаа гэжэ баталхада буруу байхабди.

Хэн нэгэн намда үлүү ехээр бү дүтэлһэй гэжэ Сталин анхаралтайгаар ядаглан харадаг һэн. Кировые Сталин дэбжүүлдэг, дэмжэдэгшье, тэрээндэ үнэн сэхэшье байһан юм. Хуушанай большевигүүдэй бүлэг Сталиние һэлгэжэ, тэрэнэй орондо Кировэй кандидатура дээрэ тэдэнэй тогтоходонь, тэрэ дарыдаа «Мироныч» эзэнэй урда зэмэтэй байһанаа мэдэрээ бэлэй. Энээнэй эсэстэ чекист байһан Николаев тэрэ дарыдань Кировые буудажа алаа һэн. Һүүлээрнь партиин хуушанай гэшүүдтэ ээлжээн ерэжэ, толгойн саазада ородог болобо. Сталиние засагта асарһан хүнүүдшье — Зиновьев болон Каменев саазалуулагдаа юм. Зиновьев болон Каменевые саазалхадань туһалһан Бухариншье удаан болонгүй баһал саазын хайрада хүртөө бэлэй. Намнуулһан, тиигээд һөөргөө тэхэрижэ, засаг гартаа абахаб гэжэ хүлеэһэн Троцкийшье иимэ хайрада баһал хүртэһэн юм.

Дайнай жэлнүүдтэ Ленинградай партиина, ажахын ажал ябуулагшад дэбжэн ургаһан байгаа. Тиихэдэнь иимэ түргэнөөр ургаһан нэрэ хүндэтэй болоһон хүсэндэ Сталинай һэжэг түрэбэ.

«Хуурмаг нэрэтэниие» дэмжэнгүйгөөр Сталин бэеһээ болон хатуу шалгалтануудые дабажа гараһан урданай өөрынгөө соратнигууд Молотов, Ворошилов, Кагано[illegible] болон Микоян гэгшэдһээ холо[illegible] шадаа юм. Тэдэнэртэ хариуһалта бэлдэжэ эхилбэ. 1950—1952 онуудта бэлиггүй Г. М. Маленков партида хоёрдохи хүн болоо бэлэй. Имагтал Сталин партиин 19 съезд дээрэ тоосоото элидхэл хэхыень, тэрээндэ даалгаа ха юм. Тэрэ үедэ Сталин агуу ехэ хүн болонхой, хэнэйшье урда тоосохоео болишоһон байна. Гэхэ зуура, тэрэ Ленин мэтэ правительствын үндэр тушаал — СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшын тушаал эзэлбэ. Энэмнай Ленинэй байһан үедэл адли генсегэй тушаалһаа үлүү ехээр һанагдадаг байгаа.

Съездын һүүлээр партиие хүтэлбэрилхын тула шэнэ орган — Политбюро бэшэ, харин ЦК-гай Президиум байгуулагдаба. Президиумэй Бюрогой хүтэлбэрилхы үүргэ табан хүн — вождь Сталин болон тэрэнэй дүрбэн «залуу һурагшад» Маленков, Берия, Хрущев болон Булганин эзэлбэ.

Сталинай хэбтэриин болоходонь, эдэмнай тэрэнэй тушаалнуудые хубааралжа, бидэл ажал хэрэгыень үргэлжэлүүлэгшэд болохобди гэжэ ойлгоо ха. Маленков Ленинэй һүүлээр Рыковтэл адли Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ болобо, харин Хрущев ЦК-гай Секретариадта ажал хэрэгүүдые эрхилэгшэ болоод, засаг тээшэ сталинска зүргөөр дабшаа бэлэй.

Ленинэй наһа бараһанай һүүлээрхидэл адляар нэгэ хэдэн саг соо триумвират—Маленков, Берия, Хрущев гэгшэд гүрэнэй ажал хэрэгүүдые хүтэлбэрилээ юм. Бериин баригдажа тушаагдахадань, танкова Кантемировска, мотострелково Таманска дивизинүүд Москвада оруулагдажа, ниислэл хотын шухала объектнүүдые хиналта доро абаба, харин далайн сэрэгэй хилэ сахигшадай батальон Кремлиин урдыхи харуулые һэлгэбэ.

Хрущев дээдын гүрэнэй болон партиина тушаалнуудые эзэлхын тула түрүүшээр болзор хизаарлажа, ноедые һэлгээд, засаг гартаа абалга гүримшүүлхэ һэдэлгэ гаргаа юм. Зүгөөр общество иимэ демократида бэлэн бэшэ гэжэ ЦК-гай талаар нүхэдынь тэрээндэ этигүүлжэ шадаа юм.

Имагтал Хрущев хэзээ тушаалһаа бууха байһанаа мэдээгүй дээрэһээ иимэ ябадал гаргаа гэжэ мүнөө хэлэхэ һанаатай болонхой.

Мүнөөнэй байдалаар тушаалһаа буужа, өөрынгөө үхэлөөр наһа бараһан партиин болон гүрэнэй ори ганса хүтэлбэрилэгшэ болоно. Тэрээнһээ түрүүншье, һүүлээрньшье манай хүтэлбэрилэгшэд монархнууд мэтэ наһа баратараа засаг баряад ябадаг байгаа.

1964 ондо 70 наһатай дорюун солбон Хрущев үхэхэ, тушаалһаа бууха тухайгаа огтошье бодоогүй ябаа. Гэбэшье өөрынгөө орондо табиха хүниие хараада абадаг байгаа. Француз социалистнуудай толгойлогшо Ги Молле гэгшэтэй уулзаха үедөө тэрэнэй совет хүтэлбэрилэгшэдэй шэнэ үетэн тухай асуухадань, Хрущев Брежневые түрүү һуурида табяад, һүүлээрнь Косыгин болон Подгорный гэгшэдые магтаа һэн.

1964 оной октябрь һарын үйлэ хэрэгүүдые гүрэнэй урбалта мэтээр тодорхойлходо болохо. Хрущевые тушаалһаань буулгаха саг тулажа ерэһэн аад, иимэ байдалда ороод, юу хэхэ байһан тухай бодожо үзэгдөөгүй байгаа ха. Засагһаа буухые тодорхойлһон документдэ ямаршье монарх гараа табижа үгэхэгүй бэшэ гү?

Октябриин 13-да болоһон ЦК-гай Президиумэй заседани дээрэ Хрущев нилээд сухалтайгаар үгэ хүүр хэлээ бэлэй. Зүгөөр гэнтэ һүни тэрэ Микоянда ингэжэ хонходобо гэшэ: «Хэрбээ намда дурагүй болоо һаань, тэдэнэйхээр байг лэ. Би буруушаахагүй болооб».

Удаадахи үдэрынь болоһон пленум Сусловай элидхэлэй һүүлээр элидхэл тушаа үгэ хэлэлгэ эмхидхэнгүйгөөр Хрущевые «үндэр наһатай болоһонтой болон бэе лагшанай байдалтай дашарамдуулан» бүхы тушаалнуудһаань нэгэн дуугаар сүлөөлбэ. Дээдын гүрэнэй болон партиина тушаалнуудые эзэлэлгэ дахаад хизаар болзоргүй болошоо бэлэй.

Гэртээ бусаад, Хрущев ингэжэ хэлэбэ: «Зай, би мүнөө тушаалһаа бууба гэшэб. Сталин байгаа ...аа, бултыень тушааха һэн, харин минии юрэл дуугаа үгэлгөөр тушаалһаа бууха арга олгоһомни ...л шухала байжэ болоо хаа».

Хрущев үшөө ямар алдуу эн...үнүүдые гаргадаг байгааб гэ...дэ, тэрэ холын хараатайгаар ...рнуудые шэлэн оложо таби...гүй байһан юм. Тэрэнэй дэб...үлһэн хүнүүд гүрэн тухайгаа ...шэ, харин өөр тухайгаа үлүү ...ээр һанаагаа зободог һэн.

Сталин болон Хрущевой хэһэн...л адляар Брежнев 18 жэлэй ...ршада гүрэниие хүтэлбэрилээд, ...ртийна болон гүрэнэй тушаал...үдые ... абаад, нэрэ ...ндыень ...үлжэрхео. Анхар...ар иимэ гүрим тогтоогдошо...н байнал: засаг баригшые һэл...хэ үедөө претендентээр дэб...үлһэн хүсэнүүд нэгэ доро дэб...үлһэн хүмнай дэн үлүү ухаа...й сэсэн, хүсэтэй бү байһай гэ...э анхардаг байһаниинь гайхал...й. Тиимэһээ 1953 ондо, 1964 ондо засагые ганса хүн барижа байха еһогүй гэжэ нилээд олон юумэн хэлэгдээ бэлэй. Тэд нэгэ тушаалдаа бүхэжэһэн хоёрдохи тушаал абаха гэжэ бүхы хүсөөрөө оролдодог байгаа юм.

Гэхэ зуура, 70-аад онуудай тэн багһаа эсэшэһэн оромнай Брежнев үлэгсэгүй тушаалһаа бууханьаа гэһэн һураг сууда найдаба. Тэд тэрэмнай тушаалаа эзэлһээр байтараа наһа баршоо бшуу. Тэрэниие хүдөө табиха үедэ шэмбэй хүдэр бэетэй хүбүүд хүүргэтыень бариһан улһые алдажа, тэрэнь нүхэ руу шуугаатайгаар унашоо һэн. Леонид Ильичэй политическэ зэхэа хэндэ үгөөһыень мэдэхын аргагүй, гэбэшье үбшэн үбгэжөөл энээн тухай һанахашье сүлөөгүй ябаа хаш.

1982 оной ноябрь һарада Брежневэй орондо табиха хүниие олохо урта доро пленум үнгэрөө бэлэй. Ю. В. Андропов пленум дээрэ ингэжэ хэлээ һэн: «Манай партиин ажабайдал ба ажал ябуулга мүнөө гэршэлһэн морально-политическэ эрхим эрхэ байдал байгуулгада Леонид Ильичэй хубитаяа оруулһые сэгнэхын аргагүй гэжэ хүн бүхэмнай мэдэнэ. ...Леонид Ильичэй дурасхаалые хүндэлэн еһолжо, бүхы ажабайдалаа зорюулһан хэрэгыень үргэлжэлүүлхэ хүниие олохын тула мүнөөдэр пленум боложо байна».

Тэрэ үедэ КГБ-гэйн түрүүлэгшэ байһан тула тэрэ орониие толгойлогшын парти болон оронсоо ямар байдалда орхиһыень хэншье үлүү һайнаар мэдэнгүй лахаб даа.

Андроповой кандидатура дэбжүүлһэн К. У. Черненко үгэ хэлэхэдээ, ингэжэ тэмдэглэбэ: «Леонид Ильич мэндэ үнэтэ бэлиг үлөөбэ. Кадрнуудта эрилтэ ехэтэйгээр хандалга, хүндэлэлгэ, зоримгой ба ашатай туһатай үүсхэлнүүдые дэмжэлгэ, албан хойрог ябадалнуудта эбсэшэгүйгөөр хандалга, олониитэтэй холбоо барисаа, совет обществын еһотойл демократизм хүгжөөхэ тухай саг үргэлжэ анхарха гэшэ ажабайдалай жама еһо болонхой...».

«Еһотойл совет демократизм» тухай хэлэһыень һанаад бэеэ барижа ядааб: энэ удаа «еһотойл» гэһэн үгэ өөрынгөө анханай удха гаргангүй, харин ута модоор сохижо олоһон гэһэн удхатай болоно.

Юрий Владимирович тушаалаа эзэлжэ байһаар наһа баршоо. Константин Устинович өөрынгөө тушаалда байтараа баһал наһа баршоо һэн. Тэрээн тухай бэшэхэ юумэн үгы, эмнэлгын ... тай хэлсээ батална хэрэгтэ тэрһэн байгаал хаш.

Ороной толгойлогшонорой хойно хойноһоонь һубарилдан наһа бараһанай һүүлээр хоёр жэлэй үнгэрһэн хойно орониие түлөөр түйлэн байдалһаа гаргажа шадаха гэжэ найдагдаһан хүн ороной толгойдо табигдаа. Энэмнай Горбачев байгаа. Бидэ тиихэдэ тэрэнэй тухай юушье мэдэхэгүй һэн. XIX партконференциин үедэ

...ЭЭР

...ехээр һанагдадаг байгаа.
...эздын һүүлээр партиие ху-
...филын тула шэнэ орган —
...тбюро бэшэ, харин ЦК-гай
...идиум байгуулагдаба. Пре-
...мэй Бюрогой хүтэлбэрилхы
... табан хүн — вождь Сталин
... тэрэнэй дүрбэн «залуу һу-
...д» Маленков, Берия, Хру-
... болон Булганин ээлбэ.

...линай хэбтэрнин болохо-
... эдэмнай тэрэнэй тушаал-
...е хүбсарилжа, бидэл ажал
...ьень үргэлжэлүүлэгшэд бо-
...ди гэжэ ойлгоо ха. Мален-
...Ленинэй һүүлээр Рыковтэл
... Министрнүүдэй Соведэй Ту-
...гшэ болобо, харин Хрущев
... Секретариадта ажал хэрэ-
...е эрхилэгшэ болоод, засаг
... сталинска зүргөөр дэбшэ...

...нэй неһе бараһанай һүү-
...дэл едлэер нэгэ хэдэн саг
...румвират—Маленков, Бе-
...рущев гэгшэд гүрэнэй ажал
...үдые хүтэлбэрилээ юм.
...н баригдажа тушаагдаха-
...танкова Кантемировско, мо-
...лково Таманска дивизи-
... Москвада оруулагдажа,
...л хотын шухала объектнүү-
...инала дорoo абаба, харин
... сэрэгэй хилэ сахигшадай
...он Кремлин урдаахи ха-
... һэлгэбэ.

...щев дээдын гүрэнэй болон
...на тушаалнуудые ээлхын
...үрүүшээр болзор хизаар-
...ноедые һэлгээд, засаг гар-
...алга гуримшуулха һэдэлгэ
... юм. Зүгөөр общество
...демократида бэлэн бэшэ гэ-
...К-гай талаар нүхэдынь тэ-
... этигүүлжэ шадаа юм.

...гтэл Хрущев хэзээ тушаал-
... бууха байһанаа мэдээгүй
...ээ нимэ ябадал гаргаа гэ-
...үнөө хэлэхэ һанаатай болон-

...неенэй байдалаар тушаал-
... буужа, өөрынгөө үхэлөөр
... бараһан партиин болон гү-
...й ори ганса хүтэлбэрилэгшэ
...ко. Тэрээнһээ түрүүншье,
...зэрньшье манай хүтэлбэри-
...эд монархнууд мэтэ неһе ба-
...ргаа засаг барьяд ябадаг
...са.

...4 ондо 70 наһатай дорюун
...он Хрущев үхэхэ, тушаалһаа
...а тухайгаа огтошье бодоо-
... ябаа. Гэбэшье өөрынгөө
...до табижа хүниие хараада
...аг байгаа. Француз социа-
...нуудай толгойлогшо Ги Молле
...нэй уулзаха үедөө тэрэнэй
...т хүтэлбэрилэгшэдэй шанэ
...н тугай асуухадань, Хрущев
...жневые түрүү һуурида табяад,
...ээрнь Косыгин болон Под-
...ный гэгшэдые магтаа һэн.

...964 оной октябрь һарын үйлэ
...эгүүдые гүрэнэй урбалта мэ-
...э тодорхойлходо болохо. Хру-
...ые тушаалһаань буулгаха саг
...ажа ерэһэн аад, нимэ бай-
...ла ороод, юу хэхэ байһан
...ай бодожо үзээгдөөгүй байгаа
... Засагһаа бууxые тодорхойл-
...н документдэ ямаршье монарх
...оо табижа үгэхэгүй бэшэ гүй
... Октябриин 13-да болоһон ЦК-
...й Президиумэй заседани дээрэ
...ущев нилээд сухалтайгаар үгэ
...үр хэлээ бэлэй. Зүгөөр гэнтэ
...ни тэрэ Микоянда нигэжэ хон-
...дoбо гэжэ: «Хэрбээ намда
...ургагүй болоо һаань, тэдэнэйхээр
...ай лэ. Би буруушаахаяа боле-
...б».

... Удаадахи удэрынь болоһон
...ленум Сусловай элидхэлэй һүү-
...ээр элидхэл тушаа үгэ хэлэлгэ
...эмандхэнгүйгөөр Хрущевые «үн-
...дэр наһатай болоһонтой болон
...бэе лагшанай байдалтай даша-
...ремдүүлэн» бүхы тушаалнууд-
...һаань нэгэн дүүгаар сүлөөлбэ.
... Дээдын гүрэнэй болон партиина
... тушаалнуудые ээлэлгэ дахяад
... хизаар болзоргүй болошоо бэ-
...лэй.

... Гэртээ бусаад, Хрущев нигэжэ
... хэлэбэ: «Зэй, би мүнөө тушаал-
...һаа бууба гэзшэб. Сталин байгаа

һаа, бүгэдыень тушааха һэн, ха-
рин минии юрэл дүүгээ үгэлгөөр тушаалһаа буужа орго олгоһомни гол шухала байжа болоо ха».

Хрущев үшөө ямар алдуу эндүүнүүдые гаргадаг байгааб гэхэдэ, тэрэ холын хэрэатайгаар кадрнуудые шэлэн олжо табидаггүй байһан юм. Тэрэнэй дэбжүүлһэн хүнүүд гүрэн тухайгаа бэшэ, зарим өөр тухайгаа үлүү ехээр һанаагаа зободог һэн.

Сталин болон Хрущевой хэһэндэл эдлээр Брежнев 18 жэлэй туршада гүрэниие хүтэлбэрилээд, партиин болон гүрэнэй тушаалнуудые ... ... ебаад, нэрэ хүндэлэн ... ...жархео. Ангарнимэ гурим тогтоолдошоо. мөөр Һон байнал: засаг баригшые һэлгэхэ үедөө претендентээр дэбжүүлһэн хүсэнүүд нэгэ доро дэбжүүлһэн хүмнай дэн үлүү ухаатай сэсэн, хүсэтэй бү байһай гэжэ анхардаг байһанинь гайхалтай. Тиимэһээ 1953 ондо, 1964 ондо засагые ганса хүн барижа байха ёһогүй гэжэ нилээд олон юумэн хэлэгдээ бэлэй. Теэд нэгэ тушаалда бүхэжэһэн хоердохи тушаал абаха гэжэ бүхы хүсөөрөө оролдодог байгаа юм.

Гэхэ зуура, 70-аад онуудай тэн багһаа эсэшэһэн оромнай Брежнев үлөөсгүй тушаалһаа бууханьха гэһэн һураг суудаа найдаба. Теэд тэрэмнай тушаалаа ээлһээр байгаараа наһа баршоо бшуу. Тэрэнийе хүдөө табиха үедэ шэмбэй хүдэр бэетэй хүбүүд хуурсагыень бариһан ульые алдажа, тэрэнь нүхэ руу шуурхайгаар унашоо һэн. Леонид Ильичэй политическэ зэхэа хэндэ улөөһыень мэдэхын аргагүй, габэшье үбшэн үбгэжэл энээн тухай һанахашье сүлөөгүй ябаа хэш.

1982 оной ноябрь һарада Брежневэй орондо табиха хүниие олохо үргэ доро пленум үнгэрөө бэлэй. Ю. В. Андропов пленум дээрэ нигэжэ хэлээ һэн: «Манай партиин ежабайдал ба сэнал ябуулга мүнөө гэршэлһэн морально-политическэ эрхим эрхэ байдал байгуулгэда Леонид Ильичэй хубитаяа оруулһые сэгнэхын аргагүй гэжэ хүн бүхэмнэй мэдэнэ. ...Леонид Ильичэй дурасхаалые хүндэлэн ёһолжо, бүхы ажабайдалаа зорюулһэн хэрэгыень үргэлжэлүүлхэ хүниие олохын тула мүнөөдэр пленум болоно байнал».

Тэрэ үедэ КГБ-ын түрүүлэгшэ байһан тула тэрэ оронийе толгойлогшын гэрти болон орокоо ямар байдагаа орхиһыень хэнһээшье үлүү һайнаар мэдэнгүй лахаб даа.

Андроповой кандидатура дэбжүүлһэн К. У. Черненко үгэ хэлэхэдээ, нигэжэ тэмдэглэбэ: «Леонид Ильич мандо үнэтэ бэлиг үлөөбэ. Кадрнуудта эрилтэ ехэтэйгээр хандалга, хүндэлэлгэ, зоримгой ба эшетэй түһатай үүсхэлнүүдые дэмжэлгэ, албан хойрог ябадалнуудта эбсэшэгүйгөөр хандалга, олониитэтэй холбоо барисаа, совет обществын ёһотойл демократизм хүгжөөхэ тухай саг үргэлжэ анхарха гэгшэ ажабайдалай жэмэ ёһо болонхой...».

«Ёһотойл совет демократизм» тухай хэлэһыень һанаад бэеэ барижа ядааб: энэ удаа «ёһотойл» гэһэн үгэ өөрынгөө анханай удха гаргаагүй, харин ута модоор сохижо олоһон гэһэн удхатай болоно.

Юрий Владимирович тушаалаа эзэлжэ байһаар наһа баршоо. Константин Устинович өөрынгөө тушаалда байтараа бахал наһа баршоо һэн. Тэрээн тухай бэшэ хэлэхэ юумэн үгы, американецуудтай хэлсээ баталха хэрэгтэ тэхэрһэн байгаал хэш.

Ороной толгойлогшонорой хойно тойноһоонь һубарилдан наһа бараһанай һүүлээр хоер жэлэй үнгэрһэн хойно оронийе түлюур түйтэн байдалһаа гаргажа шадаха гэжэ найдагдаһан хүн ороной жолоодо табигдаа. Энэмнай Горбачев байгаа. Бидэ тиихэдэ тэрээн тухай юушье мэдэхэгүй һэмди. XIX партконференциин үедэ үгэ буляалдаанай гарахадань, Е. К. Лигачев апрелиин бэшэ, харин мартын пленум дээрэ бүхы юумэн шиидхэгдээ һэн гэжэ үгэ алдаа бэлэй. Апрелиин пленумһээ хубилган шэнэдхэлгэ соносхогдоо гэжэ хэлсэдэг гэзшэбди. Шэнэ Генсекые тодорхойлхо үедэ үймөөн болоод абаа һэн. Энэл конференци дээрэ оронийе хүтэлбэрилгэдэ зарим тэды гүримшуулга нэбтэрүүлхэ гэһэн шиидхэбэри абтаба. Хайшан гэжэ шэлэхэб, хэниие шэлэжэ табихаб гэһэн асуудал мүнөөшье хүрэтэрөө һайнаар шиидхэгдээгүй. Зүгөөр Генсек хоер болзорой туршада энэ тушаал ээлхэ гэһэн хизаар нэбтэрүүлэгдээ. Тиихэдээ бүхы наһаараа засаг барижа байхагүй, харин хоер болзорой туршада нэгэ хүн засаг бариха болобо гэзшэ.

Түрүүшээр дээдын гүрэнэй болон партиина тушаалнуудые хубаагаад, һүүлээрнь засаг дахяад нэгэ гэртэ үгэһэн байна. Гүрэнэй засаг хэндэ дамжуулан үгэхэб гэһэн асуудал шиидхэгдээгүй байһаар.

Хэрбээ Горбачевтой ямар нэгэ юумэнэй болоо һаа, яалтайб? Элдэб аюул боложо магадгүй.

Хэрбээ Буштай аюулай болоо һаань, америкынхид түгшүүрилтэй, байдалда орохогүй. Тэндэ гэртээ засаг бариха аргатай 15 хүн бэлдэгдэнхэй байна бшуу.

1967 оной февралиин 10-да хүсэндөө ороһон США-гай Конституцида 25-дахи зэхэбари оруулһанай ёһоор президентын үхөө, үбшэлөө, тушаалһаа буугаа һаань, вице-президент гүрэнэй толгойлогшо болохо. Хэрбээ тэрээнтэй ямар нэгэ аюулай болоо һаань, конгрессэй түлөөлэгшэдэй палатын спикер президентын уялга дүүргэгшээр томилогдодог. Тэрэнэй һүүлээр сенадай президент түрүү зэргэдэ, һүүлээрнь Госсекретарь, һүүлээрнь финансын, оборонын, юстициин, дотоодын хэрэгүүдэй, хүдөө ажахын, худалдаа наймаанай, ажалай, элүүр энхые хамгаалгын болон социальна албануудай, гэр байра барилгын, городой транспорт, энергетическэ, һуралсал хүгжөөлгын министрнүүд һубарилдан ябадаг.

Манай орон дотор дээдын гүрэнэй засагые дамжуулан үгэлгын, халан абалгын онол аргануд зохеогдоогүй. Мүнөө дээрээ бидэ гэнсэл нимэ юумэ ойлгожо абанхай гэзшэбди: хэрбээ Верховно Соведэй Түрүүлэгшын ямар нэгэ аюулда ороо һаань КПСС-эй ЦК-гай Генеральна секретарь тэрэнэй тушаал эзэлхэ.

Хэрбээ Горбачевтой ямар нэгэ аюулай болоо һаань, партида Е. К. Лигачев түрүү зэргэдэ гаража болохо. Егор Кузьмич үзэл суртлай ажалһаа хүдөө ажахын ажалда ороһонойнгоо һүүлээр хоердохи хүн болоно шадахаяа болибо ёһотой. Тиихэдээ В. А. Медведев хоердохи хүн болоноха. Эндэшье ойлгогдоогүй юумэн олон. Мүнөө орон доторнай гэр байра барилгын программа эдэ хоолой программаһаа дүтүүгүй байдалда оронхой.

Дээдын засагые дамжуулгын үгэлгын асуудалые хаража үзэхэ зуурса, энэ талаарородой политикын заншалые харуулха хүсэлтэй байгаабди. Эндэ ойлгогдоогүй баримтанууд нилээд олон.

Ямаршье түүхэшэн нимэрхүү тобшолол гаргаха байна. Юундэ Россин гүрэн хуулита засагые дамжуулан үгэлгын зохеогдоогүй хуулиин үгы байһантай дашэрамдуулан, хэды тоогүй байдалда ороно гэзшэб? Монархическа асуудалые худхажархиһан Петр 1-нэй һүүлээр 8—10 жэлэй үнгэрхэдэ, Павел I дахяад байдал гуримшуулаа һэн.

Зүгөөр энэ асуудал шиидхэгдээгүй байһаар зандаа. Юундэ национальна гүрэнэй системэдэ засаг дамжуулан үгэлгын, барилгын асуудал юундэ мүнөө хүрэтэрөө тодо һайнаар шиидхэгдэнэгүйб? Хэды болотор нимэ байдалтай эбсэхэбибди?

Андрей КАЛАЧИНСКИЙ.

ОЛОНОЙ АНХАРАЛ ТАТАБА

Вьетнамай Камрань портдо ородог совет сэрэгэй хүсэнүүдые хорооxo тухай СССР-эй Гадаадын хэрэгүүдэй министерствын түлөөлэгшэ мэдүүлбэ. Ази, Номгон далайн оршондохи байдалые гуримшуулха талаар Советскэ Союзай гаргаһан энэ үүсхэл олоной анхарал татаба. Үнгэрэгшэ жэлэй һүүл багаар Камрань портһоо Миг-23 түхэлэй истребительнүүд ба ТУ-16 түхэлэй бомбардировщигууд гаргагдаа бэлэй. Мүнөө үедэ тэндэ 6—10 самолетдой багахан авиаотряд үлөөгдэнхэй.

Имэ алхамуудые хэхэдээ, совет тала Ази, Номгон далайн оршондохи сэрэгэй-политическэ шахардуу байдалые гуримшуулха гэһэн эрмэлзэлтэй һэн. Түс оршондохи оронуудта эдэ ябуулганууд һайшаагдаһан байха юм. Японийн «Майнита» газетын мэдүүлһэнэй ёһоор, «Камраньда» хэгдэһэн алхамууд хадаа Ази, Номгон далайн оршондо буу зэбсэг хураалгада нүлөөлхэ юм, тиимэһээ бидэ эдэ ябуулгануудые һайшаанабди» гэжэ хэлэгдэнэ. Хэрбээ США-гай Филиппинэдэхи сэрэгэй баазануудые усадхаа һаань, СССР Камрань пунктһаа арсаха юм гээд 1988 оной сентябрь һарада Красноярск хотодо үгэ хэлэхэдээ, М. С. Горбачев мэдүүлээ һэн гэжэ түс газетэ уншагшадтаа һануулна.

Советскэ Союзай ябуулгануудые Филиппинэдэ һайшаана. Ороной конгрессэй түлөөлэгшэдэй палатын гэшүүн Сальвадоро Эскудеро СССР-эй алхамуудта харюу болгон, Кларк-Филдэхи агаарай сэрэгэй баазые усадхаха хэрэгтэй гээд правительствада хандаба. Президент Корасон Акино сэхэ харюу үгэжэ шадабагүй. СССР-эй ба США-гай ябуулганууды сэгнэхэдээ, Филиппинын талыел харалсахаб гэжэ тэрэ мэдүүлбэ. Американ сэрэгэй баазануудай усадхагдаха болоо һаань, яажа тэдэниие хэрэглэхэбибди, гэжэ шэнжэлжэ, бодожо үзэгты гэһэн даабари түһалагшадтаа президент үгөө юм.

Совет эдэ ябуулгануудые Пентагоной түлөөлэгшэ мүн лэ һайшааба. Советскэ Союз ороной зүүн зүгтэ байлгагдадаг сэрэгүүдые хорооно. Эндэ хамта дээрээ 200 мянган, тэрэ тоодо Алас-Дурна зүгтэ 120 мянган сэрэгшэд хэрээгдохо юм. Номгон далайн оршондо США-гай 250 мянгаад шахуу сэрэгшэд байрлана, тэрэ тоодо Японидохи баазануудта 50 мянган, Урда Корейдэ — 40, Гавайда — 45 мянган гэхэ мэтэ. США-гай оборонын министр Ягони, Урда Корей ба Филиппинэ ошоходоо сэрэгүүдые хорооxo тухай хөөрэлдөө хэхэ юм гээд Холбоото Штадуудай захиргаан мэдээсэнэ.

Азиин, Номгон далайн оршондохи байдал тушаа асуудалнуудые хаража үзэһэн уласхоорондын конференци Таиландда үнгэрэгдөө юм. Эндэ 16 гүрэнэй түлөөлэгшэд хабаадаһан байна. Таиландын премьер-министр Чатчай Чунхаван үгэ хэлэхэдээ, Азиин, Номгон далайн оршондо зүришэлдэхэ, сэрэгэй хүсөөр зонхилхо саг холодон ошожо байна, буу зэбсэг хорооxo, тэрэниие хиналха хэрэгтэ Таиланд өөрынгөө хубитые оруулха юм гэжэ онсолбо.

Ази, Номгон далайн оршондохи шанга шахардуу байдалые сараха, бэе бэедээ этигэхэ, оронууд хоорондын харилсаануудые үргэдхэхэ саг түлөжэ ерэнхэй.

(ТАСС).

ҺҮЙДХЭЛТЭ ЯБУУЛГАНУУД

Израилиин «Ликуд» партиин баруунай тала баригшадай ЦК-гай заседанида хабаадагшад ерсэлдээд, гэртэнь тудаһан лэ юумэрээ бэе бэеынгээ толгой руу буулгалсаа бэлэй. Энэ ушар 1986 ондо болоһон юм. Тон лэ нимэрхүү ушар мэнэ һаяхан мүн лэ үзэгдэбэ. Гүрэнэй премьер-министр Ицхаку Шамирые дэмжэхээ «Ликудай» Центральна Комитедэй заседани зарлагдаа юм. Мүнөө үедэ Израилиин эзэмдээд байһан Палестинада һунгалта үнгэргэхэ тухай хөөрэлдөөнүүдые нютагай хүн зонтой хэжэ болохо гү гэһэн һанамжа тушаа тогтоод, энэ асуудалаар дүүгаа үгэхыень Шамир дурадхаба. Гараа үргэһэн хүнүүдые тооложо үрдөөгүй байтарнь, худалдаа наймаанай ба промышленностиин министр Ариел Шарон гэгшэ бодожо, палестинынхидой буһалгаае хүсөөр дараха гэһэн дурадхал оруулба. Тиин эндэ тон ехэ шуугаан эхилшэбэ.

Үшөө 1986 ондо болоһон нанталдаанай һүүлээр зал соохи стулнууд һандалинуудаар һэлгэгдэһэн байжа, энэ удаа зэлбэ. Шамирай дурадхал хэдыхэн лэ дүүгаар абтаба. Тиимэһээ эндэ хабаадалсаһан политическэ шэнжэлэгшэд гүрэнэй премьер-министр амжалта туйлаба гэжэ тоолоногүй. Дииладэһэн Ариел Шарон тушаалһаа бууһан тухайгаа соносхоод, Иордан мүрэнэй баруун эрьедэхи нютагуудай ба Газа секторые Израилиин хиналта доро хэтэдээ байхын түлөө тэмсэхэб гэжэ мэдүүлбэ.

Яахадаа «Ликудай» «харсаганууд» Шамирта аһалдабаб? Израилиие хүтэлбэрилжэ байһан коалиционно правительствые үлөөхын тула премьер-министр нүгөөдэ «ажалшадай» партида буулта хэхэ ушартай болоһон байба бшуу. Ушар юуб гэхэдэ, «ажалшадай» парти израилиинхидай ба палестинынхидэй хоорондо үнгэргэгдэхэ хөөрэлдөөнүүдтэ мүнөө үедэ Израилиин эзэмдээд байһан газар дээрэһээ гаража ошогшодые хабсаадуулха гэһэн дурадхал оруулһан, тиихэдэнь Шамир тэрэниинь дэмжэһэн байна. Палестинын арабуудтай хөөрэлдөөнүүдые үнгэргэхэгүй гэжэ номнодог Шарон энээндэнь тон ехээр дураа гутаһанаа нигэжэ мэдүүлбэ бшуу. Тиигээд тэрэ «Ликудай» блогой хүтэлбэрилэгшэ болохоб, удаань правительствые толгойлхоб гэжэ соносхоһон байха юм. «Ликуд» парти дотор шанга тэмсэл эхилбэ.

Израилиин эзэмдээд байһан газар дайда дээрэ палестинынхидай буһалгаанай эхилһэнһээ хойшо гурбан жэл үнгэрбэ. Мүнөө үедэ ганса эндэшье бэшэ, мүн Израилиин обществодо хүлгөөтэй байдал тогтонхой. Буу зэбсэггүй арабуудые буудажа, хюдажа ябаһан Израилиин сэрэгшэд хэрзэгы шэрүүн ябари зантай болоно байнхай гээд мэдэрэгдэдэг болонхой.

Израиль гүрэнэй хуулиин ёһоор резервдэ байгшад жэл бүри богони болзороор армида татагдаха ёһотой юм. Армиин командирнууд тэдэнэртэ тон хэрзэгыгээр хандана гэжэ олондо мэдээжэ гээд «Гаарец» газетэ бэшэнэ. Гансал үнгэрһэн хахад жэлэй туршада нимэ хэрзэгы хатуу хандалгаһаа боложо, гушаад сэрэгшэд бэедээ гар хүрөө юм гэжэ тоологдоно. Тиимэһээ армиин байдал ехээр доройтонхой гэһэн сэгнэлтэ үгтэнэ. Израилиин сэрэгэй хүсэнүүдэй генеральна штабай начальник Дан Шомрон парламентда үгэ хэлэхэдээ, общество дотор соносхогдоһон демократис эрхэнүүд ба тэдэниие бэелүүлгэ хэерой хоорондо тон ехэ алгасаа гаранхай гээд мэдүүлбэ. Имэ байдалай саашадаа үргэлжэлүүлэгдээ һаань, армиин зэргэнүүд хэдэн ондоо хубаарха болохонь гээд тэрэ онсолбо.

Израилиин ба бүхы Зүүн зүгтэхи политическэ байдалда түс орон руу зөөжэ ерэгшэд нүлөө үзүүлнэ. Ушарынь гэхэдэ, Израилиин зарим хүтэлбэрилэгшэд тэдэниие политическэ тэмсэл ябуулхадаа хэрэглэнэ бшуу. Жэшээнь, премьер-министр Шамир «Агуу ехэ Израилиие» бии болгохо гэһэн һанал бодолоо батадхахадаа тэдэниие хэрэглэхэ тухайгаа мэдүүлээ юм. Үнгэрһэн жэлэй һүүл багаар «Ликудай» ветерануудай урда үгэ хэлэхэдээ, тэрэ «Агуу ехэ Израиль» Иордан мүрэнэй баруун эрьедэхи газарнуудые ба Газын секторые оруулалсаха юм, тиихэдэ Израиль нүүжэ ерэгшэдые эдэ газарнууд дээрэ түбхинүүлхэбди гэжэ соносхоһон байна. Энэ мэдүүлгэнь Зүүн зүгтэхи байдалые гуримшуулха хэрэгтэ бутойбо татаа, араб оронуудта буруушаагдаһан байгаа юм.

Зүүн зүгэй оронуудта, тэрэ тоодо Израильда ажаһуугшад үни удаан үргэлжэлжэ байһан араб-израилиин зүришэлдөөнүүдые сарахаар болонхой гээд тоолоно. Палестиные сүлөөлхын түлөө тэмсэл ябуулдаг эмхи тэрэнэй урда табигдаһан зорилгонуудые бодото байдалһаа үндэһэлэн шиидхэнэ. Харин тиихэдэ Израилиин хүтэлбэрилэгшэд Палестинын араб арадай эрилтэнүүдые дүүргэхэ зэргэтэй бшуу.

ЗАМУУД ТОДОРХОЙЛОГДОНО

Зүүн Европодо боложо байһан үйлэ хэрэгүүд урдань табигдаагүй асуудалнуудые шиидхэхые баадхана. Тэрэ тоодо герман хоер гүрэнүүдэй нэгэдэхэ тухай асуудалшье оролсоно гэзшэ. Франциин «Монд» газетын шэнжэлэгшын бэшэһэнэй ёһоор эдэ хоер гүрэнэй нэгэдэлгэ хадаа «түргэн харгыда» оронхой.

Германиин газетэ бэрладаг компаниинууд зүүн хүршэнэртээ хамта газетэ барлажа, тэрэнээ тарадаг болохые хүсэнэ, «Сименс» гэһэн концерн ГДР-тэ хэлхээ холбооной системые һэлбэн һайжаруулха тухай хэлсээ батаалханхай. Тиимэһээ эдэ ябуулганууд али алиндааньшье түһатай, худалдаа наймаанай ба экономическа талаар харилсаануудые хүгжөөлгэдэ зорюулагдана ха юм. Харин политическэ талаар хоер гүрэниие нэгэдүүлхын тула тон ехэ алхамууд хэгдэхэ ёһотой.

Герман хоер гүрэнэй саашанхи замаа шэлэхэ ябадал тэдэнэй шиидхэхэ хэрэг мүн гээд манай оронойхид тоолоно. Гэбэшье германан асуудалые шиидхэлгэ гансаманшье тэдэнэй хэрэг бэшэ, харин политическэ, түүхын, географиин талаар абажа харабал, олоной эрилтэ хангагдаха ушартай байна бшуу. Дэлхэйн хоердохи дайнай һүүлээр Европо түбидэ уласхоорондын хэлсээнүүдэй ёһоор баталагдаһан гүрэн бүхэнэй хилэ мэдэрэгдэн сахигдаха ёһотой. Энээниие Гитлерэй урдаһаа тэмсэһэн гүрэнүүд мэдэрнэ, гэбэшье герман хоер гүрэниие нэгэдүүлгын бултанда таарамжатай эрхэ байдал хангаха гэгшэ хүндэшэг лэ байна гээд тэмдэглэлтэй.

Герман гүрэнүүдэй дотоодын харилсаанууд тухай асуудалнууд ФРГ-гэй канцлер Г. Коль ГДР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ Х. Модров хоерой Боннда уулзалгын үедэ хэлсэгдээ юм. Хоер гүрэнэй хамтын экономическа ба валютна нэгэдэл бии болгохо тухай хэлсэгдэнхэй. Энэ шиидхэбэри ГДР-тэ хүйтэншэгөөр угтагданхай. Юуб гэхэдэ, Зүүн Германиин экономико Баруун Германиин концернүүдэй гарта орожо болохо гэһэн һэжэглэлтэ түрүүлнэ бшуу. «Юрэнхы дэлгүүртэ» ородог гүрэнүүдшье мүн лэ маргаанхай. Энэ шиидхэбэри Европын валютна системэдэ муугаар нүлөөлжэ болохо гээд тэдэнэр тоолоно ха юм.

Байгша оной мартын 18-да ГДР-тэ Арадай палатада һунгалта үнгэргэгдэжэнь. Энэ ушар политическэ хүгжэлтын саашанхи замуудые тодорхойлхо байһаниинь дамжаггүй.

(ТАСС).

ЗАНШАЛНУУДНАЙ ҺЭРГЭЭГДЭГ ЛЭ!

Эртэ урда сагта сартуул буряад зон сагаан һарын найр наадые намарай сагта хэдэг байһан юм гэдэг. Ямар ушар дээрэһээ намарай сагта хэдэг байгааб? Энээн тухай Буряадай түрүүшын суута эрдэмтэн Доржи Банзаров «Сагаан һара. Монголшуудай шэнэ жэлэй һайндэрлэл» гэһэн томо статья соогоо иигэжэ бэшэһэн байдаг: «урда сагта монгол зон сагаан һарын — шэнэ жэлэй найрые намарай сагта хэдэг, «Сагаан һара» гэһэн нэрэнь «Цагаа» гэһэн үгэһөө бии болоо. «Цагаа» (творог) гээшые намарай сагта хэдэг байһан юм. Энэнь зүйтэй хэеш гэжэ һанахаар агша. Намарай баян сагта малай эдисын элбэгжэжэ, үнеэнэй һүнэй дэлгэржэжэ, сагаан эдеэнэй хүнэг һабаар халижа байха үедэ сагаа, аарсава үйһэн торхо соогоо хэжэ, үбэлдөө эдихээ хэдагалдаг үе байгаа. Иимэ ушар дээрэһээ сагаан һарын найрые намартаа, малай һүтэй сагта, сагаан эдеэнэй дэлгэржэ байха үедэ хуушан жэлээ үдэшэн, шэнэ жэлээ угтажа сагаалдаг байгаа гээшэ ха гэжэ Д. Банзаров тэмдэглэһэн байна бшуу.

XIII зуун жэлэй үедэ Хитадые эзэлээд байхадаа, Бээжэн хотодо намарай сагаан һарын найрые монголшуудай тэмдэглэһые бэшэһэн аяншан Марко Поло гэгшын дэбтэрһээ баримта Д. Банзаровай статья соо харуулагдана. Тиимэ сэхэ найраар дашарамдуулан, Хитадай городой ноед сайд сагаан һарын бэлэг болгон, алта, мүнгэ, эрдэниин шулуу, зүүбшэ, үнэтэ торгон бүд ба сагаан мори гэхэ мэтын юумэнүүдые хаандаа амаршалга болгон эльгээдэг байгаа.

Монгол, буряад зон сагаалганда бэлэг сэлэг бэе бэедээ, үхибүүдтээ барилсадаг заншалтай байһаниинь тэрээнһээ удхатай болоно. XIII зуун жэлэй хахадһаа хойшо, Буддын шажанай Түб Азиин нютагуудаар дэлгэрхэ үеэр сагаан һарые хабарай эхин һарада абаашажа, сагаалганай найр наада хэдэг болоһон гэжэ бэшэһэн байдаг.

Энэнь ямар ушартайб гэбэл, үбэлэй хүйтэн һарануудта хүн амитанай ба мал адуунай тэжээл барагдажа, зарим нэгэ тан гасууртай жэлнүүдтэ ядаралай үзэгдэхэ ушар дайралдадаг байгаа. Тиимэ хатуу хүшэр жэлые дабажа гараһандаа хүхижэ, найр хэхэ ушартай болоно. Мүн үбэлэй хүйтэн хүрмэг сагые үнгэргэжэ, адуу малаа хүл дээрэнь тобир терганаар, толгой бүтэн, уян дулаан ногоон дээрэ гаргабабди, хабарайнай дулаан наран шэрэжэ, үдэрнай ута боложо, газар дэлхэймнай гэдэжэ, ногоо набшамнай ургажа, сагаан эдеэн, һү һаалимнай дэлгэрхэ болобо гэжэ хүхидэг, баярладаг байгаа. Тиимэһээ үбэлэй һарын дүүрэхэдэ, хуушан жэл дүүрэбэ гэжэ, хабарай эхин һарые Шэнэ жэл ерэбэ гэжэ, сагаалганай найр наада хэдэг болоһон байгаа ха.

Тиимэһээ хуушанай сартуул буряадууд сагаалжа, илангаяа үбгэд, хүгшэд уулзажа золгохотоео хамта:

— Мэндэ амар! Мэндэ сүрэг! — гэлдээд: «Сүрэг тарган оробуута?» гэжэ асуудаг һэн ха.

— Сүрэг тарган оробобди.

— Буруу булшантай гү, дааган далантай гү?

— Он жэлдэ малтнай тарган оробуу?

Энэ мэтээр мэндэшэлэлсэдэг заншалтай байһан юм.

Урда сагһаа наашаа сартуул буряад зон сагаалгандаа аймшагтай ехээр бэлэдхэл хэдэг байһан даа. Сагаан һарын гарахаһаа урда, үбэлэй һүүлшын һарануудта хамаг хүдэлмэриеэ һэйса хэжэ дүүргэдэг: түлеэ, үбһэн болоод бусад юумээ бэлдэдэг, хото хороогоо сэбэрлэдэг, талха таряагаа татадаг, эдеэ хоолоо түхеэрдэг, мори тэргэеэ заһадаг, эмээл хазаараа гоеодог бэлэй. Мүн эхэнэр зон сагаалганайнгаа гое һайхан хубсаһа хунар оедог, сагаан эдеэ, үрмэ, хурууд, тоһо айрһа (айруул) ээзгэй, бууза, хиимэ мэтынгээ сагаалганай эдеэ хоол бэлдэдэг байгаа. Хуушанай сагта хүдөө зоной эхэнэрнүүд бүхы хубсаһа хунараа уран гараараа нягта гоеор оежо нэбшылгэдэг һэн.

Сартуул буряадай хубсаһа хунар гээшэ нэгэ бага ондоошог маягтай, түхэл янзаараа нэгэ бага илгардаг байһан юм. Жэшээлхэдэ, сартуул буряадай малгайнь үндэршэг, шорон оройтой аад, нарийхан хабирган нюргануудтай, мүнгэн шүрэ шэмэгтэй, улаан утаһан залаатай, халюун гү, али булган тойробшотой байдаг байгаа.

Дэгэлнүүдынь эрэшье, эмэгтэйшье хүнэйхи шагайдаа хүрэтэр утануд, эгээ энгэрнүүдтэй, нарин хоргы торгон эмжээһэнүүдтэй (хүбөөтэй), халюун гү, али булган нюдаргануудтай (туруутай) һэн. Илангаяа эхэнэр зоной хубсаһан тиимэ һэн. Мүн мүнсэгэр мүнгэн тобшонуудтай, хубсаһанай үнгэ хадаа хүхэ, сэнхир гү, али ногоон торгон байдаг байгаа. Улаан, шара, хара үнгэтэй хубсаһан хориюһатай байгаа.

Залуушуулай дэгэл хубсаһаниинь нарин торгон, дэмбэн эмжээһэтэй, нарин хормой дэгэлтэй байгаа юм. Һамгадай дэгэл гээшэ үргэн (хоер хүргэ) улаан утаһан хуняаһатай, үргэн хормойтой. Халта торгон гү, али хоргы һаатай уужатай байдаг еһотой.

Эхэнэр зоной толгой түрүүдээр зүүдэг зүүбшэнүүд гэжэ байгаа. Залуу басагад мүнгэлһэн шүрэ татуурга толгой дээрээ зүүдэг. Тиимэ шүрэ татуурга гээшэ ехэ үнэтэй сэнтэй байгаа даа. Гансахан голой томо шүрэ нэгэ бодо малай сэнтэй байдаг байгаа. Шүрэ татуурга хамтадаа 20—30 бодо малай сэнтэй байһан гээшэ. Хүзүүндээ зүүдэг гуу, һиихэ, мүнгэн холбоо, шүрэ, номинтоео баһал хэдэн бодо малай сэнтэй байха. Мүн хургандаа хэдэ хэдэн алтан, мүнгэн бэһэлиг, бугааг болон үнэтэй зүүбшэнүүдые зүүдэг байгаа.

Сартуул буряадай эрэ зон мүнгэн хэтэ, хутага, һоео, сохилбуури, ута мүнгэн холбоотойгоор (ооһор) һолонго үнгэтэй утаһан бэһэдээ зүүдэг байһан юм. Тиимэ мүнгэн хутагые гэртэ, газаа зүүжэ ябаха еһо дуримтэй байгаа. Сахюур, уула (модоной һэрхэг хатаажа хэһэн) хоерые хэтээрээ сохижо гал ошо гаргажа, тамхияа аһаадаг, галаа носоодог байгаа юм. Сартуул буряадай мориной эмээл болбол үндэр нарин бүүргэтэй, улаан-шара үнгэтэй сагаан мүнгэн гү, али яһаар хэһэн хүбөөтэй, ута үргэн хэжэмтэй, үхэрэй арһаар хэһэн мүнгэлһэн худэргатай, түхэреэн мүнгэн тоборюулгануудтай, элдэб янзын сасаг монсогтой, сагаан эшэты (һээды) ээд, хүхэ гү, али улаан бүдөөр хүбөөлһэн тохомтой байдаг байгаа.

Сагаан һарын гаратар, моридоо уяжа, эдеэ, уһыень тааруулжа, дэлһэ һүүлыень заһажа зохеогоод, хатар жороонь ябуулжа һургадаг, шэнэ һайн шармал тэхээр хэхэлдэг, тэгшэ харгыда табижа һоридог бэлэй.

Үбэлэй һүүлшын һарын гушанай үдэрые забһарай үдэр гэжэ тоолоод тэрэ үдэр бүхы ажалаа дүүргэжэ, бурханаа дэлгээжэ, хадаг яндараа татажа, зулаяа бадараажа, сэнгээ табижа, сагаан эдеэ хоолоо ба сай һүнэйнгөө дээжые үргэжэ, орон дэлхэйдэ зальбаржа, һайн сагые хүлеэдэг еһотой. Тэрэ забһарай үдэшые «бүтүүгэй үдэшэ» гэжэ нэрлэдэг. Тэрэ үдэшэндөө бүтүү сэмгэ хахалжа эдидэг, бүхэли мяха «бүтүүртэрээ» зооглодог еһотой. Эдиһэн мяханайнгаа һээр хуха сохихо еһотой. Хухараагүй һээрые дамжуулан, мүнгэнэй болгожо, бөөрэнхы (туулмагхан) соо уяад, зар гарган ябуулдаг ушартай.

Сагаан һарын нэгэн шэнын үглөөгүүр улаан наранай гарахатай адли гозгогоо сан үргэжэ, тэрэнэйнгээ дүрбэн зүгтэнь гаража мүргэдэг еһотой. Хангай дэлхэйдээ, хада уулаардаа һүнэйнгөө, сайнгаа дээжэ үргэжэ, шэнэ гараһан жэлдээ һайн ябахын тулада зальбаран шүтэдэг гээшэ һэн. Сандаа мүргөөд, гэртээ орожо, бурхандаа зула, сан бадараажа, сагаан эдеэ хоол табяад, үбгөөр, эмгэй, аба эжыгээ һуулгаад, ута сагаан хадагаа гаргажа, хоер гарайнгаа альган дээрэ барижа, доошоо бүхыжэ, хүгшэдтээ, аба эжытээ золгодог еһотой. Һуужа байһан хүгшэд хадагыень абажа: «Мэндэ амар, мэндэмөөр!» гэжэ золгоод, хоер гарайнгаа альга дээшэнь харуулан, хоер гэр дээрэнь табижа бариһан хадагыень бусаажа үгөөд, һайхан үреэл табидаг еһотой. Золголтын һүүлээр хүн бүхэн байра байрадаа һууржа, хүхюутэй, баяртайгаар сагаан эдеэ, хоолоо барилсажа, нэгэ нэгэ наһа нэмэжэ абалайбди гэжэ сагаалдаг байһан юм.

Тиигэжэ гэр бүлөөрөө сагаалаад, залуу хүбүүд, басагад хүршэ һууһан түрэл гарбалдаа, хүгшэн бөөбэй, эмгэйдээ ошожо, сагаан хадагаар золгодог, сагаалдаг еһотой. Сагаалжа ерэһэн үхибүүдтэ, гэрэй эзэд бэлэг сэлэг барюулдаг, һайхан үреэл табидаг ушартай. Сагаалжа ерэһэн хүн гэрэй эзэдые гэртээ уридаг еһотой.

Сагаан һарын түрүүшын үдэрнүүдтэ залуушуул сагаалаад, хойшодоо болоходо, наһатайшуул хүршэ хүбөөнэртөө сагаалдаг гуримтай байһан юм. Залуу хүбүүд басагад сагаалхадаа, гое һайхан хубсаһануудаа үмдөөд, сагаалганда бэлдэһэн жороо хатартай моридоо унаад, һүрэг һүрэгөөрөө нэгэ захаһаа нүгөө заха хүрэтэр сагаалжа ябадаг бэлэй. Сагаалжа ябаха үедөө шагай харбаха, шагай хаяжа наадаха, һээр шааха, алта нюулсаха, мүн элдэб ондоошье наада тоглоо хэдэг байгаа. Наһатайшуулай сагаалжа ерэхэдэ, гэрэй эзэд хүл дээрээ бодожо, айлшадые урижа, эрэшүүлые баруун хоймороой эхеэр һуулгажа, эхэнэр айлшадые зүүн хоймороор һуулгадаг еһотой байгаа. Сагаалагшан ута сагаан хадагаар золгогдожо, амар мэндээ хүргэлсөөд, байрадаа һуужа, тамхи ганзаяа барилсажа, хөөрэлдөөгөө эхилдэг заншалтай байгаа. Айлшадтаа аяга сай, сагаан эдеэ хоол табаг дээгүүр табижа баряад удаань бүхэли мяха, ууса, үбсүү, үхэрэй һээр гэхэ мэтын мужануудые табидаг һэн. Эдеэнһээ ама хүрэһэнэй удаа, һүнэй хүрэнгын архи ута сагаан хадагтайгаар, мүнгэтэйгөөр ундаа болгожо бариха. Сагаалганай айладхал айладхахаа, үреэл дуулахые хүлеэдэг еһотой. Хүндын ундые тогтоожо абаһан айлшад хадаа заатагүй хүндын үреэл табижа айладхадаг еһотой. Сартуул зондо үреэл магтаал гээшэ ехэ үндэр сэнтэй, үргэнөөр дэлгэрһэн байдаг байгаа. Жэшээлхэдэ,

Буянтнай булаг мэтэ
дэлгэржэ,
Хайратнай адис-аршаан
боложо,
Һү сагаан эдеэнтнай
Хүнэг һабаартнай дүүрэжэ,
Тоһон сагаан эдеэнтнай
Торхо аба̄раартнай
дүүрэжэ,
Табан хушуун малтнай
Тала губиинтнай бүрхөөжэ,
Хотоороо дүүрэн малтай
болоно,
Хойморсоороо дүүрэн
үхибүүдтэй болоно,
Хойгуураа гараһан хүниие
хонуулжа,
Урдуураа гараһан хүниие
ундалуулжа,
Бии бэлигтэй, дүүрэн
хэшэгтэй,
Үндэр наһые наһалжа,
Удаан жаргал эдлэжэ,
Үнэр баян һуухатнай болтогой!

Тиимэ үреэлэй һүүлээр угтажа байһан хүнүүд «болтогой!» гэлдэхэ. Тиихэдэнь айлшад ундаа баридаг, хоер талаһаа һонин зугаа гаража, хуушанай түүхэ намтар, ульгэр онтохо хөөрэлдэдэг, мүн ундаа бариһан айлшадтаа гое һайхан дуунуудые үргэдэг һэн. Сартуул буряадай хуушанай дуунһаа жэшээ:

Будалан жуугын оройһоо,
Бурхан багшын эгэһээ
Бусажал хойшоо харихадам,
Сангын утаан манаржал
байна.
Ногоон дээгүүр ябахадам,
Юунэйнь тооһон байха бэ?
Номгоноороо ябахадам,
Юунэйнь зэмэ байха бэ?

Сартуул буряадай хуушанай дуунууд ехэ ута аялгатай, утаар татажа дууладаг байгаа.

Сагаан һарын дүүрэтэр холын нютагуудаар һуудаг түрэлнүүдтээ ошожо золгохо, сагаалгаха еһотой. Хадамда ошоһон басагад аба эжыдээ сагаалхаяа ерэхэдээ, зээтагүй бэлэгтэй ерэжэ, хэшэг энжэсээ абасшадаг. Зэдын сартуул буряадуудта сагаалганай найр эртэ урдаһаа наашаа мүнөөшье болотор таһараагүй болоһоор.

Т. МЕНЖИКОВ,
дайнай ба ажалай ветеран.

Сагаалган иимээр үнгэрдэг һэн

Сагаалган — сагаан эдеэнэй найр. Иигэжэ баталан хэлэхэмнай алдуу бэшэ гэжэ һанагдана. Манай буряад зон табан хушуу мал эрхилдэг. Адуу малаа олзо ехэтэйгээр, гарзагүйгөөр яажа үсхэбэрилхэб гэжэ хододоо һанаагаа зободог, оролдодог байгаа. Энэ асуудалда ажалай дүй дүршэлөөр батагагдажа олдоһон харюу бии.

— Табан хушуу малаа жэлэй эхиндэ түрүүлжэ, тэнжээхэ гээшэ аргагүй ехэ олзотой, һүншье ехээр абтадаг,— гэжэ манай үбгэд һануулдаг. Февраль, март һарануудта түл абан тэнжээхэ ябадал ехэ һайшаалтай, туһатай удхатай гээшэ.

Үбэлэй янгинама хүйтэнэй һуларжа байха үедэ гараһан түл яһала һайнаар ондо ородог. Нажарай дулаанда шэгнүүрээ нэмээгээд, намар тээшээ бэеэ хүсэһэн, тэртэн, тамир һайнтай, хүсэд мал болодог. Хурьгадта наранай гэрэл эхын һүнһөө дутуу бэшэ хэрэгтэй байдаг.

Сагаалган гэжэ үгэ «сагаан» гэһэн удхатай. Буряад зондо иимэ заншал бии:

Ямаршье хүндэ хара уһа хэжэ үгэдэггүй, энээниие ехэ нүгэл гэжэ тоолодог. Сагаан эдеэнэй дээжэ дурадхажа, ундаа харгагты гэжэ хүндэтэйгөөр баридаг байгаа. Сагаалган сагаан, тунгалаг арюун сэбэр, нэбтэ харагдагша гэхэ мэтэ үгэнүүдэй синоним болоно гэхэдэ алдуугүй.

Арбан хоер жэлэй ахалагша — ама сагаан хулгана, арбан хоер һарын ахалагша — сагаан һара. Тиимэһээ урда сагта хүнүүд бүхы һэйн һайхан бодолоо, бүхы һайн юумэ сагаан гэһэн үгэтэй холбодог заншалтай байһан юм. Жэшээнь, сагаан толгойтой үбгэнэй хэлэһээр болохо, сагаан бодолтой, сэдьхэлтэй хүн юм, сагаараа юумэн сагаарха гэхэ мэтээр хэлсэдэг.

Иимэ дээрэһээ сагаан һарын нэгэндэ шэнэ жэл — сагаалган моридог болоо. Сагаалганда зон булта удаан саг соо бэлэдхэл хэдэг. Бүхы гэр байраа, газаахияа арюун сэбэр болгодог, олон үдэртэ хүрэхөөр заншалта эдеэ хоолоо һайнаар бэлдэдэг һэн. Үни удаан саг соо урилдаанай мори һоридог байгаа.

Нютаг нютагай зон тон өөрын онсо янза хэбэй еһо гуримтай гэхэдэ алдуугүй. Тиимэһээ Түнхэнэй буряадуудай сагаалганаа ямараар үнгэргэдэг байһаниие һануулха хүсэлэнтэй байнаб.

— Хубисхалай урда тээ сагаалган ямар удхатай байгааб?— гээд нэгэ үбгэнһөө асууһамни, иигэжэ хэлээ һэн: «Эртэ холо сагта арад зоной шэнэ жэл — сагаан эдеэнэй найр һэн».

Сагаалганай урда үдэшэлэн, харанхы боложо байхада, үндэр ехэ ендэр дээрэ, талхаар хэһэн сүгсэ соо зула бадараажа, мүльһэн амһартаар хаадаг һэн. Харин һүүлэй үедэ энэ мүльһэн амһартые шэл бөөнхөөр һэлгэдэг болоо.

Энэ үдэрые «бүтүү үдэр» гэжэ нэрлэдэг. «Бүтүү үдэр»— гэр бүлын найр зугаа юм. Амтатай эдеэ хоол — бууза, һүтэй ногоон сай, бэшэшье эдеэн бэлдэгдэдэг. Эдэ эдеэнэй тоодо заабол сагаан эдеэнэй зүйлнүүд байха еһотой. Энэ үдэшэ архиин зүйл ууха таһа хоригдодог.

Үглөөгүүр эртэ, наранай гаража байха үедэ, гэрэй эзэн баян шэрээ бэлдэжэ, аха хүниинь Шэнэ жэлээ элидхэжэ амаршалаад, нэгэ шэл тогооной архи нээжэ, шэнэ жэлэй сэржэм сүршэдэг.

Түрүүшын үдэр аха дүүгээ урижа асардаг, өөһэдөөшье айлшалдаг заншалтай. Хэрбээ түрэл үбгэжөөл хүнэй айлшалаа һаа, гэрэй эзэн хараһаар газаа гаража угтадаг һэн. Дүү хүниинь малгайгаа абажа, һуга дороо хабшуулаад, хоер гараа дэлгээжэ, үбгые тохоногһоонь дүнгэн амаршалаад:

— Хэр зэргэ ондо оробот?— гэдэг һэн.

— Бараг, һайн даа.

— Гэртэ орогты, айлшан бологты!— гэжэ хоер гараа гэрэй үүдэн тээшэ дэлгээн, үүдээ нээжэ, гэртээ оруулдаг. Ороһон үбгэжөөл: «Амар мэндэ! Хэр зэргэ ондо оробот? гэжэ асууха.

— Хүнгэн! Хүнгэн!

— Буруу булшантай, дааган далантай гү?

— Булшантай?

— Далантай!

Тиигээд гэртэхи зон мэндэшэлэлдэжэ, дэгэлыень тайлаад үлгэжэ, гэрэйнгээ хоймор талада һуулгадаг. Түрүүн аяга сай барижа, амтатай сагаан эдеэн табигдадаг.

Үхибүүд баһа ехэл хүндэтэй байдаг. Айлшан онсо табагтай байха еһотой. Үбгэн хүнэй табаг сооһоо үхибүүд эдилсэхэ эрхэгүй һэн.

Хойто үдэрынь холынгоо түрэлнүүдтэй уулзадаг, айлшалалсадаг байгаа.

Гурбадахи үдэртөө моридой урилдаан болодог. Энэ урилдаанда үнинэй заһагдан бэлдэгдэһэн морид асарагдадаг. Урилдаа эмхидхэгшэ наадаанай эрилтэ хэлэжэ үгэдэг. Урилдаанай гол эрилтэнүүд:

1. Зайдан морин, хазаарһаа ондоо ямаршье тоног байхагүй.

2. Мори унаха хүн —9—10 наһатай хүбүүн, гансал хүнгэн хубсаһатай, гартаа гүрэмэл ташуууртай байха.

3. Урилдаанай үедэ бэшэ нүхэдэйнгөө моридто һаад хэжэ, аягүй ааша гаргажа болохогүй.

4. Мориной гүйдэлдэ амыень татахагүй, бүхы шадалаарнь гүйлгэхэ.

Мори унаха хүбүүе хүнгэн шаргада дулаан даха соо ореожо һуулгаад, мориень ямар нэгэ торгон бүдөөр өөһөн нэмэргээр хушадаг. Урилдаанай утань 2—3 модо байдаг юм.

Энэ үедэ урилдаанда ерэһэн хүнүүд өөһэд хоорондоо хэнэй морин түрүүлхэб гэжэ мүнгэнэй боосоо хэжэ наададаг һэн.

Түрүүлжэ ерэһэн моридо ехэ магтаал-соло дуудадаг. Тэрэ мориие хүтэлжэ 2—3 дахин нара зүб тойруулаад, соло дуудадаг заншалтай һэн. Жэшээнь:

Хатарай һайниие харуулжа,
Хамаг моридые түрүүлһэн,
Түргэн гүйдэлөө харуулжа,
Түмэн моридые түрүүлһэн
Заан шэнги бэетэй,
Загаһан шэнги нюргатай
Алдарта жэгүүртэ хүлэгни.

Сагаалганай удаадахи үдэрнүүдтэ һээр шаалган болодог байгаа. Хухалжа шадаагүй хүн мүнгэ табиха. Диилэһэн хүн суглараһан бүхы мүнгэ абаха еһотой. Мүнөө хубилган шэнэдхэлгын үедэ сагаалган — буряадуудай һайндэр гэжэ баталагдан абтаба. Тиимэһээ сагаалганиие шэнэ удхатайгаар арад зоной еһо заншал гуримшуулан, залуу үетэниие хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ ехэ нүлөөтэй байхаар үнгэргэдэг болохо байгаа гэжэ һанагдана.

Минии һанаан — сагаалган тухай нэгэ суглуулбари ном баргажа гаргаа һаа, ехэ һайн һэн. Энэ хэрэгтэ манай эрдэмтэд, уран зохеолшод ехэ хубитаяа оруулха бээ гэжэ найдагдана.

Иигэ һаа, манай залуу үетэн арадайнгаа түүхэ мэдэхэ болохо, еһо заншал хүндэлжэ һураха байгаа.

Т. ЗАМБАЛОВА,
багша.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Даша-Дабаа МУНКОЕВ

БҮРГЭД

(РАССКАЗУУД)

ЭХЭ ТУХАЙ ДУУН

«Шш-ш! Аалиар, аалиар, нүхэд! Юумэ бү түергыт, аяга, табаг бү хангиргыт даа. Эхэ амарбаг бү хангиргыт даа. Эхэ амаржа байна. Эсээ, эсээл даа, бааржа байна. Хүлөө богоһодо һайса арһан. Хүлөө богоһодо һайса арһан. Хашаад, шэмээгүйгөөр орогты. Хашаад, шэмээгүйгөөр орогты. Хашаад гүт, шалань угаагаатай, рэнэ гүт, шалань угаагаатай, ялаһа аршаатай. Үглөөһөө үдэшэ болотор хүл дээрээ, хүл дээрээ үнгэргэдэг ха юм даа; гэр рээл үнгэргэдэг ха юм даа; гэр соохиоо өөдэ татаха, сэбэрлэхэ, тооһыень эршаха, үһа, түлеэ... Тиигээд лэ үдэр бүхэндэ, ходо-доо, хэтэдээ... Эжымниш даа, алтамниш даа!»

Эхэ, эхэ... Юун гэһэн нангин үгэ гээшэб даа! Байгаа замби, хүнүүд, ажабайдал, сэдэгүүдэй хангал, дуун, хүгжэм... Булта, булта эдээхэн гурбан үзэгүүд соо хамтаршаһан шэнгил.

Эхэ, эхэ... һаранууд, жэлнүүд, үенүүд үнгэрхэл; хада уулашье һаа хэмхэрхэл, үһан далайшье һаа, шэргэхэл, хүнүүд үхэхэл, түрэхэл; байдалнайшье, зан абаримнайшье тиихэдэ хубилхал. Теэд ши, гансал ши хубилангүй үлэхэлши даа. Мүнөөхил нойргүй һүнинүүд, мүнөөхил һанаа үнөөн... Эжымниш даа, алтамниш даа!

Юртэмсын агууехэ хуули хайра үршөөл хэншьегүй үгэдэггүй. Үри хүүгэдшни бэеэ хүсэнэ. Ши үтэлнэш. Үри хүүгэдшни һамга абана, хадамда гарана, үхибүүдтэй болоно. Ямар ехэ баяр гээшэб даа! Үри бэешни үри бэетэй болоол! Үри бэетэй... Үриинишни баяр — шинии баяр ха юм даа. Дахяад лэ ши үе мүсынгөө шархирхышье мартажархёод аахилан, уухилан, амяа бүтэн ябажа, шашхамхайхан, нилсагайхан амитадые бөөмэйлжэ, хадагалжа ородогши... «Эжы, һууриинь һэлгэжэрхёоройгтыл даа. Тэндэ һүн байна»,— гээд бэри хүбүүн хоершни кинодо, нааданда ябашаха. Залуунууд ха юм даа. Нэрэнайнгаа эртэдэ, наһанайнгаа залууда наадаг, хүжиг, сэнгэг лэ! Шамда юум даа, өөрынгөө наһые эдлээ ха юмши. Дулаан гэр соогоо ашанараа хараад, сайханаа һороссогоод лэ һуугыш даа. Хүбүүншни эрдэмтэй номтой, зон нүхэдтөө хүндэтэй гээшэ. Бэришнишье... Яаха һэм, үшөө залуу ха юм даа. Хүнэй үри бэеые юун гэжэ муушалхаб... Сагай эрэхэдэ, ойлгоно бээзэ... Гансал өөһэдөө эбтэйгээр, эрүүл шууягүйгөөр лэ һууһай даа... Үгы, ашанарынь гэжэ... Яахараа иигэжэ эсэгэеэ дууряадаг юм бэ! Шогмонуудай үргэ эмэниинь шомбойлдоод, эксэлдэхэ, гүйхэ хэрэйха гээшэнь...

Унтахаяа хэбтэхэш. Үе мүсэшни шархираад, үргэһэ нойршни хүрэхэгүй даа. Элдэб юумэн тухай бодохош. Бодолнууд, бодогнууд... Залуу наһаяа, түрүүшынгөө дурые, эшэмхэйхэн, аймхайхан, дүй дүршэлгүйхэн бэри ябаһанаа һанахаш. Тиин үнгэрһэн юумэн, үүлэнэй соорхойгоор харбаһан наранай элшэдэл, холын холоһоо тэмэрэн гарежа ерэхэл... Гансаардаа. Хүхөөр үхибүүн. Залуу наһан. Нелбоһон. Ажал, ажал, ажал. Хүлеэлгэн. Хүлеэгээш, хүлеэгээш... Мүнөөшье болотор хүлеэһэн зандааш, магад... Теэд нүхэршни бусажа ерээгүйл даа. Хаанаб даа, нэгэ тээ, халюун дайдынгаа хүрьһэн доро хани нүхэршни хэбтэхэл даа. Аймшагтай дайнай гал хүдэр абаашаал даа дурыеш. Оршолонто уулануудаа, униарта холын хизаар, үншэн гансахан зүрхэндэ үрэ найдал асаргагүй даа. Адхарһан нюдэнэйш нелбоһон эршээн шэнги арюуншье һаа, мүнхын үһан бэшэл даа. Дэмбэрэлтэ нангин дуранайшни дэлхэй шэнги мүнхэшье һаа, амидыруулха хүсэн бэшэл даа. Хүбхайрһан гашуудалда химэлүүлһэнэй хэрэг, юрэдөө, бии аал даа? Мартыш, Эхэ, үнгэрһэн юумые. Мартыш даа...

Олон хүнүүд дурыеш һураа. Ши эрсэдаг байгааш. Эхэтэйгээ байһан үхибүүд үншэрдэггүй ха юм даа. Хүбүүншни тулиха, ядарха гээшые мэдэнгүй ургаа. Болоо, болоол даа. Гэбэшье ши өөрөө үншэрөө һэншни. Бааһан, ямараар үншэрөө һэмши! Хэндэшьеб эрхэлхэ, хасараараа шэрүүн ургыень үрэхэ, тамхинай мохеор анхилһан уралынь тэмтэрэн олохо, таалаха дуранайшни хүрэдэг бэлэй даа. Залуу байгааш. Оройдоол хореодтой... Тиибэшье ши бэеэ баридаг, нүхэрөө хүлеэдэг, гансал хүбүүндээ, гансал хүбүүндээ үгэдэг бэлэйш даа. Эжымниш даа, алтамниш даа!

Саг гээшэ мэдэгдэнгүйгөөр лэ үнгэршэдэг юм байна даа. Хөөрхышни, наһаншье ошобол даа... М-м-м!.. Эндэ тэндэш хадхана, үе мүсэшни шархирна. Аршаандаа һуудаг һаа, һайн байхаа даа. Теэд ашанартайшни хэн байха гээшэб? Хүбүүн бэри хоершни ажалдаа... Хэбтэнэш, хэбтэнэш, нойршни хүрэхэ юм бэшэл даа.

Сэлеэтэй сонхоор үүрэй шэнгэхэн гэрэл һиимын ороно. Ү-ү, үүр хирсэлшээба ха юм даа. Байза, бодохол болоол даа. Ай-ёо-ёх даа! Ашанаршни дороо норгожорхёод хэбтээгүй юм аабза!..

«Хүүгээд, бодогты! Ажалһаа гээгдэхэтнай»,— гэжэ эхэ үглөөгүүр хүбүүн бэри хоерoo һэрээнэ. Ашанарынь үки һэришэнхэй, «өөһэдынгөө хэлэн» дээрэ шүлаганалдан хэбтэнэ. Сай, эдеэн бэлэн болонхой, уурал һабаан шаршаганана...

Саг хойшоо ходоржол байна даа. «Хүүгээд, бодогты» гэдэг хүмнайшье нэгэтэ үглөөгүүр байхагүй даа, гансал будильник часы жэнгирэн, тэдэниие һэрээхэл даа. Яагаабши даа, сагай эрхэ иимэл ха юм даа, мартагдахал юм бээзэ. Мартагдаха... Эхэ маниие мартадаг байгаа гү? Үгыл даа, үгы! Харин бидэл мартадаг байгаабди... Бидэ... түрэһэн хүүгэдынь... мартадаг байгаабди... Эхээ!

Нойргүй һүнинүүдэйтнай түлөө, һанаа үнөөн боложо үнгэрһэн залуу наһанайтнай түлөө... бултанай түлөө, эхэнүүд — манай мүнхэ дуран, ажабайдалаймнай гэрэл, найрамдал — хүлисыт даа хүүгэдээ, һэшхэлгүйхэн хүүгэдээ...

Бидэнэр, һэшхэлгүйхэн хүүгэдшни: замбуулинай нюусые таанабди, он жэлнүүдые ахинабди, үһа мүрэнүүдые хаанабди, уран шүлэг зохёонобди, гүрэн түрые хүтэлнэбди... Теэд шамайгаа, гансал шамайгаа «мартанабди»... Энээнэйшье түлөө хүлисөөрэйт, хүлисөөрэйт!

Агууехэ Лермонтовэй, Гоголиин, Уитменэй, Банзаровай, Чеховэй, Хемингуэйн, үшөө олон олондо мэдэгдээгүй хүбүүдэй эхэнүүд! Би, үшөө хэндэшье мэдэгдээгүй тэдэ хүбүүдэй нэгэн, танда доро дохиноб, солыетнай дууданаб! Бүхы эхэнүүд танда, мүнхэ алдар!

Зол жаргал, арюун сэдьхэл, найрамдал, нүхэсэл мандаг лэ!

Станогууд дээрэ тонгойһон басагад, сагаан, хара халаад үмдэһэн басагад, хонин һүрэгөө гуурһылһан басагад, хонгоо дуугаа татаһан басагад, басагад — ерээдүйн эхэнүүд — танда номин замбияар аяншалаад ерэһэн Валя шамда, басагадай басаган шамда, доро дохиноб, солыетнай дууданаб!.. Басагадни — ерээдүйн эхэнүүд...

Үетэн нүхэдни, залуу гэр бүлэнэр! Эхын нюдөөр дэлхэйе шэртэн, эхын зүрхөөр бэе бэедээ дурлалсан, олон үдэн жэлнүүдтэ жаргалтай ажаһуугаарайт даа! Тоонтотойхон гэрээ тоһодожол, түлиһэн галаа һэргээжэл, түрэл түхэмөө мэдэлсэжэл, урдуураа гарсаһан хүниие унадалуулжал, хойгуураа ябаһан хүниие хоолуулжал, хамартаа хан гэхэ ханаадагүй, толгойдоо тон гэхэ үбшэнгүй, үг заншалаа һахижа, түрэһэн эхэз хүндэлжэ, түрэһэн гэрэз хүмүүжүүлжэ, жаргажа ябагаарайт даа!..

«Шш-ш!.. Аалиар, аалиар, нүхэд! Юумэ бү түергыт, аяга, табаг бү хангиргыт... Аалиар, аалиар гэнэб танда, далайн сээгүүрхин! Энэ зэрлиг, галзуу хүржэмөө болюулыт, түмэр түжөө нэрүүлжэ хааж намдыт!— гэжэ би бүхы эхэнүүдэй зүгһөө хэлэнэб.— Үгы, захирнаб! Эхынгээ үгэ дуулахагүй үри бэе гэжэ байдаг юм аал? Мүн тэгнадшье дуулаха бэшэ гүт, дуулаха бэшэ гүт?..».

«Шш-ш! Эхэ амаржа байна. Эхэ!».

ВЕРА

Бүхы хүнүүд хабартa дурлэшаһан байдаг... Харин би үбэл январь һарын янгинсма нэгэ үдэшэдэ дурлашаһан хүм. Тиигээд... Захаһаань хөөрэһүү даа. Тэрэ үедэ би Курилын аралнуудай нэгэн болохо Итуруп дээрэ алба хэжэ байгааб. Ямар частьда, ямар үүргэ дүүргэдэг байһанаа хэлэхэгүйб — сэрэгэй нюуса.

Амаралтын үдэр һэн. Үдэшын долоон сагта би ээлжээтэ дээбариһаа ерээд, яаралтайгаар бэеэ засажа оробоб. Увольнениидэ ошохо еһотой байгааб. Увольнениидэ ошоһон хүнүүдэй тэмдэглэдэг дэбтэртэ гараа ябууд табижархеод, найман саг болоожо байхада, казармаһаа гүйдэлөөрөө шахуу гарабаб.

Далай тээһээ үлеэһэн һалхин няалдангир хүндэ саһан һүүлээрээ гам хайрагүйгөөр нюур шабхадана. Яар яндан уларилтай олтирог даа!

Тиибэшье сэлмэг үедэ эндэхиин үглөө хэлэшэгүй гоё! Нэн түрүүн далайн бүхэгэр нюрган дээгүүр сухалтай долгидой буурал толгойе эльбэһээр улаан туяа харбан гарежа ерээд, далайн нюруунһаа халгажа, дүтын орьел гүбээнүүдэй малгаан халзан магнайнуудые түлеед тогтошоко.

Тиигээд уданшьегүй наран өөрөө гал улаан юумэ далайн хатан-хеан шэнги ялёрһоор үндыын гаража ерэхэ. Еһотойл үльгэр соохи үзэгдэл шэнги...

Һалхинай хүсэн нилээд һулэрбашье, харин саһан бүрил үдхэрэн бургана. Би хүзүү хсолойгоо болохо зэргээрнь шинелиингээ захаар ореогоод, нюураа халхалаад, урагшаа зүдхэнэб. Гэдэргээ ошохо огтошье дурамни үгы. Кинотеатрта гашуудалта дуран тухай тэд һеергэ нэрэтэй кино гаража байба. Үдэрэй сеансда оролһон золтойшуул тэрэниие ехэл магтаа. Мүн бишье баһа инаг дуран тухай кино хараха, һайн сэдьхэлээр һанаа алдаха дуратай хүмби.

Кинотеатр хүрэтэр үшөөл холо. Модо шахуу. Һалхиншье намдаба. Ухайш даа!

Налуухан гүбээдэ хүрэжэ ерэбэб. Сэлмэг үдэшэ энэ гүбээ дээрэ шад шуугаан болсоко байдаг һэн. Бишье сүлөөтэй сагтаа эндэ сонаар һолжордог һэм. Болхи, мэргэжэлгүй дээрэһээ басагадые хүхеэн, тэдэнэй шэнхинэмэ энеэдэн доро нэгэнтэ бэшэ саһа үмхэн тарайдаг байгааб.

«Ай, ай даа! Талын хүбүүн! Ай, казах!»— гэжэ шолмонууд намайе наада хараха.

Казах бэшэ хүнби, буряад гээшэб гэжэ тэдэнэртэ хэдышье хэлэхэдэм, ойлгожо үгэхэгүй, мүнөөхил казахаа дабтаад лэ байха...

Мүнөө эндэ хэншье үгы. Хонжон. Байтераа саһаншье аалида аалидаһаар намдашаба. Би ноймон нюураа эльбэн, ойро зуура амяа дараха гэжэ зогсобоб.

Тойроод жэгтэй аглагхан, һонорхон. Дагай хүнхинэнэ. Хаанашьеб нохой утаар улин хусана...

— Эй, ши, харалган!..

Сошоһондоо аһааха гэжэ байһан тамхи зурнуул хоерoo гарһаа алдажархеод, абяанай гараһан зүг тээшэ зэбүүрхэн хараһаар байтарни, намһаа табан алхамай газарта байһан бүргэр хара юумэн гэнтэ хүдэлжэд, аалихадаар еолохо абяан соностобол даа!

Энэ үедэ дүүрэн һара үүлэнэй саанаһаа бултайжа, тойроод гансата үужам, зэнхэгэр болошоно.

Би дуугарһан обоохойдо дүтэлжэ ошоод, тонгойн харахадаа, гайхахынгаа ехэдэ амаа ангайлган зогсошоо һэм. Урдамни бамбагар саһан нэмэргэтэй басаган саһан болошоһон үбдэгөө саһатай гарнуудаараа тэбэринхэй һуужа байгаа! Бурхан зүг! Еһотойл саһан хатан! Мүшэд шэнги хоер ехэ нюдэнэйнь саһан нидхэнүүд доороһоо хүйтөөр, шогтойгоор сабшанад.

— Юундэ амаа ангайлгаад байшабаш? Би эндэ үйлэ гайда дайрагдашоод, аяар чаһаа үлүү саг соо һуужа байнаб,— гэжэ хатанхаамни намайе бүдүүлигээр угтаба гээшэ.

— Теэд ши эндэ юу хэжэ һууна гээшэбши?

— Ухэжэ байнаб,— гэжэ тэрэмни харюусаба.

Ухэжэ байгшад иимээр дуугардаггүй. Харин залуухан сээжын өөрһөө гаража байһан таатайхан, зөөлэхэн хоолой һэн.

Би энеэжэрхибэб. Энеэдэтэй басаган!

— Ши, шара шубуун, һүрхэйтэжэ байнхаар, намда туһалаа һааш... м-м-м!— гээд сонюшобо.

— Хүйтэ абашоо гүш даа?— гэжэ би шадаха зэргээрээ хоолойгоо аалидхан асуубаб.

— Эрьюу!— гээд, тэрэ урдаһаамни миисгэйн нюдэн шэнги нюдөө ялаганууулба.— Хүйтэ абаа бэшэб, харин хүлөө хухалжархеоб!

— Пэ-э, хухаршоо гэжэ гү? Теэд хайшан гэжэ?

Тэрэнэй һэнгэргүй харюуда сэгүүреэ гомдоошье һаа, ээлүүдгүй хайрланаб.

— Мо-э,— гэжэ тэрэ хэлээ харуулан дууряаба.— Санаар һолжоржо ябатараа, шулуу мүр... Мм-м!

Би хүл дээрээ һүрэн бодошобоб.

«Ямар һэшхэлгүй, бүдүүлиг золигбши,— гэжэ хоролхон бодоноб.— Намтай дайралдаһандаа баярлажа, хүзүүемни тэбэрихын орондо, үшөө хүниие дууряажа, үбэштэйржэ байнал! Ябахамни. Үлэ эндээ. Үгышье һаа, өөрынгөө хухархай хүлөөр ябаад арилхадаш болохо!

Сагаа харабаб: хоригүй юһэ!

— Юундэ бодошобош? Үргэ намайе. Би хүлөөрөө ябажа шадахагүй байнаб,— гэжэ тэрэ бүлайгаар захирба.— Бээрэшоob... Бр-р-р!

— Хүлдыш теэд... Намда юуш тэб?— гэжэ би бүрил сухалданаб. Тиигээд эрьеэд арилшаха гэхэдээ, шадабагүйб. Яажа болохоб?

— А-а,— гэжэ басаган жэгтэйгээр хоогойгоо эржэгэнүүлэн дуугарба.— Иимэбши? Арил эндэһээ! Арил гэнэб! Зай!— гээд уйлашаба. Аргааханаар уйлана. Бишыхэн хүүгэдтэл һугшаран байжа, һөөл хайратайгаар, мүрнүүдээ татагануулан уйлана.

Би юушье хэлэнгүй, басагые сүмөөхэнөөр гар дээрээ үргэбэб. Яагаа хүнгэн юм? Нюдэ руунь һэмээхэн шэртэнэб. Томо томо нелбоһод һарын гэрэлһээ мүнгэлиг сагаан хасар дээгүүрынь һябиржал байна.

— Басаган, ши дуулана гүш намайе? Хүлисэ, хэшээжэ. Зай гү? Хүлисыш даа, а? Би зэмэтэйб. Бү уйла... Э-э, муул даа... Намайе харгаахадашни, сохиходошнишье болохо... Дуулана гүши? Теэд хайшаа ябахабибди, а?

Тэрэ уйлахаяа намдобошье, үшөөл һугшарһаар.

Би арбаад алхам хээд эсэшэбэб. Тиибэшье үбдэгөө саһан соогуур махан, галгижал ябанаб.

Уданшэгүй хоюулан дахин хэрэндэшэбэбди.

— Ойе, ойе, ойе!— гэжэ тэрэмни гэнтэ орилшобо,— гараа хухармаар, аятайгаар ябыш!

— Эсэшоолби даа,— гэжэ уруу дуругураа би гүбэрнэб.

— Теэд амархаш ёгааб?

— Яранаб.

— Яраа һаа, арилхадаш болохо,— гэбэл даа. Бишье тэсэбэгүйб.

— Арилхаб! Дуулалши, мэнэ гэһээр шиигаанахаа болеогүй һээшни, эндэш тэһэ хаяжархеод, арилхаб! Үзөөрэй!

— Бү үбэштэйрэ, бү үбэштэйрэ,— гэжэ байгаад, тэрэ намайе аргаахананаар хорино,— ехээр бү янгарха, нүхэр солдат.

Амархаа зогсобобди. Тэрэ үбдэһэндөө гү, али юундэб даа уралаа жэмысэ зуужархеод, өөдөө хараад хэбтэшэбэ. Би тэрэниие хелойн харанаб. Хубхигар сагаан нюур дээгүүрнь үүлэнһээ унаһан һүүдэр һолжорон гарана.

«Сэбэрхэн»!— гэжэ би юундэшьеб айдаһаа хүрэн бодоноб.

— Дуулалши,— гэн басаган хамсыһаамни угзарба.— Хэн гэжэ нэрэтэй хүмши? Жаргал? Һонин нэрэ байна... А би Вера гээшэб.

Вера урдаһаам хараба.

— Ши хүниие юундэ ониишотороо хараад һаланагүйбши?— гээд Вера госор энеэбхилбэ.— Сэбэр бээзэб? А?

— Тиимэ, сэбэр байнаш!— гэжэ би зүрхөө түшэгэнүүлэн харюусабаб.

Вера дахин өөдөө хараба. Тэндэ, огторгойдо, юугээ бэдэрнэб?

— Таанад, эрэшүүл, булта иимэт,— гэжэ тэрэ аалихэнээр, гунигтайгаар хэлэбэ,— булта иимэт. Гансал сэбэрхэн нюурнуудые бэдэрдэгтэ... Мүн бидэшье баһа...

Би тээгмэрдэшоод, абяагүй һууноб. Юун тухай хөөрэхэ гээшэб? Иигээд абяагүй байхада аягүйшье шэнги. Али хамаашьегүй юм гү даа... Шүдхэр мэдээб. Хажуудамни басаган... Басаган! Амилхыень дууланаб. Тэрэм һанаа алдана... Үнжэгэн лэ амитад байна даа, басагад гээшэ! Эрэшүүл энээниие ойлгодог гээшэ гү? Юун балтаһаа ойлгохо һэм даа, иимэхэн үнжэгэн амитадые хайрлахагүй — эрхи ууха, шалиха, Үнгэрхэдөө нэншэхэ... Эһ-һээ!

— Жаргал, юумэ хөөрыш даа,— гэжэ Вера гуйба.

— Вера, би ерөөсөөшье хөөрэжэ шададаггүй хүнби.

— Хэлэгүй хүн гүш?

— Хэлэн байгаа юм гэб даа, теэд...

— Тиигээд?

— А?

— А-а,— гэжэ намайе тэрэ дууряаба.

— Вера, намайе итэрээ бү наада бариш даа...

— Ү-ү, зай, болсоб даа, мухамни,— гээд Вера хүйтэн эльгээрээ нюурыем эльбэжэ оробо.— Гомдохоожорхибо гүб даа шамайе? Ү-ү, зай, зай...

Минии зосоо юуншьеб тэһэ һүрэшэлһэндэл болобо. «Харыш энэ... Банзалаа... һүрхэйтэжэ байнал!».

— Гараа аба! Али...— гэжэ би эрхирбэб.

— Али?

— Бута мушхажархихаб...

Вера энеэдэндээ хахан сасан, оболзон хэбтэнэ. Энэнь намайе бүрил гаеруулна. Вера энеэжэл байна. Тиигээд:

— Ха-ха-ха-ха! Ямар энеэдэтэй хүбүүн гээшэб... Э-э, солдадхан... Басагадтай иигэжэ зугаалдаг юм аал... О-ёо-ёо, эжымни, үхэлэйб... Хи-хи!— гэжэ байжа энеэдэн соогуураа тэрэ үгэлнэ.

Тойроод саб сагаан. Хонгоо. Холо хүрэтэр харагдана...

Олон олон хада уулануудай саана, олон олон үһа мүрэнүүдэй саана, холын холо хонгор һайхан Буряад оромни манаран, сэнхиин дууража байна еһотой даа. Мүнөө мүнөөл залуушуул гоё һайхан хубсаһаа үмдэнхэй, үйлсөөр исалан, энеэлдэн, дурлалсан, таалалдан ябана гээбы даа. Харин би эндэ... Үглөөдэр, нүгөөдэр, саададэр эндээл байхаб, мүнөөхил «Стой!» «Смирно!» «Мүнөөхил «Тревогонууд». Тиимэ. Эдир наһамни эндэ тэндэ, нургуулиин партенууд дээгүүр, гэрэмэнүүд соогуур зүүдэн шэнгэр, дуун шэнгэр зэдэлэн, таран үнгэршоо. Хайлашоо.

Мүнөө алтаниг үнэтэй, саһандал сагаан шарайтайород басаган хажуудамни һууна. Ута һурьмэһэдынь сэнтээнхэй. Намда айдаһтай, түгшүүрилтэй... Тэрэ энеэнэнгүй. Би сухалданагүйб. Гайхалтай...

КПСС-эй обкомой пленумэй урда тээ

ПОЗОР!!
За большие «успехи»
в развитии Бурятии
Беляков А.М. назначен
Председателем комитета Верховного
Совета РСФСР по
национальным
вопросам
МЫ ПРОТИВ

Үсэгэлдэр, үглөөнэй арбаад часай үеэр Советүүдэй талмай дээрэ хүнүүд суглараа. «Обкомой бюро шэнээр һунгагдаг!!!», «А. М. Беляковые шэнэ тушаалда дэбжүүлэгдэһэндэнь амаршалнабди! РСФСР-эй бага арадууд национальна асуудалнуудаар «түрүү бэрхэ» мэргэжэлтэнтэй болобо».

КПСС-эй обкомой пленумэй урда тээ иимэ уряа лозунгнууд плашедүүдтэ үлгэгдэбэ. Экологическа уряануудтай плакадуудыешье үншахаар байгаа. «Арадай депутадуудтай хамта Байгал далайе эршалан хамгаалаял!» гэхэ мэтэ.

Бидэшье энэ ябуулгада хабаадаабди гэжэ Байгалай фондын Буряадай отделениин гэшүүн Леонид Дагбаевич Васильев хэлэбэ. Улаан-Үдын һунгагшадай клубай коммунистнуудай эрилтэнүүд плакадуудта тон элеэр харуулагдаа. Мүн лэ иимэрхүү удхатай хандалгануудтай ном соо хүнүүд гараа һабяа.

Л. КВАКТУН,
манай корр.

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

12-дохи техническэ мэргэжэлэй училищи удаадахи мэргэжэлнүүдтэ һурагшадые һургаха тухай соносхоно: 8 классай бааза дээрэ — тогоошон, кондитер, саад ургуулагша - ногоо-руулагша, дархашан, электрогазосгагнуурша; 10 классай бааза дээрэ: холимол эд бараанай наймаалагша, трамвайн жолоошон, тогоошон-кондитер, официант-бармен.

Оролтын шалгалтануудые тушаангүйгөөр училищида һурагшад абтаха. Документнүүдээ иимэ адресаар эльгээгты: Улаан-Үдэ, Краснофлотская, 12, телефонууд: 3-02-75, 7-66-92.

КИНО

«ДРУЖБА»
МУЛЬТФИЛЬМЫ—в 10, НАЛЕВО ОТ ЛИФТА, КИНГСАЙЗ — в 11-30, 14-40, 18, 21-10.
«РОДИНА»
СМЕХ И ГОРЕ У БЕЛА МОРЯ—в 10, 16-40, МИСТЕР ИНДИЯ (2 серии)—в 11-20, 14, 17-50, 20-30, НАЛЕВО ОТ ЛИФТА — в 23-20.
«ПРОГРЕСС»
Красный зал — **КРИМИНАЛЬНЫЙ КВАРТЕТ, РОК И ФОРТУНА — в 9-30, 12-20, 15-20, 18-10, 21-20.** Зеленый зал—**В ДЖАЗЕ ТОЛЬКО ДЕВУШКИ — в 10, 18-10, ЭТОТ БЕЗУМНЫЙ, БЕЗУМНЫЙ, БЕЗУМНЫЙ, БЕЗУМНЫЙ МИР—в 12, 15, 20-20.**
«ЭРДЭМ»
ПРИНЦЕССА-ПАВЛИН — в 9-30, 11-10, 12-50, 14-39, ЗИТА И ГИТА (2 серии)—в 16-10, 18-40, 21.
«ОКТЯБРЬ»
КЛАД НА ДНЕ ОЗЕРА—в 9-40, СТЕКЛЯННЫЙ ЛАБИРИНТ — в 13-40, 18-10, 20, 21-40, СУЛТАН-БЕЙБАРС (фильм 2-й, 2 серии)—в 11-10, 15-40.

Мартын 17-ной 12-дохи номерто толилогдоһон «Хэд Тойотодо хүртэнэб?» гэһэн материал соо «...цехэй начальнигһаа залан заһаруулдаг хэрэгүүдэй таһагай начальник хүрэтэр» гэһэн мэдүүлгэ соо» ажалаар залон заһаруулдаг эмхи зургаануудай таһагай подразделениин начальник хүрэтэр», мүн Н. И. Пыкина Улаан-Үдын һуралсалай комбинадта кассир-счетоводоор хүдэлдэг гэжэ уншаха хэрэгтэй.

«Буряадай залуушуул» газетын редакцида дүршэлтэй секретарь-машинистка хэрэгтэй. Иимэ телефоноор хандагты: 2-34-41.

Газетымнай удаадахи номер апрелиин 1-дэ гараха.

КРОССВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 1. Английский писатель, автор романа «Дора». 4. Советский композитор, автор песни «Тополя». 7. Проектирование и возведение зданий и сооружений. 10. Межпалубное пространство на корабле. 12. Понижение земной поверхности. 14. Пространство между двумя рядами домов. 15. Английский поэт, революционный демократ. 17. Орудие для ловли рыб. 18. Сорт винограда. 19. Бытовой радиоприбор. 22. Русский график, литограф XIX в. 23. Вид плотной ткани из искусственного шелка.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Герой рассказа М. Горького «Старуха Изергиль». 2. Архитектор, автор Смольного института в Петербурге. 3. Тригонометрическая функция. 5. Система подготовки профессорско-преподавательского состава. 6. Певчая птица семейства дроздовых. 8. Метеорологический прибор. 9. Известковый осадок минеральных источников. 10. Густая масса из муки, замешаная на воде, молоке. 11. Птица, обитающая в хвойных лесах. 12. Азербайджанский поэт XVIII в. 13. Песня Э. Колмановского на слова К. Ваншенкина. 16. Словарный текст большого музыкально-вокального сочинения. 20. Место поворота, изгиба. 21. Организатор русского народного ополчения в 1611—1612 гг.

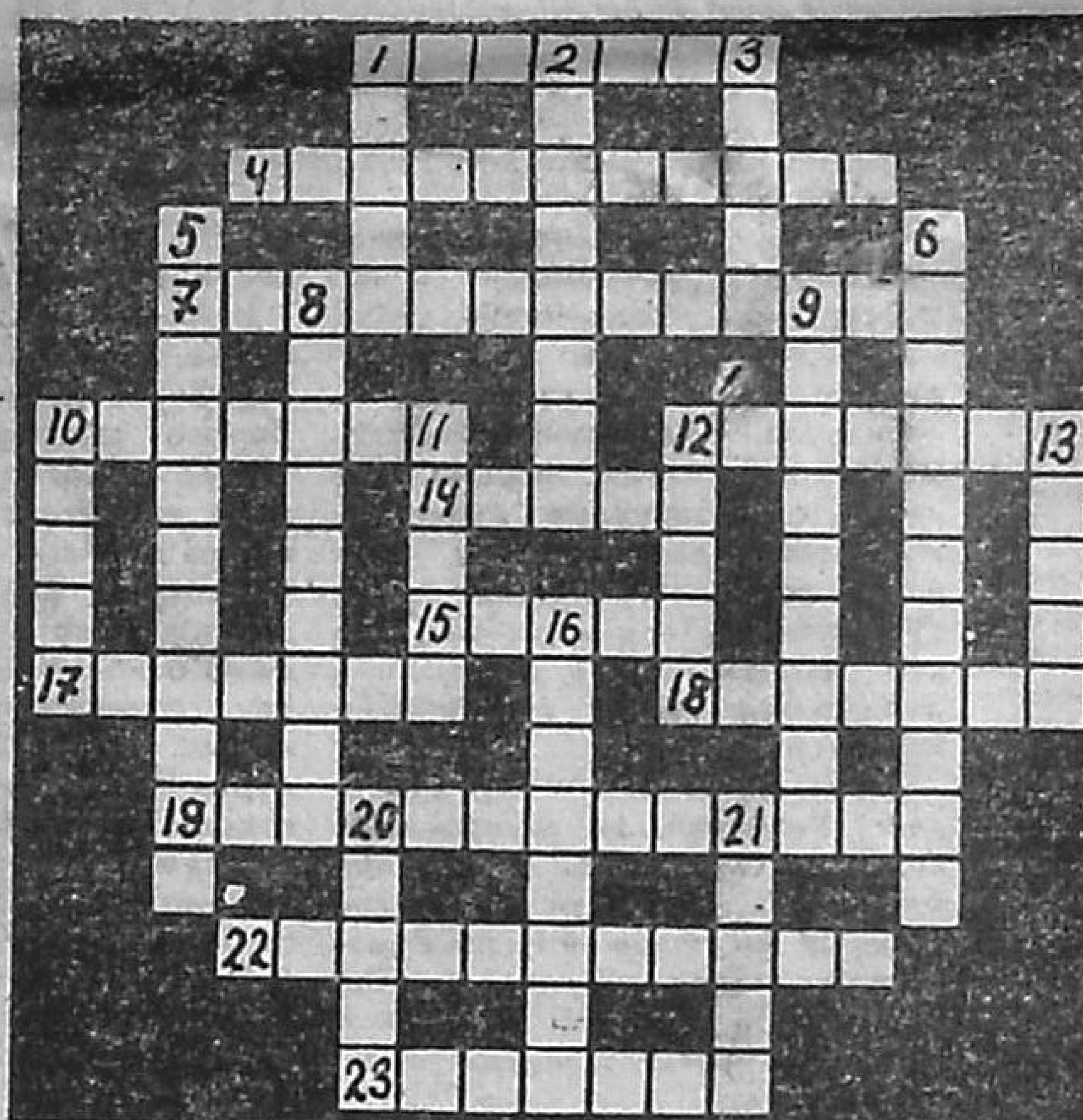

МАРТЫН 10-ДА ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 1. Система. 5. Тибет. 7. Лубок. 10. Орочи. 11. Ноготки. 12. Свадьба. 14. Ягода. 17. Идол. 18. Пломбир. 19. Феба. 22. Шахта. 25. Лютиков. 26. Комитет. 27. Риона. 28. Яхонт. 29. «Огонь», 30. Квадрат.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 2. История. 3. Толокно. 4. Мелисса. 5. Тригонометрия. 6. Брутто. 8. Бумага. 9. Копьеметатель. 11. Номинал. 13. Асфальт. 15. Гроза. 16. Дебют. 20. Эскудо. 21. Домино. 22. Швартов. 23. Хоровод. 24. Аксиома.

1-дэхи — 300 түхэриг,
2-дохи һуури —200 түхэриг,
3-дахи һуури —100 түхэриг.
Хүндэтэ городойхид!

Мартын 31-дэ Байгалай фонд болон ангуушад ба загаһашадай городской общество эхин коллективүүдэй дунда «1990 ондо Улаан-Үдын эгээн эрхим загаһашан» гэһэн нэрэ зэргын түлөө конкурс эмхидхэнэ. Комсомольский олтирог дээрэ үглөөнэй 9 сагһаа конкурс эхилхэ. 13-дахи номерой автобусоор һүүлшын буудал хүрэтэр ошохот.

Телефон: 2-64-90, ангуушад болон загаһашадай бүлгэм.

ЭРХИМ ФИЗИГҮҮД БУРЯАДТА АЖАҺУУДАГ

Жэл бүхэндэ орохой техническэ вузуудта элдэб предмедүүд болон мэргэжэлнүүдээр олимпиаданууд үнгэргэгдэдэг. Зүүн-Сибириин технологическа институдай физикын кафедра Зүүн-Сибириин зонодо физикээр олимпиадын региональна тур хоердохи жэлээ үнгэргэбэ.

Мартын 15-һаа 19 болотор Эрхүүгэй, Братскын, Красноярскын болон Улаан-Үдын вузуудай студентнүүд физикээр олимпиадада хабаадалсаа.

Вузуудай студентнүүд табан үдэрэй туршада хоорондоо танилсаха, манай городой болон Буряадай үзэсхэлэнтэ һайхан газарнуудые хараха арга боломжотой байгаа.

Мартын 17-до олимпиада үнгэргэгдөө. Студентнүүд конкурсын 5 тоонуудые 4,5 часай туршада бодохо зэргэтэй байба. Студентнүүд уридшалан гаргаһан дүнгүүдые соносхоһоной һүүлээр тоо бодохо талаар жюритэй халуунгаар арсалдаба. Жюрин түгэсхэлэй шиидхэбэри иимэ байгаа:

— ВСТИ-гэй студентнүүд (Ю. Суменков, Я. Уртнасан, В. Попов) командаараа түрүү һуури эзэлээ (46 балл); Красноярск хотын Сибириин технологическа институдай студентнүүдэй команда (А. Члек, И. Фарион, Б. Дорофеев) хоердохи һуури эзэлээ (37 балл).

Эрхүүгэй политехническэ институдай студентнүүд (А. Черемных, И. Садовников, М. Сартынов) гурбадахи һуури эзэлээ (30 балл), Братска индустриальна институдай студентнүүд дүрбэдэхи һуурида гараа.

Хубиин мүрысөөндэ ВСТИ-гэй студент Ю. Суменков түрүү һуури эзэлээ (20 балл), Братска индустриальна институдай студент В. Тельмов хоердохи (16 балл), ВСТИ-гэй 628-1-дэхи группын студентка Я. Уртнасан гурбадахи һуури (14 балл) эзэлбэ.

Олимпиадада хабаадагшад дурасхаалта бэлэгүүдээр, командануудые дурасхаалта шангуудаар шагнагдаа. Саашадаа олимпиадада илагшад олимпиадын Бүхэроссин турта Зүүн-Сибириин зонын нэрэ хүндые хамгаалха зэргэтэй. «Студент болон эрдэм-техникын дэбжэлтэ» гэһэн олимпиадын Бүхэроссин тур Тольятти хотодо үнгэргэгдэхэ.

Н. ШЕЛКУНОВ,
доцент, техническэ эрдэмэй кандидат, ВСТИ-гэй студентнэрэй эрдэм наукын түлөө харюусагша.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора —2-34-06, секретариата —2-34-41; отделов: идеологический —2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования, переводов —2-40-57, корректорская —2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-00378.

Редактор
Александр ДРУЖИНИН.